

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

AYDIN VİLAYETİ MAARİF MÜDÜRÜ EMRULLAH
EFENDİ'NİN YOLSUZLUK İDDİASIYLA YARGILANMASI
(1893-1908)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Zeynep AKSU

Danışman:
Doç. Dr. Emrah Safa GÜRKAN

İstanbul
2019

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

AYDIN VİLAYETİ MAARİF MÜDÜRÜ EMRULLAH
EFENDİ'NİN YOLSUZLUK İDDİASIYLA
YARGILANMASI (1893-1908)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Zeynep AKSU

Danışman
Doç. Dr. Emrah Safa GÜRKAN

İSTANBUL

2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı'nda 010314YL05 numaralı Zeynep AKSU'nun hazırladığı “*Aydın Vilayeti Maarif Müdürü Emrullah Efendi'nin Yolsuzluk İddiasıyla Yargılanması (1893-1908)*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 29/11/2019 günü (14:00 – 16:00) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Doç. Dr. Emrah Safa GÜRKAN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Yasemin Tümer ERDEM
Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Zeynep AKSU

29/11/2019

ÖZ

Maarife yaptığı hizmetlerle II. Meşrutiyet devrine damgasını vurmuş bir Maarif Nazırı (1910-1912) olan Emrullah Efendi, maarif nazırlığı ile görevlendirilmeden evvel sırasıyla Yanya, Selanik, Halep ve Aydın Maarif Müdürlükleri vazifelerini üstlenmiştir. Bu çalışmada ise, Şûrâ-yı Devlet mahkeme evrakı üzerinden onun Aydın Vilayeti Maarif Müdürü (1892-1893) olduğu döneme tesadüf eden yargılanma süreci ele alınmıştır.

Emrullah Efendi'nin Aydın Maarif Müdürü iken maarif sandığından para alarak Gazeteci Tefik Nevzad ve Avukat Güzel Hasan ile Avrupa'ya kaçtığı yönünde literatürde yer alan iddialar bu araştırmanın temel problemini teşkil etmektedir. Bu olayda dahil olan bir çok kişi mahkeme tarafından Emrullah Efendi'ye yapıldığı gibi sıkı bir sorgudan geçirilmiş, suçlular ve bu kişilerin hangi gerekçelerle suçlandıkları tesbit edilmeye çalışılmıştır. Bu kişilerin en önde gelenlerinin ifadeleri dinlendikten sonra savunmalarının kayda geçirildiği görülmüştür. Maarif Müdürü Emrullah Efendi ile onun en yakın meslek arkadaşı Maarif Muhasebecisi Mustafa Şükrü Efendi maarifin kasasında kaydına rastlanamayan bir miktar para ile ilgili sorumlu tutulan ve dolayısıyla da bu çalışmanın merkezinde bulunan iki mühim şahsiyettir. Kritik vazifeleri gereği durumla ilgili ifadelerinin alındığı ve sonrasında da savunmalarını mahkemeye sundukları görülmektedir.

Ayrıca bu çalışmada, ele alınan dava süreci üzerinden Osmanlı adalet sistemi karşısında *sirkat* (yolsuzluk) suçu işlediği iddia edilen bir memurun hangi süreçlerden geçerek ne şekilde yargılandığı ve hakkında hükmün nasıl verildiği Emrullah Efendi örneği üzerinden ortaya konulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Emrullah Efendi, Mustafa Şükrü, Tefik Nevzad, Aydın, Soma, maarif nazırı, Aydın vilayeti maarif müdürü, Fransa, Cenevre, İsviçre, maarif sandığı, kaçış, firar, yargı, hâkim, mahkeme, sirkat, ihtilas, senet.

ABSTRACT

With all his contributions to the education system, the minister of education, Emrullah Effendi (1910-1912), who was a leading figure in the second constitutional period, had worked as a manager of the local education systems of Yanya, Selanik, Haleb and Aydın until he was appointed as the minister of education. This study focuses on the trial period (1892-1893) when he was the manager of the education system in Aydın based on the court documents of ‘Shuara-i Dawlah’.

The claims that Emrullah Effendi took some money from the education funding budget in order to go to Europe with the Journalist Tevfik Nevzad and the Lawyer Güzel Hasan while he was the manager of education in Aydın are at the core of this study. The ones who were included in the case were interrogated and questioned strictly just like Emrullah Effendi was, and for what reasons these people were accused are tried to be answered in this study. It is indicated that the defenses of the most prominent ones among these people were recorded after their statements were listened. Education Manager Emrullah Effendi and the Accountant of the Education system, Mustafa Şükrü Efendi appear to be the two important figures at the center of this case who gave their defenses after their statements, as well.

From which processes an officer who was claimed to have committed corruption (*sirkat*) against the Ottoman judicial system went through, how he was put into trial and how the final decision was given about him will be revealed in this thesis through the example case of Emrullah Effendi.

Keywords: Emrullah Effendi, Tevfik Nevzad, Aydın, Soma, France, Switzerland, Geneve, minister of education, manager of national education, national education budget, escape, judgement, justice, court, stealing, peculation, bill.

ÖNSÖZ

Eğitimci yönüyle tanınmış olmakla birlikte İttihad ve Terakki'nin önde gelen isimlerden oluşuyla şöhret bulmuş olan ve bugüne kadar gerek maarife hizmet etmek adına çıkarmış olduğu yasalar ve gerekse *İkdam*, *Tanin*, *Tasfir-i Efkar*, *Servet-i Fünûn* ve *Muhitü'l-maarif* gazeteleri gibi çeşitli yayın organlarında yer alan yazılarıyla da tanınan Emrullah Efendi, II. Meşrutiyet devrinin en önemli maarif nazırlarındandır. İmzalı yahut imzasız gazete yazılarının yanı sıra bir çok tartışmaya mevzu olan faaliyetleri ve fikirleriyle de döneminde büyük bir ilgi odağı haline gelmiştir.

Emrullah Efendi'nin bilhassa eğitimde ıslahata nereden başlanması gerektiği sorusuna çözüm olarak ortaya koyduğu “Tûbâ Ağacı Nazariyesi”, kökleri havada olup dalları bütün cenneti gölgeleyen ve cennette bulunduğu inanan Tûbâ Ağacı'na atfen ortaya konulmuştur.¹ Buna göre, eğitimde ıslahata yukarıdan yani yükseköğretimden başlanmalıdır. Onun düzeltilmesiyle zaman içerisinde aşağıya doğru, yani ilköğretime kadar eğitimin diğer kademelerinin kendiliğinden düzeleceği düşünülmektedir. Tûbâ Ağacı Nazariyesi'yle döneminin gazetelerinde yoğun bir şekilde gündeme gelen maarif nazırının, bu teori ile aslında bir Osmanlı eğitim felsefesi ortaya koymaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak dönemin eğitimcilerinden Satı Bey, Emrullah Efendi'nin bu görüşünü eleştirerek eğitim alanındaki düzenlemelere ilköğretimden başlanması gerektiğini savunmuştur. Ancak Emrullah Efendi, görüşünün arkasında durarak Darülfunun'un yapısında birtakım önemli düzenlemeler yapmaya muvaffak olmuşsa da dönemin şartları gereği onun da ilköğretime öncelik verdiği ve nazariyesinin hilafına olarak, düzenlemeye ilk önce ilköğretimden başladığı görülmektedir.² Aslında Emrullah Efendi'nin görüşlerinin önemi ve onun öncülüğünde başlamış olan eğitimin iyileştirilmesi arayışları her dönem güncelliğini korumaktadır.

Bu çalışma kapsamında ele alınan yönüyle Emrullah Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde karşı karşıya kaldığı batılılaşma sürecine tanıklık etmiş olması bakımından da son derece önemli bir şahsiyettir. Osmanlı aydınlarının batı kültüründen ve dilinden etkilendiğinin idrakinde olarak, bir heyetle birlikte ancak ilk cildini çıkarmaya muvaffak olduğu *Muhitü'l-maarif* adlı ansiklopedisinde, dilimize

¹Yasemin Tümer Erdem, “Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikalarına Katkısı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 32 (2015): 29.

²Mustafa Ergün, “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi* 17 (1990): 452.

giren Fransızca terimlerin karşılıklarına alternatif olarak ana dilde ürettiği Osmanlı Türkçesi terimler onun kültür ve medeniyetine verdiği önemin bir göstergesi olarak algılanabilir.

Burada mercek altına alınan konu ise, daha önce herhangi bir müstakil tez çalışmasında ayrıntılarına yer verilmeyen Emrullah Efendi'nin 1893'teki Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğü döneminde maarif sandığından zimmetine geçirdiği bir miktar para ile yurt dışına kaçtığı yönündeki iddiaların bir karşılığı olup olmadığıdır. Bu kaçış iddiaları ile birlikte milletine hizmet etmek gayretinde olduğu gerek gazete yazılarından, gerekse çeşitli eserleri ve faaliyetlerinden anlaşılan böyle bir şahsın bu tür bir işi hangi düşünce ile yapmış olacağı onu tanıyan dönemdaşları tarafından merak konusu ve hayret sebebi olmuştur. Bu merakın tarafımıza yansması da, Emrullah Efendi hakkında araştırma yapmayı gerekli kılmıştır. Herhangi bir gerekçe ortaya konulmaksızın, Emrullah Efendi'nin zimmetine geçirdiği iddia edilen bir miktar para ile, yurt dışına kaçtığı yönünde literatürde yer alan muammaya bir nebze olsun açıklık getirebilmek ve hatıralarda kendisine yönelik kaleme alınan hayret mesajlarının zihinlerde uyandırmış olduğu tezatlık, araştırma boyunca izi sürülen bir husus olmuştur. Dolayısıyla çalışmada Emrullah Efendi'nin ve kaçış hadisesiyle ilgisi olduğu düşünülen arkadaşlarının, maarif sandığından çıktığı öne sürülen bir miktar para ile yurtdışına kaçtıkları iddiasıyla mahkemede yargılanmaları mevzusu irdelenmiştir. Bu mahkeme evrakı üzerinden 19.yüzyılın Osmanlı entelektüeli ve maarif müdürü olarak onun muhakeme edilmesi ardından da kendini savunması gözler önüne serilmektedir. Bunun üzerinden de Osmanlı mahkemesinde bir maarif bürokratının yargılama aşamaları ve tahlili ortaya konulacaktır.

Yüksek Lisans ders döneminde Emrullah Efendi gibi bir şahsiyete dikkatimi yöneltten Prof. Dr. Tahsin Görgün hocama, bu isim üzerinde karar kıldıktan sonra arşiv araştırması sürecinde tespit ettiğim mahkeme evrakına odaklanmamı telkin eden Prof. Dr. Ali Akyıldız'a, tez konumun belirlenmesinden itibaren yazım sürecinde ilgi ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Emrah Safa Gürkan'a teşvik ve desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Emrullah Efendi'yle ilgili Hariciye tasnifinde yer alan Fransızca malzmeden beni haberdar eden kıymetli ağabeyim Mehmet Selim Temel'e, verdiği ufuk açıcı fikirler, paylaşımcı karakterleri ile

çalışmama katkıda buldukları için sevgili Kübra Fettahoğlu'na ve sayın Aydın Çakmak Bey'e, Osmanlıca metinlerde takıldığım kısımda yardımlarını esirgemeyen hocam Davud Erkan'a ve dostum Kübra Tolak Sağlam'a minnettarım. Son olarak Tezimin son okumasını yaparak önerilerde bulunan sevgili dostlarım Firdevs Eskin ve Sibel Çavuşoğlu'na, paylaşımcı tavırları dolayısıyla tüm Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına, araştırmacılara sağladıkları geniş imkanlar ve rahat çalışma ortamı için İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi ve İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kütüphanesi yönetimi ve çalışanlarına her daim müteşekkirim.

En nihayet, çalışma sürecimin her aşamasında beni destekleyip yardım ve teşviklerini esirgemeyen sevgili eşim ve aileme ne kadar teşekkür etsem yine de az gelir. Onların destekleri olmasaydı bu çalışma da olamazdı.

Zeynep AKSU

29 Kasım 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xi

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNCEL BİLGİLER İLE EMRULLAH EFENDİ’NİN HAYATI	9
--	---

İKİNCİ BÖLÜM

GAZETECİ TEVFİK NEVZAD’IN İZMİR’DEKİ YAYIN FAALİYETLERİ VE AYDIN MAARİF MÜDÜRÜ EMRULLAH EFENDİ VE DAVA VEKİLİ HASAN BEY İLE AVRUPA’YA GİDİŞİ	19
--	----

2.1 19. Yüzyıl İzmir’inde Yayın Faaliyetleri.....	19
2.2 Hizmet Gazetesi’nin Kapanışı ve Emrullah Efendi ile Arkadaşlarının Yurtdışına Gidişi	20
2.3 Dava Vekili Hasan Rüşdü Bey’in Emrullah Efendi ve Tevfik Nevzad ile Paris’e Gidişleri ve Buradaki Faaliyetleri.....	36
2.4 Dava Vekili Hasan Rüşdü Bey’in İzmir’e Dönüşü	38
2.5 Çeşitli Hatıralara Göre Emrullah Efendi ile Tevfik Nevzad Bey’in İzmir’deki Yayın Faaliyetleri	39
2.6 Aydın Maarif Muhasebecisi Mustafa Şükrü Efendi’nin Kaçışı ile Maarif Müdürü Emrullah ve Gazeteci Tevfik Nevzad’ın Fırarının İrtibatı.....	42
2.7 Emrullah Efendi, Tevfik Nevzad ve Hasan Rüşdü Beylerin Kaçış Gerekçeleri	46
2.8 Emrullah Efendi ve Tevfik Nevzad’ın Ülkelerine Dönüşleri.....	52
2.9 Emrullah ve Tevfik Nevzad’ın Avrupa’dan Mektup Gönderdiği Kişiler	55
2.10 Selanik Maarif Müdürü Celal Bey’in İfadelerine Göre Emrullah Efendi’nin Ona Gönderdiği İddia Edilen Mektuplar	55
2.11 Celal Bey’e Göre Emrullah Efendi ve Tevfik Nevzad Bey’in İsviçre’de Çıkardıkları Hizmet Gazetesi ve Bu Gazetenin Mektuplarla İlişkisi	58
2.12 Tevfik Nevzad’ın Ticarî Faaliyetleri: “Tevfik Nevzad ve Şürekâsı” Ve Bu Faaliyetlerin Kaçışa Olan Etkisi	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYDIN VİLAYETİ MAARİF MÜDÜRÜ EMRULLAH EFENDİ VE ARKADAŞLARININ YARGILANMALARI..... 69

3. 1. Emrullah Efendi ve Arkadaşları Hakkındaki Suçlamalar	69
3. 1. 1 Aydın Vilayeti Maarif Müdürü Emrullah Efendi Hakkındaki Suçlamalar	69
3. 1. 2 Aydın Vilayeti Maarif Muhasebecisi Mustafa Şükrü Efendi Hakkındaki Suçlamalar	72
3.2 Tunus Hanı Arsası ve Vapur İskelesindeki Alış Veriş Meselesi	74
3.2 Maarif Muhasebe Eski Memuru Mustafa Şükrü Efendi ile İlgili Sorgulamalar	78
3.3 Aydın Vilayeti Maarif Müdürü Emrullah Efendi'nin Davasındaki Tanıklar	87
3.3.1 İzmir Maarif Sandığı Emine Süleyman Hâtem Efendi'nin İfadesi	87
3.3.2 İzmir İdadi Mektebi Müdür Muavinlerinden Şevket Efendi'nin İfadesi.....	92
3.3.3 İzmir İdadi Mektebi Müdür Muavinlerinden Neş'et Efendi'nin İfadesi.....	95
3.3.4 İzmir Maarif İdaresi Muhasebe Memuru Refiki Süleyman Efendi'nin İfadesi.....	96
3.3.5 İzmir Maarif İdaresi Mukayyidi Azmi Efendi'nin İfadesi	97
3.3.6 Maarif Meclisi Katibi Ali Efendi'nin İfadesi	97
3.4 Emrullah Efendi'nin Savunması	99
3.5 Emrullah Efendi ve Mustafa Şükrü Efendi'nin Tutuklanması İçin Çıkarılan Kararname	103
3.6 Mustafa Şükrü Efendi'nin Vekil Tayini Dilekçesi ve Haklarında Verilen Karar	117
3.6.1 Mustafa Şükrü Efendi'nin Müdafaaamesi.....	119
3.7 Emrullah Efendi'nin Şehadetnamesi	121
3.7.1 Vekili Rifat Efendi'nin İfadelerine Göre Tefvîk Nevzad'a Verildiği İddia Edilen Meblağ 125	
3.7.2 Dava Vekili Corci Bobli ve Dava Vekili Rifat Efendi'nin Emrullah ve Mustafa Şükrü Efendileri Savunmaları.....	127
3.7.3 Emrullah Efendi ve Mustafa Şükrü Efendi Hakkında Mahkemenin Son Kararı	137
3.8 Emrullah Efendi'nin Affedilişi ve Maarif Meclisi Azaltığı'na Getirilişi	139
SONUÇ	141
KAYNAKLAR	146
EKLER	151
ÖZGEÇMİŞ	197

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.tz.	adı geçen tez
Bkz./bkz.	Bakınız
çev.	çeviren
der.	derleyen
ed.	editör
haz.	hazırlayan
nu.	numara
sy.	sayı
s.	sayfa
vr.	varak
c.	cilt
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	Babıâli Evrak Odası
A.MKT.MHM	Sadaret (A.) Mektubi Mühimme Kalemî
DH.SAİD.d	Dahiliye Defterler
HR.H	Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı
MF. VRK	Maârif Nezâreti Evrak Odası
MF.MKT.	Maârif Mektubi Kalemî
İ.DUİT	Dosya Usulü İrade Tasnifi
İ.DH	İrade Tasnifi Dahiliye
İ.HUS	İrade Tasnifi Hususî
İ. MF	İrade Tasnifi Maarif
ŞD	Şûrâ-yı Devlet
Y.MTV	Mütenevvî Maruzat Evrakı
Y.A.HUS	Yıldız Tasnifi Sadaret Hususî Maruzat Evrakı
Y.PRK.EŞA	Yıldız Perâkende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik Tahrirâtı
Y.PRK.DH	Yıldız Perâkende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı
Y.EE	Yıldız Tasnifi Yıldız Esas Evrakı

GİRİŞ

Çalışmamızda konu edilen mahkeme evrakının kaynağı olan Şûrâ-yı Devlet, bugünkü adıyla Danıştay, 1838’de Meclis-i Vâlâ’nın oluşturulmasıyla başlayan sürecin bir neticesi olarak ortaya çıkmış ve Sultan Abdülaziz zamanında Âli Paşa’nın himmetiyle meydana getirilmiştir. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin kaldırılmasıyla kurulmuş bir yapı olan Şûrâ-yı Devlet, Fransa’daki Conseil d’Etat (Devlet Konseyi) isimli yüksek meclis esas alınarak oluşturulmuştur.³

Sultan Abdülmecid zamanında Meclis-i Tanzimat ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye adlarıyla mevcut olan iki meclis, Temmuz 1861’de Meclis-i Vâlâ adı altında birleştirilerek mülkiye, kavanin ve muhakemat (kaza işleri) olmak üzere üç daireye ayrılmıştır. Konumuzu alakadar eden bölüm ise, Şûrâ-yı Devlet’in kavanin ve muhakemat kısmı olmaktadır. 1896 yılında daireler yeniden düzenlenmiş Muhakemat Dairesi ile buna bağlı Bidayet Mahkemesi kaldırılmıştır. Onun yerine Nizamiye Mahkemeleri’nde olduğu gibi üç dereceli çalışan idare mahkemesi teşkil edilmiştir. Bu mahkemeler bidayet, istinaf ve temyiz mahkemeleridir.⁴

Bu çalışmanın merkezinde yer alan Şûrâ-yı Devlet’in tutmuş olduğu mahkeme kayıtları üzerinde, evrakın arka yüzünde “*mahkeme-i temyîze*” yahut “*temyiz müddei-i umumiliğine*” şeklinde düşülmüş notlar yer aldığı tesbit edilmiştir.⁵ Bu da evrakın temyiz mahkemesine havale edildiğinin açık bir göstergesidir.

Meclis-i Vâlâ, bir yandan Tanzimat-ı Hayriyye adıyla yapılacak büyük çaplı yeniliklerin esaslarını tespit ederken, diğer yandan umuma şamil olmakla birlikte özellikle yüksek rütbeli devlet adamları ile alt kademelerdeki memurların uyması gereken kuralları ve bunlara uymadıkları takdirde maruz kalacakları cezaları belirleyen bir ceza kanunnamesi hazırlayarak 3 Mayıs 1840’da yeniden yapılandırılmıştır. Bu dönemde farklı çıkar çatışmalarından kaynaklansa da memurların karıştığı yolsuzluk, rüşvet ve hediye maddesinin tamamen ortadan kaldırılması konusundaki çabalarda başı çeken isim Mustafa Reşit Paşa olmuştur.⁶

³ Ali Akyıldız, “Şûrâ-yı Devlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, XXXIX, 236.

⁴ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2004, s. 336.

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Şûrâ-yı Devlet (Ş.D)*, 1393/2, lef 37/2; BOA, *Ş.D*, 1393/2, lef 132; BOA, *Ş.D*, 1393/2, lef 273, lef 276.

⁶ Yüksel Çelik, “Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi Ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 15 (2006): 49.

19. yüzyılın en önemli kanunnamesi sayılan Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılında birtakım devlet ricali bu Ferman'ın hükümlerine muhalif davranmak, halktan usulsüz vergi, hediye ve rüşvet toplamak gerekçelerinden ötürü yargılanmıştır. Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla beraber, Hüsrev Mehmed Paşa'nın, hediye adı altında rüşvet almak, yolsuzluk yapmak ve bu işe padişahın adını karıştırmak gerekçeleriyle Meclis-i Vâlâ'da yargılandığı bilinmektedir. Sonunda Hüsrev Mehmed Paşa ile Mustafa Reşid Paşa arasındaki siyasi rekabet ve hizipler savaşı Hüsrev Paşa'nın azliyle neticelenmiş ve Paşa Tekirdağ'a sürgün edilmiştir.

Akabinde eski sadrazam Hüsrev Paşa, Serasker Mustafa Nuri Paşa'dan aldığı 75 bin kuruş rüşvet ve birtakım kıymetli hediyeler sebebiyle, Tanzimat'ın hükümlerine muhalefet ve yine iş gördürmek amacıyla 'hediyemdir' diyerek Fethi Paşa'ya son derece kıymetli bir mücevher kutu verdiği gerekçesiyle Meclis-i Vâlâ'da yargılanmıştır. Neticede Eylül 1840'da vezaretinin kaldırılması, ebediyen memuriyetten men, maaşının kesilmesi ve sekiz ay sıkı gözetim altında olmak üzere, iki yıl sürgün ile cezalandırılmıştır.⁷

Bunun dışında taşrada da bazı idarecilerin kanun ve nizamları açıkça çiğnedikleri görülmektedir. Örneğin Konya valisi Hamdi Paşa ile Nevşehir eski kaymakamı Ethem Ağa, Ocak 1846'da kanunlara aykırı olarak, bazı kazalardan akçe ve kıymetli hediyeler aldıkları tespit edilerek azledilmişlerdir.⁸

Ayrıca Müşir İzzet Paşa Ankara'da, Dahiliye Eski Nazırı Akif Paşa ise Kocaeli'nde Tanzimat hükümlerine muhalif davranmak, halktan usulsüz vergi, hediye ve rüşvet toplamak gerekçeleriyle Meclis-i Vâlâ'da yargılanarak hüküm giymiş kişiler arasındadır.

Konumuz kapsamında ele aldığımız maarif müdürü Emrullah Efendi de yolsuzluk gerekçesiyle suçlanarak maarifin kasasından çıkan bir miktar Osmanlı lirasının nereye harcandığının tespit edilememesi hususunda suçlanmıştır. Aynı dönemde iki arkadaşıyla beraber yurt dışına gitmiş olması da mevzunun büyümesinde önemli rol oynamıştır. Dönüşü sonrası yargılanmış ve kendisi bu parayı devletin haberi haricinde başkasına borç vermekle itham edilmiştir. Neticede ceza kanunnamesinin ilgili hükmüne göre memuriyetten azledilmiş ve hapisle cezalandırılmıştır.

⁷ Çelik, *a.g.m.*, s. 51.

⁸ Çelik, *a.g.m.*, s. 52.

Hanioğlu'na göre, Osmanlı Devleti'nde 1890 yılından itibaren firar hadiselerinin ve bunlara bağlı eylemlerin çoğaldığı görülmektedir. Bunlar iki kısımda incelenebilir. Birinci grup olayı tamamen bir şantaj vasıtası olarak görmekte, para koparmak için muhalefet hareketi örgütleyeceği şeklinde tehditler savurmakta, bazen bir kaç kişi bir araya gelerek örgütlü bir eylem izlenimi vermeye çalışmakta, daha sonra ise yapılan bir pazarlık sonucu; uygun bir para veya memuriyet karşılığı, sözde muhalefet bir kenara bırakılmaktadır.

1893-1895 döneminde özellikle Atina'nın bu tarz bir muhalefet üssü konumuna gelmesi söz konusu olmuştur. Çeşitli şekillerde buraya ulaşan kimselerin, uygun şartlar oluştuğunda tekrar yurda döndükleri görülmektedir. Bu durum, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar süregelen bir hal olmuştur. Ancak çok sayıda örneğine rastlanabilecek bu kişilerle İttihad ve Terakki örgütü arasında herhangi bir bağlantıdan söz edebilmek mümkün değildir. Dışarı Jön Türk eylemi olarak değerlendirilen bu faaliyetlerle söz konusu örgütün Saray ile yürüttüğü pazarlıklar arasında da hiç bir bağlantı bulunmamaktadır.⁹

Konumuzu asıl alakadar eden ikinci grup ise, şahsi fakat ciddi niyetlerle Avrupa'ya firar eden kişileri içermektedir. Bunların bir kısmı saray ile uzlaşarak yurda dönmüştür; ama amaçlarının bu olduğu söylenemez. Çalışma kapsamında bahsedilen, İzmir'in tanınmış gazetecisi Tefik Nevzad Bey ve Maarif Müdürü Emrullah Efendi'nin ansızın Cenevre'ye giderek *Hizmet* gazetesini neşretmeleri buna örnek gösterilebilir. Yurt içindeki muhaliflere güç verdiği bizzat kendileri tarafından belirtilen bu önemli firar, saray tarafından büyük bir telaşla karşılanmıştır. Ardından İsviçre Hükümeti'yle çeşitli pazarlıklar yapılarak mali açıdan da kısıtlı imkanları oldukları öğrenilen bu kişilerin birer suçlu olarak memlekete iadeleri sağlanmıştır. Bu tarihten sonra İzmir'de yaşamalarına izin verilen bu iki muhalif şahsiyetin, yoğun gözetim altında buldukları anlaşılmaktadır. Nitekim iadelerinden kısa bir müddet sonra Emrullah Efendi ile maarif muhasebecisi arasında cereyan eden bir münakaşa neticesinde Emrullah Efendi'nin mahkemeye sevk edildiği bilinmektedir.¹⁰

⁹ M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük: (1889-1902)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 134-135; Şükrü Hanioğlu, *The Young Turks In Opposition*, New York: Oxford University Press, 1995, s. 69.

¹⁰ Hanioğlu, *a.g.e.*, s. 135-136.

Şükrü Hanioğlu'nun burada adını vermeden bahsettiği maarif muhasebecisi Mustafa Şükrü Efendi olmalıdır.

Bu çalışmada da Emrullah Efendi'nin Avrupa'ya gitmeden önceki konumunu ve gittikten sonra oradaki faaliyetlerini ortaya koymak amacıyla arkadaşlarının ve kendisinin yargılanma süreci ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

Emrullah Efendi'nin Maarif Müdürlüğü dönemindeki yargılanma sürecinin bir tez konusu olarak seçilmesindeki maksat öncelikle yaşadığı devre damgasını vurmuş bir Maarif Nazırı'nın, hayatına ve çalışmalarına olan özel ilgiden kaynaklanmıştır. Ayrıca literatürde kendisine dair yapılan hiçbir çalışmada Emrullah Efendi'nin müstakil "kaçış" mevzusunu ele alan ve doğrudan arşiv kaynaklarına dayalı bir çalışmanın bulunmuyor olması, bizi böyle bir araştırmaya yönelten başlıca amil olmuştur.

Bazı kaynaklarda Emrullah Efendi hakkında, temiz ahlaklı, idealist, pek çalışkan, daima ilmî meselelerle meşgul olduğu için pek dalgın mizaçlı ve giyim kuşam bakımından da filozof-meşrep bir adam olduğundan bahsedilmektedir.¹¹ Ayrıca Hüseyin Cahid Yalçın'ın onu tarif ederken; yaratılışının bütün kabiliyetlerini ve iradesini vatanının hayrına ve selametine hasrettiği II. Abdülhamid devrinin hürriyet ve meşrutiyet hülya eden temiz adamlarından, idealistlerinden olduğunu söylediği görülmüştür.¹²

Bu övgülere tezat teşkil edecek şekilde ve yine kaynaklarda yer aldığı biçimiyle, Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğü döneminde maarif sandığından bir miktar para alarak yurt dışına firar ettiği yönündeki iddiaların da yine aynı kişiyi işaret ettiği hatta bu gerekçe ile yargılandığı tespit edilmiştir. Peki ne olmuştu da Emrullah Efendi, bir yandan devlet hizmetlerinden dolayı takdir edilirken diğer taraftan mizacına aykırı duruyor izlenimi veren sirkat suçu ile yargılanmıştı? İşte araştırma esnasında elde edilen malzeme ile anlamaya ve değerlendirilmeye çalışılan bu meseleler çalışmanın temel sorunsalını teşkil etmektedir.

Maarif bütçelerinin son derece kısıtlı olduğu bir dönemde maarif adına hizmetlerde bulunmaya gayret eden Emrullah Efendi hakkında, tez boyunca izi sürülecek olan hususlar şunlardır: Emrullah Efendi'yi Avrupa'ya gitmeye sevkeden etmenler nelerdir, yurtdışına gidiş sürecinde ona kimler refakat etmiştir, Fransa ve İsviçre'de bulunduğu sırada ne tür faaliyetlerle meşgul olmuştur, yargılanmasındaki

¹¹ İbrahim Alâettin Gövsa, "Emrullah Efendi", *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, I, 115.

¹² Hüseyin Cahid Yalçın, "Emrullah Efendi", *Tanıdıklarım*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s.159.

gerekçeler nelerdir, hangi suçlarla itham edilmiştir ve kendini nasıl savunmuştur? Sorularına verilen cevaplar bu çalışmanın odak noktaları olacaktır.

Mezkur sorulardan hareketle çalışma içerisinde, Emrullah Efendi'nin, o dönem İzmir'e bağlı bir vilayet olan Aydın'da Maarif Müdürlüğü görevinde iken (1892-1893) maarif veznesinden zimmetine geçirdiği para ile yurtdışına kaçmakla itham edilmesi ve onun Aydın Maarif Müdürlüğü dönemindeki faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Daha sonra kendisi ve beraberindeki arkadaşlarına isnad edilen suçlara değinilecektir. Ardından arkadaşlarıyla birlikte tutuklanarak ülkesine getirilmesi ve yargılanma süreci (1893-1895) analiz edilecektir.

Bu araştırmada, Emrullah Efendi merkeze alınarak onun durumunu daha doğru yorumlayabilmek açısından isimleri sıklıkla birlikte anıldığı için arkadaşlarının da söz konusu yargı süreçleri arşiv vesikalarına dayalı olarak ele alınacaktır. Bundan önce yapılan çalışmaların hiçbirisinde Emrullah Efendi'nin yargı sürecinin ya hiç ele alınmamış yahut bir iki cümle ile bahis konusu yapılarak geçirilmiş olduğu tespit edilmiştir. İlk defa bu çalışmada kaçış iddiaları ve yargılanma sürecinin mümkün olduğunca detayları barındıracak şekilde ele alındığı görülecektir. Dolayısıyla bu çalışma bu yönüyle, onun hakkında yapılmış olan diğer çalışmalardan ayrılmakta ve orijinal bir nitelik kazanmaktadır.

Çalışma sürecinde ele alınan, Aydın Maarif Müdürü Emrullah Efendi ve arkadaşları Maarif Muhasebecisi Mustafa Şükrü Efendi ile İzmir'de Yemiş Çarşısı tüccarından Tefik Nevzad Bey'in maarif sandığından alınan (*ihtilas*) bir miktar para ile Avrupa'ya firarları gerekçesiyle suçlanıyor oluşlarından hareketle dönemin yargı süreçlerini ve bu süreç üzerinden de devrin yargı sisteminin işleyişi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu işleyiş içerisinde Osmanlı'da bir memuru adım adım yargılanmaya götüren süreç ve yargılanış tablosu gözler önüne serilmiş olacaktır.

II. Meşrutiyet devrinin en meşhur maarif nazırlarından (1910-1912) olan Emrullah Efendi, farklı disiplinlerde yüksek lisans ve doktora tezlerine konu edilmiştir. Hakkında yapılmış bir doktora ve üç adet yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Tesbit edilebildiği kadarıyla kronolojik olarak Emrullah Efendi'ye dair başlangıç mahiyetinde yapılmış ilk tez çalışması, Hüseyin Okur'un *Entelektüel Bir Eğitim Lideri Olarak*

Emrullah Efendi (2001) adlı yüksek lisans tezidir.¹³ İkincisi, Muammer İpek'e ait bir doktora çalışmasıdır.¹⁴ Onun felsefe ve düşünceye dair gazete yazılarından istifade eden bir diğer yüksek lisans tez çalışması da, Meryem Üke'ye aittir.¹⁵ 2018 yılında yapılmış Emrullah Efendi'ye dair bir diğer tez çalışması ise, onun maarif nazırlığını ele alan Esmâ Vildan Türkan'a ait yüksek lisans tez çalışmasıdır.¹⁶ 2019 yılında Emrullah Efendi'nin yapılmış son tez çalışması da Zeynep Özçelik'e aittir.¹⁷ Görüldüğü üzere bu tezlerin hiç birinde müstakil kaçış hadisesine, mahkeme kayıtları gibi birincil kaynaklardan değinilen bir bölüm ayrılmış değildir. Dolayısıyla araştırmamız, Emrullah Efendi hakkında yapılmış olan önceki tezlerden bu bakımdan ayrılmaktadır. Çalışmamızın literatüre katkısı da bu yönüyle olacaktır.

Tez çalışmaları haricinde, alanının önemli sayılabilecek çalışmalarından biri de, Mustafa Ergün'ün Emrullah Efendi'nin hayatını, eğitim perspektifini ve icraatlarını derli toplu bir şekilde anlattığı makalesidir.¹⁸ Buna ilaveten Uluslararası *Türk Milli Eğitim Sistemi ve Lüleburgazlı Maarif Nazırı Emrullah Efendi* isimli bir sempozyum tebliği yapılmış, bu sempozyumdaki tebliğler kitap haline getirilmiştir. Bu çalışmalarda da diğerlerinde olduğu gibi Emrullah Efendi'nin kaçış hadisesine yüzeysel temas edilerek geçilmiştir. Daha ziyade Emrullah Efendi'nin eğitimle ilgili görüşleri ve uygulamak istediği metodlar ile dil ve felsefeye dair görüşleri incelenmiştir.

Bu süreçte istifade edilen materyallerden biri de Emre Dölen'in kitaplaştırılmış olan Darülfünun'a dair geniş doktora çalışması olmuştur ki Emrullah Efendi'nin hayatı

¹³ Hüseyin Okur, "Entelektüel Bir Eğitim Lideri Olarak Emrullah Efendi", (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı,, 2001).

¹⁴ Muammer İpek, "Bir Eğitim Bakanı Olarak Emrullah Efendi'nin Eğitim Felsefesi, Politikaları ve Uygulamaları 1908-1914" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, 2002).

¹⁵ Meryem Üke, "Emrullah Efendi'nin İkdâm Gazetesindeki Felsefe Ve Bilim Terimlerine Dair Makaleleri" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı, 2008).

¹⁶ Esmâ Vildan Türkan, "Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı (1910-1912)" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 2018).

¹⁷ Zeynep Özçelik, "Emrullah Efendi'nin "İlm-i Ahlâk" Adlı Eserinin Çeviri Yazısı Ve Eserin Euthyphron Dilemması Bağlamında Tahlili" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı, 2019).

¹⁸ Mustafa Ergün, "Emrullah Efendi: Hayatı, Görüşleri, Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1-2 (1982).

hakkında birçok bilgiye ilk etapta buradan erişilmiştir.¹⁹ Bununla beraber, Emrullah Efendi ve gazeteci Tefvik Nevzad'ın kaçışına dair arşiv evrakını tamamlayıcı nitelikte önemli bilgiler içeren diğer iki önemli kaynak da Ziya Somar'ın ve Halid Ziya Uşaklıgil'in çalışmaları olmuştur.²⁰

Belirtilen bu kaynaklarda bilhassa maarifçi yönü başta olmak üzere, dil, felsefe ve pedagojiye dair görüşlerine odaklanılmıştır. İçlerinden bazıları kaçış hadisesine kısaca değinmiş olsa da çok yüzeysel ve adeta bir muamma olarak bahsedilmiş ve geçiştirilmiştir. Meselenin sonuçlarına hiç değinilmemiştir. Dolayısıyla tüm bu malzemeden kısıtlı oranda istifade edilebilmiş olunması, çalışma boyunca temel alınan evrakın arşiv envanterinin mahkeme kayıtları ağırlıklı bir içeriğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla çalışmamız, "Emrullah Efendi'nin Avrupa'ya Kaçışı" hakkındaki bilgilerin literatüre yerleşmiş fakat ayrıntılara vakıf olmaksızın anlaşılması mümkün olamayacak bir boşluğu doldurma görevini üstlenmektedir.

Çalışmamız giriş, üç ana bölüm ve bir de sonuç bölümünden meydana gelmektedir. İlk bölümde, Emrullah Efendi'yi okuyucuya tanıtmak adına, hayatı, görevleri ve faaliyetlerine kısaca yer verilecektir. İkinci bölümde Emrullah Efendi ile Tefvik Nevzad Bey'in yollarının nasıl kesiştiğine daha ziyade literatürel malzeme üzerinden değinilecektir. Ayrıca burada, Emrullah Efendi'yle beraber Fransa ve İsviçre'ye gittiği arkadaşları Tefvik Nevzad ve Hasan Rüşdü Beyler'e de değinilerek Emrullah ve Tefvik Nevzad'ın inceden inceye tertip ettikleri kaçış programlarına temas edilecektir. Üçüncü bölümde ise, Emrullah Efendi'nin yurtdışından dönüşü sonrası yargılanma süreci ele alınarak, hakkında görüşülmüş olan dava metinleri gözden geçirilip yorumlanmaya gayret edilecektir. Emrullah Efendi ve arkadaşlarının yargı aşamasında hangi gerekçelerle sorgulandıkları, nelerle suçlandıkları, kendilerini nasıl müdafaa ettikleri ve haklarında ne çeşit hükümlerin verildiği mahkeme kayıtları üzerinden incelenecektir. Gerek kaçışla ilgili ve gerekse İsviçre'de çıkarılmaya teşebbüs edilen gazetelerle ilgili herhangi bir ilişkisi olduğu düşünülen kişilerin birer birer hakim karşısına çıktıkları bölüm de burası olacaktır. Ayrıca Emrullah Efendi'nin kendini

¹⁹ Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi-1: Osmanlı Döneminde Darülfünun: 1863-1922*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

²⁰ İstanbul Üniversitesi'nden mezun Felsefe doktoru Ziya Somar'ın eserinde için: bkz: Ziya Somar, *Bir Şehrin ve Bir Adamın Tarihi Tefvik Nevzad: İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı*, İzmir: Ahenk Matbaası, 1948; Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1969.

savunmak amacıyla kaleme aldığı dilekçelerine de burada yer verilecektir. Sonuç kısmında, Emrullah Efendi'nin suçlu olup olmadığı ortaya konulacak ve genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra bu çalışmanın yeni araştırmalara hangi açılardan fayda sağlayacağı ve ne gibi yeni konulara kapı aralayacağı belirtilecektir.

Metni inşa ederken olaylar kronolojik bir sıra ile ele alınmıştır. Emrullah Efendi'nin Maarif Müdürlüğü ve sonrasında Maarif Nazırlığı döneminden ölümüne kadar geçen sürede, eğitimle ve felsefeyle ilgili çok yönlü kişiliğini mevzu edinmek tezin sınırları dışında tutulmuştur. Bununla ilgili hali hazırda yapılmış tez çalışmaları da mevcut olduğundan maarifçi ve filozof kişiliği bilinçli olarak tezin kapsamına alınmamıştır. Osmanlı arşivinden yararlanılmış olmasının yanı sıra, İsviçre ve Fransa Devlet arşivlerinden istifade edilememiş olunması bu tezin belki de en zayıf noktasıdır.

Tez çalışması süresince yoğun bir şekilde kullanılan malzeme için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin konuyla ilgili dosya usulü katalogları taranmıştır. Bu kataloglardan elde edilen materyal, ağırlıklı olarak Şûrâ-yı Devlet, Hariciye Nezareti, Yıldız Evrakı, Dahiliye Nezareti Evrakı ve az miktarda Maarif Varak dosyalarından meydana getirilmiştir. Usulen, Emrullah Efendi'nin, doğum, ölüm ve görev tarihleri baz alınarak arşiv araştırması gerçekleştirilmiştir. *Tasfir-i Efkar*, *Hizmet*, *Tanin* ve *Tanzimat* gibi dönemin gazetelerinden de istifade edilmiştir. Böylelikle olayların dönemine yansımaları gözlenerek, köşe taşları da tamamlanmaya gayret edilmiştir. Bunlara ilaveten, çeşitli basılı eserlerden de yararlanılmış, birtakım açıklar tespit edildiğinde ise bunlara işaret edilerek eksik kısımların tamamlanmasına, hatalı bilgilerin ise düzeltilmesine gayret gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNCEL BİLGİLER İLE EMRULLAH EFENDİ’NİN HAYATI

Emrullah Efendi, Edirne’ye bağlı Lüleburgaz kazasında tüccar Ali Efendi’nin oğlu olarak H.1275/1858 tarihinde dünyaya gelmiştir.²¹ Arşiv vesikalarında adının “Emrullah Efendi bin Ali” şeklinde geçmesi babasının adının Ali Efendi olduğunu teyid eder.²² İstanbul’da tıbbiye öğrencisi Mehmed Efendi adında bir erkek kardeşi olduğu bilinmektedir.²³ Ancak Emrullah Efendi’nin annesi hakkında hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır. Evli olduğu bilinmesine rağmen hanımına dair de kaynaklarda herhangi bir malumata rastlanılamamıştır.

Arkadaşı Tefvik Nevzad’ın yayınlanmış olan Vasiyetnamesi’nde yer alan “Emrullah’ın çocukları da benim çocuklarım gibidir. Eğer tab’ına muvafık gelirse biraderim Refik Nevzad, Emrullah’ın kerimesini alsın,”²⁴ şeklindeki ifadelerinden, en azından birden fazla çocuğu olduğunu ve bunlardan birinin de kız olduğu tespitini yapılabilir. Bir başka kaynakta üç oğlu bir kızı olduğu, oğullarından Deniz Eczacı Yüzbaşılığı’ndan emekli olan Halil Emrullah Lüleci’nin, 9 Ekim 1949’da vefat ettiği ve mezarının Bakırköy Mezarlığı’nda bulunduğu, diğer oğullarının ise Ekonomi Bakanlığı müdürlerinden Âkil Gün ve Belgrad Sefareti başkâtibi Kâmil Tuba ve damadının Dışişleri Bakanlığı müdürlerinden emekli Atıf Korun olduğu bilinmektedir.²⁵

Emrullah Efendi, ilk ve orta öğrenimini Lüleburgaz’da tamamladıktan sonra İstanbul’da Mekteb-i Mülkiye’ye girmiş 1882’de buradaki eğitimini ikincilikle

²¹ “Merhum-ı Müşarunileyhin Terceme-i Hali”, *İkdam*, 6278, 13 Ağustos 1914 (31 Temmuz 1330/21 Ramazan 1332), s. 3.

²² BOA, *Şura-yı Devlet*, 1393/2, lef 17: Burada ismi, “Emrullah Efendi bin Ali” olarak geçmektedir.

²³ BOA, *Yıldız Mütenevvi (Y.MTV)*, 91/73, 2/7: Bu bilgiyi Emrullah Efendi’nin biraderine para gönderilmesi talebini içeren isimsiz ve tarihsiz olarak kaleme aldığı ve Celal Bey’e gönderdiği mektubundan öğrenmekteyiz. Ayrıca Bkz. BOA, *Maarif Mektubi Kalemî (MF. MKT)*, 116/90 (30 B 1307): Mehmed’in Mekteb-i İdadi-i Mülkiye II.sınıftan ayrılarak Halep Vilayeti Maarif Müdürü olan kardeşi Emrullah Efendi’nin yanına geldiğini; ve ayrıca Emrullah’ın yurtdışında olduğu sırada ise kardeşi Mehmed’in Mekteb-i Tıbbiye’de öğrenci olduğunu da biliyoruz; bkz. Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne İdi?*, İstanbul:Alfa Yayınları, 2013, s. 43.

²⁴ Somar, *a.g.e.*, s.30.

²⁵ M. Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, V, s. 121.

tamamlamıştır.²⁶ Onun Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den Şehadetnâme ile mezun olduğu ve kendisinden beklenen gayreti gösterdiği tesbit edilmiş, şevk ve gayretlerine binaen 5 Mart 1884'de maarif nezareti tarafından rütbe-i sâlise (üçüncü rütbe) ile taltif edilmiştir.²⁷

Mülkiye'den mezuniyetinin ardından 23 Şubat 1883 tarihinde 2.500 kuruş maaşla Yanya Vilayeti Maaarif Müdürlüğü'yle vazifelendirilmiştir.²⁸ Bu görevde iken 17 Şubat 1884'de mektepler hakkında ve maarif adına yapmış olduğu güzel hizmetleri farkedilmiştir.²⁹ 11 Haziran sene 302 (23 Haziran 1886) tarihinde 3.000 kuruş maaşla Selanik Maarif Müdürlüğü'ne getirilmiştir.³⁰ Bu sırada *Mecelle-i Muallimin* adlı bir dergi çıkarmıştır.³¹ Bu görevinden sonra Emrullah Efendi'nin Kasım 1889'da 2.500 kuruş maaşla Haleb Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne tayin edildiği bilinmektedir.³²

²⁶ Üke, a.g.tz. s. 18.

²⁷ BOA, *İrade Dahiliye (İ.DH)*, 909/72217, lef 1/2, 5 Mart 1884 (8 Cemaziyelevvel sene 301/ 23 Şubat sene [12]99, 8 Cemaziyelevvel sene [1]301).

²⁸ BOA, *MF. MKT*, 1181/31, lef 1; "Merhum-ı Müşarunileyhin Terceme-i Hâli", *İkdam*, 6278, 13 Ağustos 1914 (31 Temmuz 1330/ 21 Ramazan 1332), s.3.

²⁹ BOA, *İ.DH*, 909/72217, lef 1/1, 17 Şubat 1884 (fi 20 Rebiülahir sene [1]301 ve fi 6 Şubat [12]299).

Ayrıca bkz: *Maarif Evrak Odası (MF. VRK)*, 6/129, lef 50, 2 R. 1306/6 Aralık 1888, *MF.VRK*. 8/62, lef 126, 11 Şubat 1890 (21 C. 1307); Emrullah Efendi'nin hayatının büyük bir bölümünde mektepler adına faydalı gördüğü işleri yapmak için çaba sarfettiği, gerek literatürel malzemeye ve gerekse arşiv kayıtlarına da yansımıştır. 6 Kasım 1888 (25 Teşrin-i evvel sene [1]304/ 2 Rebiülevvel [1]306) tarihinde yine aynı görevinde iken Emrullah Efendi'nin gönderdiği bir telgraftan anlaşıldığına göre, o sıralar "çiçek illeti" nin ortaya çıktığını, bunun önüne geçmek için mektepteki bütün öğrencilerin aşılansalına dönüştürmeden gerekli önlemin alındığını Maarif Nezareti'ne bildirmesi²⁹ ve yine 6 Aralık 1888 (24 Teşrin-i sâni sene [1]304/ 2 Rebiülahir sene [1]306) tarihli kayda göre beden ve ruh sağlığının birlikte yürütülmesi gerektiğinden bahisle Selanik Mekteb-i İdadisi'ne jimnastik eğitimi için aylık 500 kuruş maaşla bir jimnastik mualliminin görevlendirilmesi hususundaki talebi de Emrullah Efendi'nin gayretlerini göstermesi açısından birer örnek teşkil etmektedir.

³⁰ BOA, *MF. MKT*, 1181/31, lef 1; Emrullah Efendi'nin *İkdam* Gazetesi'nde yer alan tercüme-i hâlinde Selanik Vilayeti'ne tayin tarihi 12 Mayıs sene 302 (24 Mayıs 1886) şeklinde verilmişse de arşiv belgesinde bu göreve tayin tarihi olarak 11 Haziran sene 302 (23 Haziran 1886) tarihi gösterilmiştir.

³¹ Emrullah, *Mecelle-i Muallimin*, İBB Taksim Atatürk Kütüphanesi Osmanlıca Kitaplar Bölümü, nr. 2030, 1302 [1886].

³² Emrullah Efendi'yi destekleyenler tarafından Haleb Vilayeti Maarif Müdürlüğü makbul bir görev olarak görülmemiş olmalı ki elimizdeki bir vesikada, onun Selanik Eski Müdürlüğü görevine tekrar döndürülmesinin istendiği ancak bu talebin de uygun bulunmayarak Selanik Maarif Müdürlüğü'ne münasip görülen bir başkasının tayin edildiği anlaşılmaktadır. Yine onun Haleb Maarif Müdürlüğü sırasında 11 Nisan 1891 (30 Mart sene [1]307/ 2 Ramazan [1]308)'de idadinin inşasına başlandığı sırada mektep için alınan arsada Cemil Paşa'nın emriyle ve maarif akçesiyle bir karakolhane inşa edilmiş olduğu ancak bu konuda hükümetin resmî bir kaydı olmadığı belirtilmektedir. Bu karakolun inşa edilme maksadının o civardaki mahallenin korunması ve emniyeti olduğu ve mektebe bağlı olan bu yerin mektep tarafından kullanılabilceği ifade edilerek, halihazırda askeriyenin elinde olduğu ve içerisinde de askerinin kaldığı belirtilmiştir. Binanın yeniden inşasına kadar askerinin bulundurulmamasının inşaatın güvenli bir şekilde yapımına yardım edeceği düşünülmekte ve buranın maarife teslim edilmesinin uygun olacağı

Emrullah Efendi'nin yurtdışına gidişinden önceki son vazifesi olan diğer bir vilayet maarif müdürlüğü de, Şubat 1892'de tayin edildiği Aydın Vilayeti Maarif Müdüriyeti'dir.³³ Ancak daha sonra Emrullah Efendi bu görevinde iken, Aydın Maarif Müdüriyeti'nden 7 Aralık 1893'de³⁴ ayrılıp gazeteci Tevfik Nevzad ve Avukat Güzel Hasan'la birlikte Avrupa'ya firar etmiş ve gazeteci arkadaşı Tevfik Nevzad'la birlikte İsviçre'nin Cenevre Şehri'nde Jön Türk basınının ilk siyasi içerikli yayın organı kabul edilen *Hizmet* gazetesini 1 Şubat 1894'te neşre başlamıştır.³⁵

Muammer Göçmen'e göre, Emrullah Efendi, İzmir'de Maarif Müdürü iken Abdülhamid aleyhtarı eylemler yüzünden İsviçre'ye kaçmış, Tevfik Nevzad ile beraber çıkardıkları, fazla uzun ömürlü olmayan *Hizmet* gazetesi, Jön Türk basınının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Ona göre, 1 Şubat 1894'de yayınlanmaya başlanan *Hizmet* gazetesi, bir bakıma Tevfik Nevzad'ın aynı adla İzmir'de çıkardığı gazetenin de devamı niteliğindedir. Gazete ancak 3-4 sayı çıkabildikten sonra, hem mali sıkıntılar dolayısıyla hem de Emrullah ve Tevfik Nevzad'ın adı birer suçlu oldukları iddiasıyla İsviçre Hükümeti tarafından iadeleri istenildiği için kısa ömürlü olabilmıştır. Gazetenin dili ise genel olarak çok sert değildir. Burada çoğunlukla Babıali'nin dış politikasına dair tavsiyeler içeren görüşlere yer verilmiştir. Buna rağmen *Hizmet* gazetesi Osmanlı idaresince tehlikeli bulunmuş, Osmanlı topraklarına girişinin engellenmesi (*men-i idhali*) için gerekli tedbirlerin alınması adına vilayet ve sefaretlere tebligatlarda bulunulmuştur.³⁶

ifade edilmekle beraber hamam ile ahır inşa edilmediği maarif nezaretine bildirilmiştir; Bkz: BOA, *M.F VRK.* 10/65, lef 92, 13 Nisan 1891 (14 N 1308).

³³ Üke, a.g.tz., s.19; İbrahim Alâettin Gövsa, Emrullah Efendi'nin Aydın Vilayeti'ne tayin tarihi olarak 1891'i işaret etmektedir. bkz: Gövsa, "Emrullah Efendi", s.115.

³⁴ BOA, *Ş.D.* 1393/2, lef 170: Emrullah Efendi'nin tutuklanma kararına yer verilen bir arşiv vesikasında 25 Teşrin-i sâni 1309/7 Aralık 1893'te izinli olarak Dersaadet'e gideceği sırada Masagerie kumpanyası vapurlarından birine râkiben Selanik tarihiyle Marsilya'ya oradan da Paris'e firar eylediğinin haber alındığı ifade edilmektedir; Bununla beraber Meryem Üke'nin yüksek lisans tezinde hatalı olarak 12 Kanun-ı evvel sene 309 şeklinde verilmiş olan Emrullah Efendi'nin kaçış tarihinin aslı *İkdam* Gazetesi'nde 16 Kanun-ı evvel sene 309/28 Aralık 1893 olarak yazılıdır. Bu hata, Arap rakamlarında 2 ile 6'nın birbirinin tersi şeklinde yazılmasından dolayı bir göz yanılmasıyla kaynaklanmış olsa gerektir.

Aynı hata Esmâ Vildan Türkan'ın Yüksek Lisans çalışmasında da tekrarlanmıştır; Bkz: İkdam, "*Merhum-ı Müşarunileyhin Terceme-i Hali*", sayı: 6278, s.3 /13 Ağustos 1914 (31 Temmuz 1330/21 Ramazan 1332). Bkz: Üke, a.g.tz., s.19, 214; Bkz: Türkan, a.g.tz., s.8.

³⁵ Muammer Göçmen, *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995, s.143.

³⁶ Göçmen, *a.g.e.*, s.143-44.

Dahiliye Nazırı Zühdü Bey tarafından kaleme alınan ve merkeze hitaben yazılan bir evrakta, İzmir’de Maarif Müdürü Emrullah Efendi ile T. Nevzad ve Dava Vekili Menekşelizâde Hasan Beyler (Avukat Güzel Hasan)’in anlaşmalı olarak maariften aldıkları bir senedle ilgilidir. Buna göre maariften 900 lira ve maarif sandığına girmeksizin de kazalardan beş altı yüz lira ile esnaftan, tüccardan ve eytam akçesinden ve çeşitli eserlerin bedellerinden 3.000 lirayı aşkın bir para sirkat ederek *Vatan* adlı bir gazete çıkarmak üzere Paris’e firar ettikleri haber verilmektedir. Aynı zamanda İzmir’de bazı kişilerin de bunlarla işbirliği halinde olduğunun duyulduğu belirtilmiştir. Şayet bu sirkat suçunu işledikleri doğru ise Fransa Hükümeti’yle haberleşilerek tutuklanmaları ve İzmir’e getirilmeleri istenilmiştir. Bundan sonra da konuya dair sorgularak haklarında gereken kanuni işlemlerin yapılması kararlaştırılmıştır.³⁷

Yapılan incelemelerde 1893-1894 tarihlerinde *Vatan* adlı bir gazetenin çıktığına rastlanamamıştır. Böyle bir gazeteyi çıkarmaya karar vermiş olsalar bile muhtemelen Avrupa’da buldukları 6 aylık kısa süre içinde hem matbaa tesisi ile meşgul olmalarından hem de maddi yetersizlikten kaynaklı bu gazeteyi basamamış olma ihtimallerinin yüksek olduğu düşünülmektedir. Ayrıca dönüşlerinin sonuna doğru maddi sıkıntılar çektikleride bilinmektedir. Buna dair Avukat Hasan Bey’in dönüşünde alınan ifadesinde yer verdiği göre, o döndüğü sırada geride kalan arkadaşlarının kendilerine ancak 1 ay yetecek kadar paraları olduğunu belirttiği görülmektedir.³⁸

Dahiliye Nazırı’nın belirttiğine göre, daha sonra Paris’ten dönen Dava Vekili Hasan Bey tarafından Paris’e hangi yolları takip ederek gittiklerinin belirtilmesi ve konu hakkında yazılan mektupların hükümete sunulması üzerine, mektupların içeriğinde Hasan Bey’in fikir ve hareket olarak diğer arkadaşlarıyla aynı düşündüğünü gösteren ibareler olmadığı görülmüştür. Ayrıca İzmir’de hiç kimsenin bunlarla işbirliği içinde olmadığına dair Aydın Vilayeti’nden alınan yazılı belgelerin birer kopyası da mahkemeye takdim edilmiştir.

Buna rağmen Hasan Bey’in bu olayın ardından memleketinde huzur ve rahatının, mesleğinin, bütün varlığının düzeninin bozulduğu da belirtilmektedir.³⁹

³⁷ BOA, *Y.MTV*, 91/1, lef 1/1, 21 Şubat 1894 (15 Şaban 1311/9 Şubat [1]309).

³⁸ BOA, *Y.PRK.D.H*, 7/30, lef 2/1, 14 Ocak 1894 (2 Kanun-ı sani [1]309).

³⁹ Uşaklıgil, *a.g.e*, s. 380.

Emrullah Efendi'nin daha sonra İsviçre'ye giderek Cenevre şehrinde *Hizmet* adıyla Türkçe bir gazete neşrettiği ve ilk nüshasının ulaştığı ve içeriğinin zararlı bulunduğu öğrenilmesi üzerine vilayet tarafından bu nüshaların derhal dışarıya çıkışının ve neşredilmesinin yasaklanması ve içeri alınmış olanları varsa hemen toplatılarak yakılması (*ihrak*) ve imhası gerekenlerin de imha edilmesi hususunda uyarı yapıldığı Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.

Bununla beraber Dahiliye Nazırı Zühdü Bey, İzmir'de memuriyeti sebebiyle bulunduğu sırada gerek Emrullah Efendi ve gerekse işbirlikçilerinin durumundan haberdar olduğunu belirtmiştir. Hatta bu kişilerin öyle işinin ehli olmayıp, şahsi menfaatleri söz konusu olduğunda bunun için her türlü gizli işi yüklenecek en rezil kişilerden olduklarını bildirmiştir. Ayrıca kefilleri tarafından Avrupa'da böyle bir gazete neşretmekle hükümeti güya tehdit ederek bu vesile ile bir takım atıyvelere ve yüksek memuriyetlere nail olmak niyetinde olduklarını ifade etmiştir. Ancak yanlarında şimdilik mevcut olan para ile gazete neşrinde doğal olarak devam edemeyecekleri için yakında gazeteyi tatil kararı alıp hükümetin şefkat ve merhametine müracaat edeceklerini belirtmektedir.⁴⁰

Dahiliye Nazırı'nın bu ithamları Şerif Mardin'in Jön Türkler'e dair görüşlerini destekler niteliktedir.

Ali Çankaya, Emrullah Efendi'nin "Hürriyet Mücadelesi"ne fiilen katılmak için İsviçre'ye kaçtığını fakat II. Abdülhamid yönetiminin resmi bir hile ile İsviçre Hükümeti'ne tesir edip, Emrullah Efendi'yi "adi bir suçlu" gibi göstererek tutuklu olarak 1894'te İstanbul'a getirttiğini belirtmektedir.⁴¹

Pakalın ise, işe ihtilas şekli verilmek suretiyle Emrullah Efendi'nin İsviçre Hükümeti'ne yakalatılarak İstanbul'a getirildiğinden ve daha sonra ileri sürülen fiille alakası sabit olmadığından Meclis-i Maarif azalığına tayin olunduğundan bahsetmektedir.⁴² Ancak ne şekilde aklandığına dair herhangi bir bilgi vermemektedir.

Emrullah Efendi ve Tefvik Nevzad'ın arkadaşı olan Hoca Muhyiddin Bey ise Hatıratı'nda, firarları için gerekli olan parayı maarif sandığından aldıkları gerekçesiyle Emrullah Efendi'nin İsviçre Hükümeti'nden iadesinin istendiğini ve vatana döndükten

⁴⁰ BOA, Y.MTV, 91/1, lef 1/1, 21 Şubat 1894 (15 Şaban 1311/9 Şubat 1309).

⁴¹ Mücellidoğlu Ali Çankaya, "Müderri Emrullah", *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, 96; Gövsa, "Emrullah Efendi", s. 115.

⁴² M. Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, V, 2008, s.114.

sonra İzmir’de yaşamasına müsaade edildiğini bildirmiştir.⁴³ İzmir ikameti sırasında maarif muhasebecisi Mustafa Şükrü Efendi ile aralarında geçen bir tartışma nedeniyle⁴⁴ Temmuz 1894 tarihinde mahkemeye sevk edildiği bilinen Emrullah Efendi’nin 27 Şubat 1895 tarihli dilekçesinden, mahkemeye sevkinden sonra bir ay içerisinde tutuklandığı anlaşılmaktadır. Buna göre, İzmir’de 6 ay süreyle hapsine, 15 ay müddetle memuriyetten uzaklaştırılmasına karar verilmiştir. Aynı tarihlerde tutuklanmış olması muhtemel olan Mustafa Şükrü Efendi’nin de yine 6 ay süre ile hapis ve 15 ay müddetle devlet hizmetinde bulunmamasına hükmedilmiştir.⁴⁵

Maarif Eski Müdürü Emrullah Efendi, hapisten çıktıktan sonra, ciddi maddi ve manevi sıkıntı içerisinde iken Mülkiye’den dostu Gelenbevîzâde Said Bey’in (1864-1937) İstinye’deki yalısında ikamet etmiştir. Bu dönemde *Servet-i Fünûn*’da hem imzasız ve hem de “Emrî” müstear adıyla eğitimle ilgili yazılar kaleme almıştır.⁴⁶ Bununla ilgili İbrahim Alâeddin Gövsa, Emrullah Efendi’nin Maarif Meclisi’ne aza olduğu 1900 yılından sonra yazılarına ancak “Emrî” imzasını koyabildiğini belirtir.⁴⁷ Dolayısıyla daha önceki yazılarının imzasız olduğu düşünülmektedir.

Bütün bu suçlamalara karşılık Emrullah Efendi, suçlandığı zimmetine para geçirme hadisesini hiç bir zaman kabullenmeyip, şiddetle reddetmiştir. 26 Ağustos 1908 tarihli *Servet-i Fünun* gazetesinde, “Vatan hadimlerini lekelemek gayretine düşen husamaya” başlıklı bir makalede bu iddiaları yalanlamıştır. Bu gazetede, kovuşturulma sebebinin, Avrupa’da çıkardığı *Hizmet* Gazetesi dolayısıyla olduğunu, bu söylentilerin çıktığı gazete ve yazarını dava edeceğini belirtmiştir.⁴⁸

Muhtemelen bu dönemlerde İstanbul’da bulunduğu anlaşılan Maarif Eski Müdürü Emrullah Efendi’nin bir müddet sonra yönetimle arasındaki bağın tekrar kuvvetlendiği görülmektedir. Zira 30 Haziran 1898 tarihli iradeye göre, yeni görevi olan Maarif Meclisi Azalığı’na aylık 1.500 kuruş maaşla tayin olunmuştur.⁴⁹ Ancak maaşından 18.000 kuruş, zuhurat senesinden maaşat faslına kadar maarif bütçesinin

⁴³ Hoca Muhyiddin, *Hürriyet Mücadeleleri yahut Fırak ve Menfâ Hatıraları*, Dersaadet: Selanik Matbaası, 1326, s. 2.

⁴⁴ Üke, a.g.tz., s. 19.

⁴⁵ BOA, Ş.D., 1393/2, lef 59, 27 Şubat 1895; BOA, Ş.D., 1393/2, lef 42, lef 49, 27 Şubat 1895 (3 Ramazan 1312 ve 15 Şubat sene 1310).

⁴⁶ Üke, a.g.tz., s. 20.

⁴⁷ Gövsa, “Emrullah Efendi”, s. 115.

⁴⁸ Türkan, s. 11.

⁴⁹ BOA, BEO, 1158/86845, lef 2/1.

masraflarına nakledilecek ve bu şekilde maarife olan borcunu ödemiş olacaktır.⁵⁰ Bu dönemde *İkdam* gazetesinde “Ansiklopedi yahut Muhitü’l-Maarif” başlığı altında Emrullah Efendi’nin dil ve felsefe makaleleri de yayınlanmıştır.⁵¹ 1900 yılında ise yeniden açılan Darülfünun’un Edebiyat Şubesi’nde Hikmet-i Nazariye’den İlm-i Ahval-i Nefs dersi hocalığı ile görevlendirilmiştir. Daha sonra Şubat 1908’de 2.500 kuruş maaşla Konya Hukuk Mektebi Müdürlüğü’ne getirilmiştir.

II. Meşrutiyetin ilanının ardından Temmuz-Ağustos 1908’de 5.400 kuruş maaşla Mekteb-i Sultanî müdüriyetine⁵², bu görevinde bir ay gibi çok kısa bir süre kaldıktan 1908 yılının aynı ayı içerisinde 5.000 kuruş maaşla Maarif Nezareti Maarif Meclisi Daire-i İlmî Komisyonu Reisi olmuştur.⁵³ Meclis-i Kebîr-i Maarif (Büyük Eğitim Meclisi) adlı bu kurulun vazifesi basılmadan önce kitapları incelemek ve gazete çıkarmak isteyenlere “ruhsat” vermektir. Öyle anlaşılıyor ki bu kurul kitap sansürüyle görevlendirilmiştir.⁵⁴ Aydın Maarif Müdürlüğü döneminde sansürden muzdarip olarak Avrupa’ya gazete çıkarmak amacıyla kaçmış olan Emrullah Efendi’ye oradan döndükten sonra böylesi bir görevin verilmiş olması adeta bir ceza mahiyetinde olsa gerektir ve son derece manidardır. İttihat ve Terakki Partisi’nin önde gelen isimlerinden olan Emrullah Efendi, aynı yıl, 16 Aralık 1908’de Osmanlı Mebusan Meclisi’ne Kırkkilise (Kırklareli) Mebusu olarak seçilmesi üzerine Meclis-i Maarif Daire-i İlmî Riyaseti görevinden ayrılmıştır.⁵⁵

Emrullah Efendi 2 Ocak 1910⁵⁶ tarihinde 15.000 kuruş maaşla Maarif-i Umumiye Nezareti’ne tayin olunmuş ve 20 Şubat 1911 tarihindeki istifasına kadar bu görevle meşgul olmuştur.⁵⁷ Bununla ilgili olarak elimizdeki 18-19 Şubat 1911 tarihli arşiv vesikalarında da, Maarif Nazırı Emrullah ve Ticaret ve Nafia Nazırı Hallaçyan

⁵⁰ BOA, Ş.D, 3055/33, lef 3.

⁵¹ Üke, a.g.tz., s.20.

⁵² BOA, İ.MF, 14/54, (27 Temmuz 1324/ 12 Receb 1326); BOA, MF. MKT, 1069/38, (22 Temmuz 1324/ 7 Receb 1326); BOA, MF. MKT, 1070/ 64, (30 Temmuz 1324/ 14 Receb 1326).

⁵³ Mücellidoğlu, a.g.m., s.98; Üke, a.g.tz., s. 20-21; Emrullah Efendi’nin kaçış meselesine dair kendisini müdafaa ettiği arşiv evrakının altında bulunan ve bu vazifeyi işaret eden imzası da onun söz konusu tarihte “Meclis-i Kebir-i Maarif İlmîye Kısmî Komisyonu Reislîği” görevinde olduğunu bize göstermektedir. Bkz: BOA, Ş.D, 3056/45, lef 1, 7 Kasım 1908 (25 Teşrin-i evvel 1324).

⁵⁴ Hıfzı Topuz, *II. Mahmud’dan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, s. 55.

⁵⁵ Üke, a.g.tz., s. 21.

⁵⁶ Sinan Kunalp’ın *Osmanlı Erkan ve Ricali* adlı eserinde Maarif Nazırlığı görevi 12 Ocak 1910- Ocak 1912 şeklinde verilmiştir.

⁵⁷ Meryem Üke, a.g.tz., s. 21, 2 Ocak 1910- 20 Şubat 1911 (20 Kânun-ı evvel 1325- 7 Şubat 1326).

Efendilerin (Ocak 1910)⁵⁸ birtakım sebepler ve mazeretlerden dolayı istifa etmiş olduklarının görüldüğü ifade edilmiştir.⁵⁹

Emrullah Efendi 2 Şubat 1912’de tekrar getirildiği Maarif Nazırlığı görevini Said Paşa kabinesinin istifa ettiği 21 Temmuz 1912’ye kadar sürdürmüştür. Nitekim 3 Ocak 1912 tarihli iradeye göre, Maarif Nazırlığı görevinde tekrar Emrullah Efendi’nin bulunduğu görülmektedir.⁶⁰ Yine bu tarihlerde Medresetü’l-Vaizîn’de İlmü’r-Ruh dersi hocalığında bulunmuştur.⁶¹ Ayrıca Nisan-Ağustos 1912 tarihli ilk meclis zabıtlarında Darülfünun’da ders veren hocalar arasında Emrullah Efendi’nin ismi de yer almaktadır. Buna göre 1.800 kuruş maaşla Felsefe dersi ve haftada ikişer saat olmak üzere, Felsefe Tarihi/2, İktisad/2⁶² ve Terbiye/2⁶³ dersi muallimliği de yaptığı tesbit edilmiştir.⁶⁴

Türkiye’de “Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu (İlköğretim Kanunu)” adıyla ilk defa yürürlüğe giren çok önemli bir kanunu bizzat Emrullah Efendi, maarif nazırlığı

⁵⁸ Burada ismi geçen İttihat ve Terakki Fırkası nazırlarından Hallaçyan Efendi’nin 1912’de İttihat ve Terakki’nin ileri gelenleri arasında olduğu ve Emrullah Efendi, Celal Bey ve bir kaç arkadaşı ile birlikte bu dönemde tutuklandığı bilinmektedir; bkz: Pakalın, *a.g.e.*, s. 116.

⁵⁹ Belgenin devamında bu nezaretlere uygun başka kişiler tayin olununcaya kadar maarif nezaretinin sadaret tarafından; ticaret ve nafia nezaretinin ise maliye nazırı Cavid Bey Efendi tarafından vekaleten idare edileceği, böylece söz konusu kişilerin de istifalarının kabul edildiği bildirilmiştir, bkz: BOA, *İ.DUİT*, 8/29, lef 1/1, 18 Safer sene 329/ 5 Şubat sene 326.; BOA, *İ.DUİT*, 8/29, lef 2/1,19 Safer sene 329/6 Şubat sene 326; BOA, *İ. DUİT*, 8/30, 1/1, Fi 18 Safer 329/5 Şubat 326[18 Şubat 1911]; BOA, *İ.DUİT*, 8/48. Aralık 1886 ve daha sonra tekrar 8 Ağustos 1908’de Nafia Nezareti’nin Ticaret Nezareti’ne bağlanmış olmasına rağmen Şubat 1911 tarihli iradelerde Ticaret ve Nafia Nezareti’nin isimlerinin beraber anıldığı görülmektedir.

⁶⁰ BOA, *İ. DUİT*, 8/48, 1/1, 3 Ocak 1912 (12 Muharrem sene [1]330/ 20 Kanun-ı evvel sene [1]327). Sadrazam Said Paşa’nın kaleminden çıkmış olan bir irade metninde, 16 Mart 1912’de Maarif Nazırı Emrullah Efendi’nin bir hafta müddetle Kırkkilise’ye görevlendirme ile gönderilmesine izin verilmesi ve onun dönüşüne kadar nezaretteki işlerin Evkâf-ı Hümayun Nazırı Hayri Bey (Aralık 1910-Temmuz 1912) tarafından vekaleten görülmesi kararlaştırılmıştır, bkz: BOA, *İ. DUİT*, 8/55, 1/1, 16 Mart 1912 (26 Rebiülevvel sene 330/ 3 Mart sene 328).

⁶¹ Üke, *a.g.tz.*, s. 21’de Darülfünun-ı Osmanî Elsine Şubesi Müdavimlerinden Ali Haydar Efendi’nin İlm-i Ruh ders notlarının kapak sayfasında verdiği tarihin 1912 (1328) olduğunu ifade etmektedir.

⁶² Emrullah Efendi’nin Darülfünun’da verdiği diğer dersler bilinmekle beraber İktisad dersi hocalığına dair bilgiye ilk kez çalışmamızda yer verilmiştir. Ancak dipnotta bahsi geçen ilk meclis zabıtlarına dair çalışma dışında herhangi bir kaynakta (ders notu vb.) bilgiye ulaşılamamıştır.

⁶³ Darülfünun’da anlatılan “İlm-i Terbiye ve Tedris”in ilk dersine ait ders notlarının nerede yayınlandığına, *Sırat-ı Müstakim ve Ümmet* gazetelerindeki İlm-i Terbiye’ye dair yazıları hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bkz: Meryem Üke, *a.g.tz.*, s. 34.

⁶⁴ Ali İhsan Gencer- Ali Arslan, *İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları*, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.91, 99; Emre Dölen Emrullah Efendi’nin Darülfünun hocalığı ile ilgili, Ağustos 1908’den itibaren Darülfünun ve Mekteb-i Mülkiye’de Çarşamba akşamları İlm-i Terbiye konusunda konferanslar vermeye başladığını belirtir. 14 Eylül 1910’da Darülfünun Edebiyat Şubesi’ndeki Hikmet-i Nazariye dersi muallimliğini ve 21 Şubat 1913’te buna ek olarak Usûl-i Tedris ve Terbiye dersinin muallimliğini de üstlendiğini ifade etmektedir. Ayrıca 30 Ocak 1911’de maarife yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine Darülfünun Fahrî Muallimliği unvanı verildiğini söyler, bkz: Emre Dölen, *a.g.e.*, s. 314.

sırasında kaleme almış; kanunlaşması için de meclise sunmuştur.⁶⁵ Maarif reformuna önce üniversitelerden başlama görüşü olan “Tuba Ağacı Nazariyesi” ni de yine Emrullah Efendi ortaya koymuştur. Yetişmiş öğretmen ve bütçe eksikliği başta olmak üzere çeşitli sebeplerden ötürü, bu fikrini kısıtlı derecede uygulamaya koyabilmişse de⁶⁶ günümüzde dahi bu nazariyenin etkilerinin devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Emrullah Efendi Yanya Maarif Müdürlüğü’nde iken Sâlise, Aydın Maarif müdüriyetinde Sâniye ve Mekteb-i Sultani müdüriyetine tayininde de Ülâ sınıf-ı sâni rütbelerini almış ve yine Aydın Maarif Müdürü iken Şubat 1893’te dördüncü ve 1911 yılında ise birinci rütbeden Mecidî nişanlarına nail olmuştur.⁶⁷ Ayrıca kendisine Sırp Hükümeti tarafından “Sen Sâvâ” ve Bulgar Hükümeti tarafından da “Sen Aleksandır” nişanları verilmiştir.⁶⁸

Vefatına kadar Darülfünun muallimliklerinde ve İttihat ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumî azalığında bulunan Emrullah Efendi, 12 Ağustos 1914 tarihinde vefat etmiştir. Vefat haberinin *Tercüman-ı Hakikat*, *Tanin*, *Sabah* ve gazetelerinde yayımlandığı bilinmektedir. Hatta *Tasfir-i Efkâr*’da, Emrullah Efendi’nin vefatından kısa süre önce emekli bir arkadaşıyla Ayastefanos’taki iskelede konuştuktan sonra sinirlendiği ve ardından daha eve dönüş yolunda arabadayken vücudunun sol tarafına nüzul isabet ederek felç geçirdiği belirtilmektedir.⁶⁹ Vefatının hemen ertesi gününde 13 Ağustos Perşembe günü saat üçte cenazesi Ayastefanos (Yeşilköy)’tan Sirkeci İstasyonu’na ve oradan da Fatih Camii Şerifi’ne nakledilmiştir. Emrullah Efendi için son vazifelerini gerçekleştirmek üzere Darülfunun ve Mekteb-i Mülkiye talebelerinin saat iki buçukta Sirkeci İstasyonunda hazır olmaları ilan edilmiştir.⁷⁰ Böylece Emrullah Efendi, büyük

⁶⁵ Mücellidoğlu, a.g.m., s.98.

⁶⁶ İpek, a.g.tz., s.55, 112.

⁶⁷ BOA, *Y.MTV*, 74/132, 1/1, 16 Şubat 1893(29 Receb 1310).

16 Şubat 1893 (29 Receb 1310) tarihli bu vesikada, Maarif Nazırı Zühdü Paşa (Eylül 1891-Nisan 1902), Emrullah Efendi’nin gayretlerine mahsuben uhdesine dördüncü rütbeden bir kıt’a Mecidiye Nişanı ihsanına dair verilen emri bildirmiştir.

⁶⁸ *İkdam*, a.g.m, s.3.

⁶⁹ *Tasfir-i Efkâr*, nr.1167, “Ziya-ı Elîm: Emrullah Efendi’nin Vefatı-Merhumun Son Dakikaları”, 13 Ağustos 1914 (31 Temmuz 1330/21 Ramazan 1332), s.3.

⁷⁰ BOA, *MF. MKT.* 1200/24, lef 1, 2.

bir kalabalık eşliğinde ikinci vakti saat 3'te kılınan cenaze namazıyla Fatih Camii Haziresi'ne defnedilmiştir.⁷¹

Mezartaşı kitabesinde ise şöyle yazılıdır:

Hüve'l-bâkî

Bu mezarda yatan büyük Emrullah

Efendi ki maârife fer verdi

Her şubeyi muhît olan ilmiyle

“İttihad u Terakkî”ye rehberdi

Siyâsette, maârifde, ahlakda,

Devletçilik umdesini güderdi.

Türkçülüğün oydu büyük babası

Rahmetine kavuştursun Mevlası.

Sene 1332=1330.⁷²

⁷¹ *İkdam*, a.g.m, s.3: Cenaze haberi için aynı tarihli *İkdam* gazetesinde Maarif Nezareti'nden, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'nden ve Darülfünun Müdüriyet-i Umumiyesi'nden davet ilanları yayınlanmıştır.

⁷² Cengiz Hüsünbey, “Fatih Cami’i Avlusundaki Türbe ve Mezar Kitâbeleri” (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi (TE 414), Haziran 1969), s. 61-62.

İKİNCİ BÖLÜM

GAZETECİ TEVFİK NEVZAD'IN İZMİR'DEKİ YAYIN FAALİYETLERİ VE AYDIN MAARİF MÜDÜRÜ EMRULLAH EFENDİ VE DAVA VEKİLİ HASAN BEY İLE AVRUPA'YA GİDİŞİ

2.1 19. Yüzyıl İzmir'inde Yayın Faaliyetleri

19. yüzyıl'da İzmir kenti, dünya iktisadi düzeni içerisinde bir ticari merkez olma konumundan kaynaklanan zenginliği, kökten değişiklikler ortaya çıkaran bir yeni iktisadi düzenin yıkıcı etkilerini henüz içerisinde barındırmayan bir konumdaydı. Aslında 19. yüzyıl sonlarında kent, sadece daha da büyüyen bir metropol haline gelmekle kalmamış, aynı zamanda dünyanın en tanınmış kültürel ve ticari merkezlerinden biri de olmuştu.

Bu dönemde şehrin Müslüman nüfusuyla rekabet halinde olan Ortodoks Rum nüfus da bulunmakla beraber, büyük Ermeni ve Yahudi mahalleleri de yer alıyordu. Ayrıca ciddi oranda, İngiliz, Fransız, İtalyan ve hatta Avusturyalı ve Amerikan göçmen toplulukları da vardı. Bu çok kültürlü yapı içerisinde çeşitli basım evlerinin çıkardığı kitaplar, dergiler ve gazetelerle İzmir yayıncılık alanında bir dünya merkezi haline gelmişti.⁷³

Söz konusu neşir faaliyetlerinin kaçınılmaz ürünleri olan gazeteler arasında, *Aydın* (1869), *İzmir* (1877), *Nevruz* (1884) ve *Hizmet* Gazeteleri (1886) bu çeşitlilik ortamının sadece bir kaç ürünüdür. Bunlar arsasında *Hizmet* Gazetesi'nin İzmir'de ilk olarak 1886 yılında çıkarılmaya başlandığı ve dönem dönem de kapatılıp tekrar açıldığı bilinmektedir.

⁷³ Edhem Eldem, Daniel Goffmann, Bruce Masters, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 157.

2.2 Hizmet Gazetesi'nin Kapanışı ve Emrullah Efendi ile Arkadaşlarının Yurtdışına Gidişi

Hizmet Gazetesi'nin neşrinden önce, Tevfik Nevzad, Bıçakçızâde Hakkı ve Halid Ziya ile birlikte 13 Mart 1884'te yine İzmir'de *Nevruz* Dergisi'ni çıkarmışlardır. Bundan sonra 1886 yılında çıkarılan *Hizmet* Gazetesi ise, hem İzmir'de bir kültür ortamı oluşturması hem de uzun süre çıkmış olması açısından önemlidir. 1886-1931 yılları arasında yayımlanan *Hizmet*, kendisinden önce İzmir'de çıkmış olan üç gazete arasında en uzun ömürlü olanıdır. Bu kırk beş yıllık süre içinde bir çok defalar kapatılıp yeniden neşri devam eden *Hizmet* Gazetesi'nin İzmir'in fikir ve kültür tarihinde çok önemli bir yeri olduğu bilinmektedir.⁷⁴

Ayrıca bu yıllarda basın faaliyetleri çoğunlukla gayr-i müslimlerin elindeydi. İzmir'de Fransızca, Rumca, Ermenice ve İbranice pek çok yayın yapılıyordu. Bunların karşısında Türkçe harfli tek bir yayın yürüten bir matbaa bile bulunmamaktaydı. Bunun sebebi İzmir'e büyük emeği geçmiş olan Vali Halil Rıfat Paşa'nın teşvikleri ile *Hizmet* gazetesi Şerif Efendi'nin ismi altında kurulmuştu. Bu yıllarda Tevfik Nevzad ve Halid Ziya'nın yaşları küçük olduğu için imtiyaz sahipliğini üzerlerine alamadıkları ancak gazeteyi aslen onların idare ettiği bilinmektedir.⁷⁵ Derhal bir irade yayınlanarak matbaa ve donanımının bedelinin vilayet tarafından karşılanması kararlaştırıldı. Ancak bir şartla ki gazete devlet çıkarları ve memlekete uygun şekilde yayınlar yaptığı müddetçe matbaaya sahip olacaktı.⁷⁶

Halid Ziya ve Tevfik Nevzad'ın 5 Kasım 1886'da beraber yayınlamaya başladıkları *Hizmet* Gazetesi'ni⁷⁷ daha sonra Tevfik Nevzad, 1897'de günlük ceride haline sokmuştur. Nitekim 1890 tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'nde "İzmir'de neşrolunan gazeteler" başlığı altında *Hizmet* Gazetesi'nin yer aldığı da görülmektedir.

⁷⁴ Ömer Faruk Huyugüzel, "İzmir'de Edebiyat ve Fikir hareketleri Üzerine Araştırmalar, "Osmanlı Döneminde Bir Yerel Basın Örneği Olarak İzmir Basını", İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2004, s. 53-54.

⁷⁵ Uşaklıgil, a.g.e, s.178.

⁷⁶ Erkan Serçe, *İzmir'de Kitapçılık (1838-1928)*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002, s. 29-31.

⁷⁷ *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, 2010, "Tevfik Nevzad", II, s.1017; Halid Ziya Uşaklıgil ve Tefk Nevzad'ın 1886-1891 yıllarında *Hizmet*'te kaleme aldıkları bazı yazıların latinizesi için bkz: Zeki Arıkan, *İzmir Basınından Seçmeler (1872-1922)*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2001, I, s.45-80.

Buna göre, Mehmed Şerif Efendi'nin imtiyaz sahibi olduğu gazetenin neşir günleri bu dönemde Cumartesi ve Salı günleridir.⁷⁸

Hizmet'in ilk çıktığı yıl Tevfik Nevzad, yirmi yaşında ve İzmir'in birinci sınıf gözde bir avukatı olmuştur. Aynı zamanda Fransızca öğretmeni Halid Ziya ile beraber İdadi'de hukuk dersi (mecelle kavanin-i hususiye muallimliği) hocalığı da yapmaktadır.⁷⁹ Hukuk dersi verdiğine göre, Tevfik Nevzad'ın kanunlar hakkında bilgi sahibi olduğu varsayılabilir. Bu durumda Tevfik Nevzad'ın Fransızca bilgisi ve hukuka olan ilgisi şayed Avrupa hukukuna da vukufiyet kesbetmesine vesile olmuşsa ufak bir ihtimal de olsa Paris ve Cenevre'ye gitmeyi tercih etmelerinin sebeplerinden biri de bu olabilir. Ancak bundan daha güçlü bir başka sebep daha olduğu düşünülmektedir.

Tevfik Nevzad, *Hizmet*'i neşretmeden bir süre önce İdâdi'de Lisan-ı Osmanî dersleri vermiş, burada hocalığı devam ederken, *Hizmet*'in neşri başladıktan sonra da avukatlık imtihanına hazırlanmıştır. Bu dönemde Rüsûmat'taki memuriyetinden ayrılarak İstanbul'da Mekteb-i Hukuk'ta dava vekilliği imtihanını başarıyla kazanmıştır.⁸⁰ 1887(1302) yılından itibaren Tevfik Nevzad, maarifle ilgili faaliyetlerde kendisini göstermeye başlamıştır. Hatta bu dönemde maarifte gösterdiği gayretli çalışmalarından dolayı ona dördüncü rütbeden mecidi nişanı da verilmiştir.⁸¹ Artık bir Dava Vekili olarak Nevzad Bey, 22 Ocak 1889 tarihli *Hizmet* gazetesinde bir ilan yayınlarak Kemeraltı'nda Hizmet İdarehanesi'nde 31 Numaralı odada yazıhanesini açtığını duyurmuştur.⁸² Bu dönemde Kemeraltı, Frenk Mahallesi, Kordon gibi yerlerin İzmir'deki en işlek yerlerden olduğu⁸³ ve Tevfik Nevzad'ın Türklerin çok bulunmadığı bu rihtim bölgesinde yazıhanesini açtığı bilinmektedir.⁸⁴ Maarif azalığına tayin edildiği 1890 yılında Tevfik Nevzad, daha sonra maarifin dava vekilliğini de ücretsiz olarak üstlenmiştir.⁸⁵ Ulaşabildiğimiz 1898 tarihli *Hizmet* Gazetesi'nin çeşitli sayılarında "Dava Vekili Tevfik Nevzad" imzasıyla kaleme aldığı makaleleri de bu görevinin bir

⁷⁸ Aydın Vilâyet Salnâmesi, 1890, s. 84.

⁷⁹ Somar, s. 15-16.

⁸⁰ Şahin, *a.g.e.*, s. 10-11.

⁸¹ *Hizmet*, nr. 280, 17 Ağustos 1305 [1889]'den nakleden: Şahin, *a.g.e.*, s. 10.

⁸² *Hizmet*, nr. 224, 22 Ocak 1889 (9 Ocak 1305)'den nakleden Şahin, *a.g.e.*, s. 11.

⁸³ Hüseyin Rıfât Işıl, *İzmir 1914: Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi*, ed. Erkan Serçe, İzmir: Akademi Kitabevi, 1997, s. 42.

⁸⁴ Arıkan, *a.g.e.*, s.4.

⁸⁵ *Hizmet*, nr. 325, 18 Şubat 1306/1890'den nakleden: Şahin, *a.e.*, s. 10.

nişanesi olmalıdır.⁸⁶ 2-4 Nisan 1892’de İzmir’de Mekâtib-i İbtidâiye’de yapılması gereken yenilikleri tesbit etmek için, bir heyetle beraber maarif müdürü Emrullah Efendi ve Tefvik Nevzad Bey bu okulu gezmişlerdir. Gezi sonunda, gerekli eksikler tesbit edilmiş, böylece durumun düzeltilmesi için validen yardım istenmiştir.⁸⁷ İşte Emrullah Efendi ile Tefvik Nevzad’ın bu dönemlerde yakınlaşmış oldukları tahmin edilebilir. Paris’e ve İsviçre’ye giderken birbirlerine refakat etmeleri de bu yakınlaşmadan sonra artan muhabbetin bir göstergesi olmalıdır.

Halid Ziya’nın teşvik ve yardımlarıyla Fransızca’yı öğrendiği bilenen Tefvik Nevzad’ın kızı Benal Nevzad’ın naklettiği şu olay ile, bazı köşe taşları zihinlere daha iyi oturacaktır. Buna göre Tefvik Nevzad, bir gün Fransız tebasından Banelli isminde birinin son derece önemli bir davasını almış ve asıl faillerin bir yığın harcama yapmış olmasına rağmen, Tefvik Nevzad onu kurtarmaya muvaffak olmuştur. Bu durum Fransız konsolosu M. Costance tarafından Fransız Hükümeti’ne bildirilmiş, böylece Fransız Cumhuriyeti tarafından kendisine “Palme Academiques nişanı” verilmiş ve “Officer Academique” ünvanı kazanmıştır.⁸⁸ Her ne kadar İttihat ve Terakki taraftarlarının yayın ve neşir faaliyetlerini daha rahat gerçekleştirebilmek için çoklukla sığındığı ülkelerden biri Fransa olsa da, Emrullah Efendi ile Tefvik Nevzad’ın özellikle Paris’e kaçmalarında Fransız Hükümeti’nin bu taltifinin de cesaretlendirici bir etkisi olduğu düşünülebilir.

Mardin’e göre, Emrullah Efendi ve Tefvik Nevzad’ın hayatının sonraki safhalarına son derece mühim yansımaları olacak dönüm noktalarından biri, Tefvik Nevzad’ın daha önce İzmir’de zaten çıkarmakta olduğu *Hizmet* gazetesini kapatarak yılında Cenevre’ye kaçmış olmalarıdır.⁸⁹

Bununla beraber, Osmanlı belgelerinde bazen “İsviçre’ye firar eden Emrullah ve refiki Tefvik Nevzad...” zaman zaman da “Paris’e firar eden Emrullah Efendi...” ve beraberindeki arkadaşları tarzı ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla her iki ülkeye de gitmiş

⁸⁶ *Hizmet*, nr. 1047, “Çalışmalı Mı?”, 17 Zilkade 1314(1898), 4; *Hizmet*, nr. 1048, Tefvik Nevzad, “Kaç İş Tatalım?”, 18 Zilkade 1314(1898), Taksim Atatürk Kütüphanesi(0313), 3.

⁸⁷ *Hizmet*, nr. 516, 6 Nisan 1308 [1892]’den nakleden: Şahin, *a.e.*, s. 11.

⁸⁸ İbrahim Şahin, *İzmirli Bir Şair: Tefvik Nevzad*, İzmir: Akademi Kitapevi, 1993, s. 12.

⁸⁹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)* eserinde, Cenevre’ye kaçış tarihleri olarak 1892 tarihini söylerse de arşiv belgelerine göre doğru tarih 1893 olmalıdır. Yalnızca Aydınlar Kenti İzmir adlı eserde kaçış tarihinin 1893 olarak doğru bir şekilde verildiği tesbit edilmiştir: Bkz: Ziya Somar, *Aydınlar Kenti İzmir: Felsefeci Dr. Ziya Somar’ın Anıları*, ed. Yaşar Aksoy, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2000, s. 102.

oldukları düşünölmektedir. Acaba Tevfik Nevzad ve Emrullah Efendi'nin *Hizmet*'i Osmanlı topraklarında çıkartmak yerine tüm matbaa malzemelerini sıfırdan oluşturmak pahasına Avrupa'ya gitmeyi arzulamalarının altında yatan gerekçe nedir?

Büyük olasılıkla sansür faaliyetlerinin bunda etkisi oldukça büyüktü. Nitekim Goffman'a göre, İstanbul'dakine oranla biraz daha az seviyede olan fakat varlığını hissettiren sansür faaliyetleri, İzmir'de çıkan söz konusu gazeteler için de geçerli olmuştur. Hükümetin zaman zaman uyguladığı sansürler sebebiyle çoğunun ömrü kısa sürse bile, aynı zamanda bu gazeteler kentte verimli ve yaygın bir entellektüel çabanın da göstergesidir.⁹⁰ İşte bu neşir faaliyetlerini yürütenler arasında bulunan Gazeteci Tevfik Nevzad Bey ve İzmir Maarif Müdürü Emrullah Efendi de devrin önemli aydın ve düşünürleri arasındaydı.

Ayrıca Tevfik Nevzad ve beraberindeki kalem arkadaşları mecmua çıkarma işinin övünölmesi gereken bir iş olduğunu ve şimdiye değin hiç kimsenin bu görevi sırtlanmadığını düşünerek bu işi tamamen bir çeşit "vatana hizmet" vesilesi addetmişler ve yapacakları çeşitli tercümelerin gün geçtikçe ilerlemeye yardımcı olacağını düşünmüşlerdir.⁹¹ Zaman geçtikçe neşir faaliyetlerinde birtakım sansürlere tabi tutulmuş olmalı ki, Aralık 1893'te Tevfik Nevzad, İzmir Maarif Müdürü Emrullah Efendi ve Avukat Güzel Hasan Bey'le birlikte Avrupa'ya kaçarak *Hizmet*'in neşrine Cenevre'de devam etmeyi arzu etmişlerdir. Yazılanların Osmanlı topraklarında sansüre tabi tutulduğunu Hasan Bey'in polis komiserine verdiği ifadesinden öğrenmek de mümkündür. Öyleki Hasan Bey, kaçışlarından kısa bir süre önce kendisini Avrupa'da yayın çıkartmak için gitmeye ikna ettiği günlerde Tevfik Nevzad'ın bu kişileri "iş bilmez sansürcüler" olarak nitelendirdiğini ve bu sansürcülerin "faydalı şeyleri de muzır diye attıklarını" esfle dile getirdiğini bildirmiştir.⁹² Daha sonraki dönemde de Emrullah ve Tevfik Nevzad, siyasi meselelerle uğraşmamaları konusunda uyarılmış ve bu şartla bağışlanarak İzmir'e geri döndürölmüşlerdir.⁹³

1890'larda Namık Kemal'in başlatmış olduğu kaçış serüveninin bu tarihten itibaren başkaları tarafından da devam ettirildiği bilinmektedir. Buna göre 1890'dan sonra

⁹⁰ Edhem Eldem, Daniel Goffmann, Bruce Masters, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, çev: Sermet Yalçın, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.157.

⁹¹ Şahin, *a.g.e.*, s. 7.

⁹² BOA, *Y.MTV*, 91/1, lef 3/2.

⁹³ "Tevfik Nevzad", s.1017.

imparatorluktan kaçan insan sayısının olağanüstü bir şekilde arttığı belirtilmektedir.⁹⁴ Tevfik Nevzad'ın İzmir'de çıkarmakta olduğu *Hizmet*'i tatil ederek Emrullah Efendi ile Avrupa'ya kaçışları da bu geleneğin bir yansıması olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber Tevfik Nevzad ile kendisinden önce gelen ve sonra gelecek olan firarileri Namık Kemal'den ve Yeni Osmanlılardan ayıran en önemli husus olarak Yeni Osmanlıların, Avrupa'ya kaçmayı planladıkları için değil de bir tesadüf eseri memleketin dışına çıkmış oldukları görüşü ortaya koyulmaktadır.⁹⁵

Bununla ilgili en azından Emrullah Efendi ve Tevfik Nevzad özelinde, Mardin'in bu görüşünde haklı olduğu düşünülmektedir. Zira Emrullah ve Tevfik Nevzad'ın kaçışının ayrıntılı planına dair elde edilmiş olan veriler bu gidişin sebeplerini, birlikte gidecekleri kişileri, bu kaçışı ne kadar zamandan beri planlanmakta olduklarını ve hatta yol güzergahlarını bildirmektedir. Buna göre, bir seneden fazla bir süreden beri bu kaçışı organize etmeye çalışmış oldukları anlaşılmaktadır.⁹⁶

Emrullah Efendi ve Tevfik Nevzad'ın arkadaşı olan Avukat Hasan Rüşdü Bey'in Avrupa'dan dönüşü sonrası polis komiserine vermiş olduğu ifadeler bu planla ilgili ayrıntılara dair fikir vermektedir. Buna göre, İzmir'den hareketlerinden 7-8 gün evvel Nevzad Bey'in, kendisi için son derece kazançlı bir iş bulunduğu bahsederek Punta'da tren istasyonu karşısındaki gazinoya gelmesini rica etmiş, o da davete icabet etmiştir. Gittiğinde orada Nevzad Bey'in yanında Emrullah Efendi'nin de bulunduğunu ve yanlarında biraz oturduktan sonra Nevzad Bey'in kendisine hitaben "Hasan Bey seni ciddiye severiz ticaretli dediğim şeye seni de idhal edeceğiz" diyerek söze başladığını ifade etmiştir. Buna göre Tevfik Nevzad, *Hizmet* gazetesini kendisinin tesis ettiğini, *Hizmet*'e olan abonelerin de kendisinin iktidar kalemi sayesinde olduğunu, hatta padişah tarafından 2-3 defa ihsan ve atıyyeler ile bir de makineye mazhar olduklarını söylemiştir.

Ayrıca Hasan Bey matbaanın ilk imtiyaz sahibi olan Şerif Efendi'den Ahmed Bey'e geçişi sürecinde Tevfik Nevzad'ın kefil olarak ona bankadan 180 lira aldırması olduğunu ve bu zamana kadar gazeteyi kendisinin idare ettiğini söylediğini ifade etmiştir. Ayrıca Hasan Bey, Tevfik Nevzad'ın matbaanın 1/3'ünün sahibi kendisi olduğu halde

⁹⁴ Hanioğlu, *The Young Turks*, s. 69.

⁹⁵ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1964, s. 13-14.

⁹⁶ BOA, *Y.MTV*, 91/1, lef 3/2; BOA, *Y.MTV*, 91/1, lef 3/3.

“vicdansız mahluk” şeklinde nitelendirdiği Şerif Efendi’nin kendisine bir şey vermediğinden yakındığını belirtmiştir. Ciddi bir hizmet etmek üzere Paris’te (*Hizmet*)’den daha güzel bir gazete çıkarmayı planladıklarını söyleyerek Paris’te yeni çıkaracakları gazetenin padişahın fikirlerine uygun, memleketin menfaatlerini gözetip ona “hizmet etmek” maksadından ibaret olacağını söylediğini dile getirmiştir. Nihayetinde Nevzad Bey’in, Hasan Bey’i birlikte götürmeyi arzu ettiklerini söylediğini belirtmiştir. Hasan Bey ise, son derece kazançlı denilen işin vekaletine dair olacağını zannettiğini ve kendisine sunulan teklifi “bu hususta sizin iktidarınız kafi olduğundan bana ihtiyacınız yoktur” diyerek cevapladığı belirtmiştir. Bu cümle ile bir nevi teklifi reddettiğini ifade etmek isteyen Hasan Bey, aynı zamanda yine bir dava vekili olan Tefik Nevzad’ın hangi gerekçe ile kendisine ihtiyaç duyarak birlikte gelmesini istediğini sorgulamış olmaktadır.⁹⁷

Hizmet’in ilk imtiyaz sahibi Mehmed Şerif Efendi’nin amansız bir hastalığa yakalanmasıyla Ağustos 1890’da gazetenin imtiyazı ve matbaa yönetimi Avukat Ahmed Celadet’e devredildi. Ardından da 1895 yılında, firarda bulunduğu Avrupa’dan dönen Tefik Nevzad’a geçmiştir. Hüseyin Rifat’ın naklettiğine göre, Cin lakaplı Ahmed Celadet ile Tefik Nevzad bir alacak sebebiyle mahkemeye düşmüş ve davayı Ahmed Celadet kaybetmiştir. Böylece Ahmed Bey, gazete imtiyazını ve matbaayı Tefik Nevzad’a bırakmak durumunda kalmıştır. Ancak Tefik Nevzad, kaçıışı sebebiyle “hükümetçe lekeli” olduğundan gazete ve matbaa Taşlızâde Edhem Bey’e devredilmiştir.⁹⁸ Ardından Hizmet Matbaası 1896’da Yemiş Çarşısı’na taşınmıştır. Ancak Tefik Nevzad’ın 1899’da tutuklanması ve İzmir’den Bitlis’e sürülmesiyle gazetenin yayınında aksamlar olmuş, *Hizmet* Matbaası’nda kitap basımları durmuştur.⁹⁹

Ahmed Celadet Bey ile Tefik Nevzad’ın arasındaki matbaa ile ilgili alacak-verecek mevzusuna Dava Vekili Hasan Bey’in de yukarıdaki ifadelerinde yer verdiği görülmektedir. Dolayısıyla bu iki bilginin de birbiri ile örtüştüğü ortadadır.

Hasan Bey ifadelerine devam ederken, Nevzad Bey’in, Emrullah Efendi ile beraber bir tarafı Türkçe diğer tarafı Fransızca olarak çıkarmayı düşündükleri gazetenin genel

⁹⁷ BOA, *Y.MTV*, 91/1, lef 3/2.

⁹⁸ H. Rifat, “Benim gözümler...” *Hizmet*, 19 ve 20 Nisan 1926’dan nakleden: Serçe, *a.g.e.*, s. 29-31.

⁹⁹ Serçe, *a.e.*, s.29-31.

yazı işleriyle meşgul olacaklarını belirtmiş ve orada kuracakları matbaanın gelir ve muhasebesine dair defter tutmak gibi geriye kalan işlerle ilgilenecek kişi olarak da Hasan Bey'i düşündüklerini söylemiş olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Hasan Bey'e hitaben onun başarılarının hem kendileri hem de diğer insanlar nezdinde takdirle karşılandığını söylediğini belirtmiştir. Bu şekilde Hasan Bey, Tevfik Nevzad'ın kendisini övmek suretiyle aklını çeldiğini ve birlikte gitmeye iknaya çalıştığını göstermek istediği düşünülebilir. Bu esnada duraksadığını bildiren Hasan Bey, Nevzad Bey'in tekrar konuşmasına devam ettiğini ve bu konuşmada:

...bizim tutacağımız meslek ve istikbalimiz pek parlak olacak. Her ne kadar burada vekalet ile kimseye arsa ihtiyac etmeden güzel teayyüş ediyor isek de kızın yetiştii, evlendirmek istersen ücret-i vekaletten artırıp ezcümle haremının 200 lira borcu için eytam sandığına merhun olan ikamet ettiğiniz evi hala tahlis edemiyorsun. Padişahımızın irade ve müsaadesiyle çıkaracağımız bu gazete Memâlik-i Mahruse-i Şahane'nin her tarafına gideceği cihetle li'l-akl 15.000 abone olur, her bir abone birer liradan 15.000 lira eder, 3.000 lira masârif olsa 12.000 lira ticaret kalır. Her birimize dörder bin lira isabet ve gittikçe de terakki eder. Şevketmeâb efendimiz hazretlerinden makine ve atıyyelerden başka ailelerimize şefkat nişanları da ihsan buyrulacağına her cihetle eminim. Beyhude düşünce ve teemmüllerin lüzumu yoktur .¹⁰⁰

diyerek onun maddi kaygılarına temas etmek suretiyle aklını çelmeye ve gelmeye iknaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

Bu baskıya rağmen Hasan Bey Tevfik Nevzad'a; ne kültürünü, ne ahlakını, ne de mekanını hiç tanımadığı bir memlekete giderek bir sürü eziyete katlanmak yerine gazeteyi İzmir'de çıkarmayı teklif ettiğini belirtmiştir. Buna karşılık Tevfik Nevzad'ın ise orada çıkarılmasının mümkün olmadığını ifade ederek: "...bizdeki sansürler âmâl-i şahanedan bî-haber birtakım cahil adamlardan. Nâfi' şeyleri muzır diye çizerler. Sen muharrirlik etmediğin için bilmezsin"¹⁰¹ şeklinde cevap verdiğini belirtmektedir.

Hasan Bey'in ifadelerinden, Tevfik Nevzad ve Emrullah Efendi'nin kılı kırk yararcasına bir yöntemle Hasan Rüşdü Efendi ile konuşup, onu da yanlarında gelmeye ikna ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki Hasan Bey'in de birtakım hayallerle yola çıkıp neticede onlarla birlikte gitmeyi öyle ya da böyle kabul etmiş ve

¹⁰⁰ BOA, Y.MTV, 91/1, lef 3/2.

¹⁰¹ BOA, Y.MTV, 91/1, lef 3/2.

gitmiş olduğu hem kendi beyanıyla hem de mahkeme evrakıyla zaten ortadadır. Dolayısıyla verdiği ifadelere de ihtiyatla yaklaşılmalı ve kendini aklamaya çalışma dürtüsüyle bu tarz ifadelere yer vermiş olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Aynı zamanda yukarıda Hasan Rüşdü Bey'in ağzından Tefvik Nevzad'a söylenen sansür memurlarıyla ilgili çizilmiş olan tabloya dair başka görüşlerin de bulunduğu belirtilmelidir. Buna göre, sansür memurlarının ehil olmayanlarının yanı sıra, son derece tecrübeli olanlarının da bulunduğu, belki bu tecrübeden kaynaklı olsa gerek bazı sansürcülerin padişah beğenmez korkusuyla farklı algılanabileceğini varsaydıkları terimleri sansür ettikleri ve bu korkunun sansürün baskısını daha da artırdığı düşünülmektedir.¹⁰² Her şeye rağmen bu görüş de her koşulda mevcut bir sansürün varlığını reddetmemektedir.

Daha sonra ifadelerinin devamında Hasan Rüşdü Bey, Tefvik Nevzad'a cevaben kendisinin “mademki şevketmeâb efendimiz hazretlerinin efkâr-ı şahanelerine muvafık sadıkâne hizmet ve te'yid-i ubudiyet edeceğiz, gazete de istihsal edilecek müsaade ile çıkarılacak mütevekkilen alıyyü'l-Allah gidelim” dediğini ifade etmiştir. Daha sonra da: “ancak bu gazete lakırdı ile değil para ile çıkar, para nerede?” şeklinde sorması üzerine, Yemiş Çarşısı tüccarı Nevzad Bey'in o sene üzümün fiyatının büyük oranda düşmesini gerekçe gösterdiğini, buna karşılık kendisinin 950 lira kadar borcu olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Ayrıca şimdiki indirimli fiyatla satılsa 1.200 liralık mevcut malı ve çiftçilerden de 2.000-2.500 lira kadar alacağı olduğunu ve 460 lira kadar nakit parası olduğunu ve bu para ile gidebileceklerini söylediğini aktarmıştır. Bu durumu çok da mantıklı bulmadığını ifade etmek amacıyla olsa gerek, Hasan Bey buna cevaben: “ibtida bu para ile matbaa mı açılacak, gazete mi çıkarılacak, orada mı olacağız” diye sorduğunu belirtmiştir. Nevzad Bey'in ise, izin alındıktan sonra derhal matbaa kurma girişiminde bulunmayacaklarını, Paris'te 15.000 nüsha gazeteyi iki lira baskı ücretiyle bastırabileceklerini, sekiz on defa çıkar çıkmaz gazetelerinin padişah tarafından yüksek takdirlerle karşılanarak bahsettiği makine ile ihsanlara mazhar olacaklarına dair şüphe etmemesini söylediğini ifade etmiştir. Yine mevcut paralarının yeterli olmayacağını anlarsa Ahmed Bey'le ortak olan bağındaki hissesini satarak oradan iki üç yüz lira daha alacağını, ayrıca gazeteye gerekli izin çıkınca bunlara da gerek kalmayacağını mutlaka

¹⁰² Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Dönemi'nde Sansür*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007, s. 59.

15.000 abone olacağını ve yavaş yavaş abone bedellerinin gelmeye başlayacağını, belirttiği düşünceleriyle arkadaşını bir nevi rahatlatıp ikna etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.¹⁰³ Böylece Hasan Bey'in buradan ne zaman ve nasıl gidileceğini sormasıyla beraber Nevzad Bey'in bir haftaya belki de beş altı güne kalmadan gideceklerini ve hatta nasıl gidileceğini de Emrullah Efendi ile bir senedir düşündüklerini ifade etmiş olmasından Hasan Bey'in bu işi ve gidişi kabul ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁴

Hem padişahın onları çağırırken kullandığı, hem de Hasan Bey'in ifadelerinde geçen ibareler bu iki unsur arasında bir bağlantı olabileceğini düşündürmektedir. Acaba Hasan Bey devlete “sadıkane hizmet etmek” gibi padişahın hassas olduğu bazı hususlara atıf yaparak ifadelerini bu doğrultuda biçimlendirmiş olabilir mi? Bir başka ifade ile bir avukat olarak Hasan Bey, padişahın iznini gerçekten giderken de önemseydiyse neden arkadaşlarından yazılı bir onay yahut bu minvalde bir belge yahut senet isteme gereği duymamıştır? Bu soruların cevabının ne olduğu bilinmemekle birlikte Hasan Bey'in ilk uyarıda geri dönerek padişahın affına mazhar olduğunu malumdur.

Hasan Bey'in bu ifadeleri Şerif Mardin'in yukarıda bahsi geçen görüşüyle birlikte değerlendirildiğinde, bu görüşün Tefik Nevzad ile kendisinden önce gelen ve sonra gelecek olan firarileri birbirinden ayırdığı görülmektedir. Zira buna göre, onlar Avrupa'ya kaçmayı planlamadıkları halde bir tesadüf eseri memleketin dışına çıkmıştır. Emrullah Efendi ve Tefik Nevzad'ın bu işi bir-bir buçuk yıldır planlamakta oldukları şifahi ifadesinde Hasan Bey tarafından bildirilmektedir. Aslında Hasan Bey'in kaçtıktan sonra dönen biri olarak yargı önünde kendini temize çıkartmak için bu hikayeyi kurgulamış yahut masum ve aldatılmış bir vatan sevdalısı olarak gözükmek istemiş olması da ihtimaller dahilinde tutulmalıdır. Ancak Hasan Bey'in ve beraberindekilerin Paris'e yerleşmelerinden bir müddet sonra gazete çıkarmak için padişahın yazılı izin istemeleri ve padişahın yurt dışında gazete çıkarılmasını kesin olarak onaylamadığını bildirmesi üzerine padişahın emrine itaat ederek ülkeye geri döneceğini ve affedilme talebinde bulunacağını ifade etmesi de aslında başından beri Emrullah ve Tefik

¹⁰³ BOA, *Y.MTV*, 91/1, lef 3/2; BOA, *Y.MTV*, 91/1, lef 3/3.

Burada bahsi geçen Ahmed Bey, *Hizmet* gazetesi imtiyaz sahibi Ahmed Celâdet Bey olmalıdır.

¹⁰⁴ BOA, *Y.MTV*, 91/1, lef 3/2.

Nevzad'ın planlarına kafasının çok yatmadığının bir göstergesi addedilebilir. Bu sebeple, büyük hayallerle çıktıkları anlaşılan bu yoldan gidişatın çok da iç açıcı olmadığını anlaması üzerine Hasan Bey'in ilk fırsatta arkadaşlarını geride bırakarak ülkesine dönmeyi kabul ettiği de düşünülebilir.

Hasan Bey'in oldukça uzun olan ifadesinin bu kısmında devreye Emrullah Efendi'nin de girdiği görülmektedir. Ancak yer ve zamanı öğrenmek için Tevfik Nevzad'a sorduğu sorulara “sen oralarına karışma. Gideceğimiz gün salimü'l-eslâm seni vapura götürürüm. Ah istikbaldeki saadetimizi bilmiş olsan buraları tefekkür bile etmezsin” demesi üzerine Emrullah Efendi: “Hasan Bey'in hakkı vardır. Bu bizce bir senelik fikirdir, o ise şimdi duyuyor” demesi ve Nevzad Bey'in de “İşte bu kadardır. Gideceğimizden bir gün evvel hareket vaktimizi sana söylerim. Yalnız senden beklediğimiz kimseye, zevcene bile sızdırmamandır. Hatta evden çıkarken bir şey almadan her günkü çıkıldığı gibi çıkmalı[sın].” Şeklinde uyarılarda bulunduğunu da yine Hasan Bey kendi ifadelerinde belirtmektedir. Olaylara dair ayrıntıları içeren ifadelerini anlatmaya devam eden Hasan Bey, daha sonra oradan kalktıklarını ve Kordon'da ayrıldıklarını dile getirmiştir.¹⁰⁵

Hasan Bey tarafından Tevfik Nevzad ile aralarında geçtiği iddia edilen bu konuşmalardan sonra Tevfik Nevzad'ın ona hitaben gideceklerini hanımına bile söylemeyip eşya almadan her gün çıktığı gibi çıkmasını telkin eder şekilde adeta gizli bir iş yapıldığını yer yer işaret eden bir çok uyarı ile de karşı karşıya kalmış olmasından dolayı en azından bir avukat olarak gidiş palanlarının çok da padişahın izni dahilinde bir iş olmadığını, bu şekilde kaçır gibi gitmelerinin ise ileride padişahın gazabını çekeceğini düşünmesi gerekmez miydi?

İfadelerinin devamında Hasan Bey, 24 Teşrin-i sani Çarşamba günü yani 6 Aralık 1893'de, kendisine ertesi gün yani Perşembe günü akşam üzeri İzmir'den hareket edeceklerini Tevfik Nevzad'ın haber verdiğini belirtmiştir. Ertesi Perşembe günü saat dokuz sularında Hizmet İdarehanesi'nde her zamanki gibi dostlarıyla otururken telaşlı olduğu her halinden belli olan Emrullah Efendi'nin gelerek İstanbul'daki biraderinin ümitsiz derecede keyifsiz olduğuna dair mektup aldığını söyleyerek İstanbul'a gideceğini haber verdiğini ifade etmiştir. Devamında ise, Emrullah Efendi'nin o anki

¹⁰⁵ BOA, Y.MTV, 91/1, lef 3/2.

halini de tasvir ederken yüzünün kıpkırmızı olup ve her yerinden terler boşaldığını belirtmek için: “kızarmış olan yüzünden muttasıl terler akardı. Cidden ben de sahih zannettim” şeklinde ifade etmiş yani Emrullah Efendi’nin adeta rol yaptığını belirtmiştir. Nevzad Bey’in ise “Haydi biraz dolaştırayım açılırsın” diyerek Emrullah Efendi’yi alıp gittiğini anlatan Hasan Bey, Tevfik Nevzad’ın kısa bir süre sonra da kendisini çağırdığını söylemiştir. İkisi birlikte hükümetin önünden geçerlerken Nevzad Bey’in, Emrullah Efendi’nin yaptığının sahte olduğunu kendisine açıkladığını bu şekilde birlikte Yemiş Çarşısı’na saptıklarını ifade etmiştir. En sonunda da Hacı Hüseyin Camii Şerifi’nin yanında Kordon’da bir kahvede birleşmek üzere ayrıldıklarını söylemiştir. Tevfik Nevzad’dan ayrıldıktan sonra Hasan Bey, Frenk Mahallesi’nden (Alavil Dopari) denilen mağazadan altı yakalılık, üç çift kolluk iki boyun bağı alarak Saman İskelesi tarafından Kordon’a çıktığını ve hemen orada tekrar Tevfik Nevzad ile karşılaştığını, daha sonra Tevfik Nevzad’ın ona hitaben: “Şu kahvehanede otur ben Emrullah Efendi’yi vapura yerleştirdim. Bizim levazımı almağa gidiyorum, gelir seni alırım” dediğini ve gidip gelerek kendisini aldığını belirtmiştir. Ardından gümrüğün önünden bir kayığa bindiklerini, vapur pek yakında olduğu için 15-20 kürekte ona ulaştıklarını bildirmiştir. Akabinde kamarotun gösterdiği ikinci kamaraya girdiklerini ve vapurun saat yarım civarında hareket ederek limandan çıktığını ifade etmiştir. Bundan sonra rahatlamış olmalı ki kendilerinin de güverteye çıktıklarını belirtmiş ve böylece Emrullah Efendi’ye kavuştuklarını dile getirmiştir.¹⁰⁶

Her ne kadar Hasan Bey tarafından ayrıntılı bir şekilde İzmir’den ayrılışlarının bu şekilde olduğu iddia ve ifade ediliyorsa da dava evrakı arasında aynı olay akışının Emrullah Efendi ve Tevfik Nevzad’dan dinlenilme ihtiyacı duyulmadığı görülmektedir. Bu durum büyük şahsiyetler olarak onların doğrudan suçlu kabul edilmeleriyle alakalı olabilir. Zira mahkeme evrakında ülkelerine döndürüldükten sonra yalnızca savunmalarının alındığı dikkati çekmektedir. Hasan Bey’in ifadelerinde dikkati çeken bir diğer husus da Emrullah Efendi’nin erkek kardeşinin rahatsızlığı sebebiyle İstanbul’a gideceğini, yayın faaliyetlerinin yapıldığı ve bir toplantı merkezi haline gelmiş olan *Hizmet* İdarehanesi’nde pür telaşla söylemesidir. Bu ifadeler söz konusu olduğu vakit, kaçışa son haftalarda dahil edildiği anlaşılan Hasan Bey’in yanı sıra,

¹⁰⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 235; BOA, Y.MTV, 91/1, lef 3/2.

Tevfik Nevzad ve Emrullah Efendi'nin bu işi kendi aralarında uzunca bir süreden beri planlamakta oldukları ve Hasan Bey yanlarında olmaksızın kendi aralarında da istişarede buldukları anlaşılıyor.

Bununla irtibatlı olarak, Aydın Vilayeti İdare Meclisi Savcılığı'na gönderilen bir polis jurnalinde, Maarif Müdürü Emrullah Efendi'nin Selanik'teki erkek kardeşinin keyifsizliği sebebiyle yirmi gün önce *Hizmet* Gazetesi eski başyazarı Nevzad Bey ve Avukat Hasan Bey ile beraber Marsilya'ya gittiklerinin haber alındığı belirtilmiştir. Bu jurnalde, gidenlerden Emrullah Efendi'nin maarif sandığı adına bir çok yolsuzluğu olduğu ve Nevzad Bey'in de bir çok kişiyi dolandırıp kaçtığı söylentilerinin dolaştığı belirtilmiştir. Dolayısıyla konu hakkında derinlemesine araştırma ve inceleme yapılması istenilmiştir.¹⁰⁷ Yukarıda bahsedilen *Hizmet* İdarehanesi'nde cereyan eden olayla ilgili Emrullah Efendi'nin kardeşinde bir rahatsızlığın söz konusu olduğu bu belge ile de teyid edilmektedir. Ancak kardeşinin yanına gidip gelmediği yahut onu en son ne zaman ziyaret ettiği mevzusu net değildir.

Buna ek olarak, her ne kadar kaçışın planlandığı ve gerçekleştiği yıllar 1892-1893 yılları olsa da, bir ipucu vermesi açısından Emrullah Efendi'nin kardeşi Mehmed'le alakalı birtakım ayrıntılara burada yer verilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Mekteb-i İdadi-i Mülkiye ikinci sınıf talebesi olan on numaralı Mehmed bin Ali ile ilgili kaleme alınan 22 Mart 1890 tarihli şu vesika oldukça ilgi çekicidir. Burada Mehmed'in bundan iki sene önce yani 1888 tarihinde nedeni bilinmez bir şekilde mektebi terk ettiği belirtilmektedir. Kayıtlar incelendiğinde farkedilen bu durum, Emrullah Efendi'nin Haleb Vilayeti Maarif Müdürlüğü vazifesini yürüttüğü döneme rast gelmektedir. Dolayısıyla burada Mekteb-i Mülkiye Müdürü'nün mektepte bulunmayan Mehmed'in ağabeyinin yanına Haleb'e gitmiş olması ihtimalinin yüksek olduğunu merkeze haber verdiği görülmektedir.¹⁰⁸

Ayrıca Leskovikli Mehmed Rauf'un Mülkiye'den çok sevdiği arkadaşı Mehmed için hatıratında müstakil bir bölüm ayırdığı görülmektedir. Burada Mehmed'in matematik ve tabii ilimlerde iyi olmasının yanı sıra, doğal bir yetenek eseri çok güzel karakalem resim çizebildiğinden ve anında aruz vezniyle şiir söyleyecek bir zekası olduğundan bahseder. Mehmed, ağabeyi Emrullah'ın Selanik Maarif Müdürlüğü'nden

¹⁰⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 235, 26 Aralık 1893 (14 Kanun-ı evvel [1]309).

¹⁰⁸ BOA, MF.MKT, 116/90, 22 Mart 1890 (10 Mart sene [1]306).

Halep Maarif Müdürlüğü'ne tayin olması üzerine Dersaadet'e gelerek Mekteb-i Tıbbiye'ye girmiştir.¹⁰⁹ Ağabeyinin Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğü görevinde bulunduğu 1893 yılında ise Mehmed'in artık Mekteb-i Tıbbiye'de olduğu zaten bilinmektedir. Bununla beraber Emrullah Efendi'nin kardeşinin keyifsizliği sebebiyle İstanbul'a gitmek için izin almış olması, Mehmed'in 1888 yılındaki kayboluşundan sonra bulunmuş olduğunun ve hatta 1893 yılında İstanbul'da eğitimine devam ettiğinin de bir göstergesidir.¹¹⁰ Aslında Emrullah'ın İstanbul'a gitme gerekçesi olarak gösterdiği, kardeşi Mehmed'in 1893 yılında rahatsızlanmış olmasında doğruluk payı olabileceği gibi bu durumun Emrullah Efendi tarafından Avrupa'ya kaçış vesilesi olarak öne sürülmüş olması da ihtimaller dahilindedir.

O dönemde Emrullah Efendi'nin Dersaadet'e gitmek üzere İzmir'den yola çıktığı halde Avrupa'ya firar ettiğine dair haberlerin etrafta dolaştığı belirtilmektedir. Ancak Emrullah Efendi'nin kaçışıyla ilgili kaynaklarda, yalnızca kısaca Avrupa'ya gittiğinden bahsedilip geçildiği görülmüştür. Avrupa'da nereleri ziyaret ettiği, gittikten sonra orada ne tür faaliyetlerde bulunduğu ve geriye döndürülme gerekçelerine ayrıntılı olarak yer verilmediği tespit edilmiştir. Bunun sebebini Mehmed Rauf, yine şu sözleriyle izah etmiş olmaktadır: "O zamana göre böyle bir şayiayı araştırmaya çalışmak ölüme aşık olmak demektir."¹¹¹ Buradan anlaşıldığına göre, onu doğrudan veya dolaylı olarak tanıyanların kaleme aldığı ikinci elden kaynakların, Emrullah Efendi'nin kaçış meselesinin ayrıntılarına dair sessiz kalmasında II. Abdülhamid devrinin siyasi ortamından kaynaklı bir baskı ve buna bağlı olan bir korku ortamının varlığından söz etmek mümkündür.

Emrullah Efendi'nin gidişinden sonra onun görevine kimse atanmamış olmalı ki günün birinde Aydın Vilayeti Mekteb-i İdadi Müdürü'nün vilayet maarif müdürlüğüne tayin olunduğunu Leskovikli Mehmed Rauf ve arkadaşları gazetelerde görmüşlerdir. Emrullah Efendi'nin nereye gittiğine ve kendisine ne olduğuna dair hiç bir kayda rastlanmadığı için bu haber üzerine, Mehmed'in son derece endişelenerek Maarif Nezareti'ne koştığı ancak Maarif Nezareti Mektupçusu'ndan esaslı bir açıklama istemesine rağmen tatmin edici bir cevap alamayarak çok sevdiği ağabeyinin

¹⁰⁹ Leskovikli Mehmed Rauf, *İttihad ve Terakki Ne İdi?*, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 43.

¹¹⁰ Acaba kardeşi Mehmed'in 1888 yılında Mülkiye'deki eğitimini yarıda bırakmasına yine benzer bir rahatsızlık etki etmiş olabilir mi?

¹¹¹ Leskovikli, *a.g.e.*, s. 44.

kayboluşundan dolayı büyük bir üzüntü duyduğu belirtilmektedir. Aradan günler geçmesine rağmen Emrullah Efendi'nin Dersaadet'e gitmek üzere İzmir'den yola çıktığı halde Avrupa'ya firar ettiği haberlerinin etrafta dolaşması dışında hiç bir yerden sağlıklı bir haber çıkmadığı ifade edilmiştir.¹¹²

Leskovikli, Emrullah Efendi'nin 1893'te Avrupa'ya firarı sonrasında Mehmed'in uzun süre aylığını alamayıp parasız kaldığını, birtakım arkadaşının ağabeyinin kaçışı sebebiyle onunla ilişkiyi bile kestiğini belirtir. Buna göre, bir süre sonra Emrullah Efendi'nin kardeşiyle aniden büsbütün alakayı kesmesinden dolayı Mehmed'in içine düştüğü zor duruma bir çare arayan arkadaşları, onun Tıbbiye-i Askeriye'ye naklolunmasını yahut en azından eğitimini tamamlamak için Başkitabet'e müracaat etmesini aralarında kararlaştırdıklarını söyler. Fakat tam bu sırada bilmedikleri bir yerden Mehmed adına beş adet Napolyon gelince bu kararı askıya aldıklarını ifade eder. Bundan bir müddet sonra da Emrullah Efendi'den Mehmed'e: "Sanki kader beni buralara sevk etti, maaşların meçhullük olan bir mahalden tesviye olunacaktır!...Merak etme." şeklinde kısa bir kaç söz içeren bir mektup geldiğini ifade eder.

Kardeşi Mehmed'in ağabeyinin kayboluşuna bu denli hüzünlenmiş olmasına bakılırsa Emrullah Efendi ile aralarında sıkı bir ağabey-kardeş bağı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber şüphesiz Mehmed'e gelen bu mektup, Emrullah Efendi'nin en azından hayatta olduğunu göstermesi ve Mehmed'in maaşlarının ödeneceğini belirtmesi bakımından kardeşinin yüreğine bir parça olsun su serpiş olmalıdır. Ancak bu mektuptan onun uzak bir yere gittiği sezilmesine karşılık bu yerin neresi olduğunun belirtilmemiş olması da dikkat çekicidir. Ayrıca bu mektuptan Emrullah Efendi'nin yerinin tesbit edilmesini istemediği de çıkarılabilir. Buna rağmen Mehmed'in sevincinin fazla uzun sürmediğini, bundan sonra ne Emrullah Efendi'den bir mektup, ne de başka bir yerden para gönderilemediğini söyleyen Leskovikli, sonraki araştırmalarında Mehmed'e para gönderen gizli kişinin İzmirli Tevfik Nevzad Bey'in kayınpederi olduğunu öğrendiklerini ifade etmiştir.¹¹³

Leskovikli sözlerinin devamında, firar ettikten bir süre sonra Nevzad Bey'in pişman olarak ve Emrullah Efendi'yi Avrupa'da parasız bırakarak döndüğünü böylece onun İzmir'deki ailesini ve kardeşi Mehmed'i de çok büyük sıkıntılar içine soktuğunu

¹¹² Leskovikli, *a.g.e.*, s. 44.

¹¹³ Leskovikli, *a.g.e.*, s. 46.

söylemektedir. Daha sonra Mehmed'in, hem maddi hem manevi sebeplerden okulu bırakmak zorunda kaldığını, bir süre sonra da aniden bir bayram günü ortadan kaybolan Mehmed'den bir daha haber alamadıklarını bildirmektedir.

Sonunda Mehmed'e ne olduğu şüphesiz bu araştırmanın sınırları dışında kalmaktadır. Ancak ağabeyinin yokluğunda Emrullah Efendi'nin sınıf arkadaşlarından ve daha sonra Sicill-i Ahval Komisyonu azalığı da yapmış olan Said Bey'in evinde misafir olduğu bir sırada bir kez bahçedeki kuyuya ve bir defa da denize düşmek suretiyle intihara teşebbüs ettiği halde yetişip kurtarıldığı Mehmed'le ilgili söylentiler arasındadır. Dolayısıyla ağabeyinin firarından dolayı mı yoksa mağduren mi vefat etmiş olduğu bilinmemektedir.¹¹⁴

Mehmed'in ortadan kayboluşundan bir süre sonra Emrullah Efendi'nin Avrupa'da yakalanarak İzmir'e, oradan da Dersaadet'e getirildiği ve burada Sirkeci'deki Mariçe Otelinde misafir olduğunu belirtilmektedir. Bunu öğrendiklerinde, Emrullah Efendi'nin etrafında bulunması ihtimali yüksek olan casuslara rağmen arkadaşı Mehmed'le olan samiyetlerinden cesaret alarak hürriyetçilerden Şahin Taki Bey'le birlikte yanına gittiklerini ifade etmektedir. Daha önce Şahin Taki Bey'in Mehmed hakkında Emrullah Efendi'ye sorduğunu ancak onun büyük bir üzüntüyle bilgisinin olmadığını söylediğini belirtir. Bu nedenle yanına gittiklerinde yarasını kanatmamak adına tekrar soramadıklarını ifade eder.¹¹⁵

Buradan anlaşıldığına göre, olayların gidişatıyla alakalı Leskovikli Mehmed Rauf Bey, hem arkadaşı Mehmed hem de Emrullah Efendi ve onun ailesi konusunda İzmirli Tevfik Nevzad'ı suçlu olarak göstermektedir. Aynı zamanda arkadaşı Mehmed'in şüpheli ölümünde de onun içinde bulunduğu maddi ve manevi zorluklara vurgu yaparak bunda ağabeyinin kaçıışı meselesinin büyük etkisi olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bununla beraber Leskovikli Mehmed Rauf Bey'in, Emrullah Efendi'nin kaçıışı sonrası yargılanmasına dair herhangi bir bilgi vermediği görülmektedir. Oysa ki arşiv kaynaklarına göre, Tevfik Nevzad Bey'in Avrupa'dan getiriliş tarihi ile Emrullah Efendi'nin getiriliş arasında yaklaşık bir aylık bir süre vardır.¹¹⁶ Bu durum Tevfik

¹¹⁴ Leskovikli, *a.g.e.*, s. 47.

¹¹⁵ Leskovikli, *a.e.*, s. 48-49.

¹¹⁶ Tevfik Nevzad, 11 Nisan 1894 tarihinde Viyana'dan yola çıkarılarak 17 Nisan 1894'de İzmir'e getirilmişken; Emrullah Efendi, 25 Mayıs 1894'te Marsilya'dan İstanbul'a getirilmiştir: bkz: BOA, *Y.A.HUS*, 293/18, lef 2/1; BOA, *Y.MTV*, 91/1, lef 3/2; BOA, *Y.A.HUS*, 297/100, lef 1/1.

Nevzad'ın daha önce getirildiği bilgisiyle örtüşmesine rağmen Emrullah Efendi'nin kaçışına dair vermiş olduğu ifadelerinin hiç bir yerinde Tevfik Nevzad'ı suçlamadığı aksine arkadaşının ölümünden sonra bile 1908 tarihli ifadesinden ona hala sonsuz bir güven duyduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁷

Bu aşamadan itibaren devreye Aydın Vilayeti Maarif Muhasebe Memuru Mustafa Şükrü Efendi'nin girdiği görülmektedir. Mustafa Şükrü Efendi ile Emrullah Efendi kaçıştan önce birlikte çalışmakta ve maarife ait evrakın altını birlikte mühürlemektedirler. Maarif Müdürü Emrullah Efendi'nin izinli olarak İstanbul'a gitmesi üzerine onun işlerini vekâleten Mustafa Şükrü Efendi yürütmüş olmalı ki bu hususta maarif muhasebecisi ve müdür vekili Mustafa Şükrü Efendi tarafından verildiği belirtilen 26 Aralık 1893 tarihli ihbarnâme ve aynı tarihli polis jurnali dikkati çekmektedir. Buna göre, kaçışlarından 20 gün sonra yani 26 Aralık 1893 tarihinde durumun haber alındığı anlaşılmaktadır. Aslında Mustafa Şükrü Efendi'nin bu kaçıştan 20 gün sonra onları ihbar etmek suretiyle merkezi haberdar ettiği bilinmektedir. Bu takdirde kaçışları tarih, 6-7 Aralık 1893 olmalıdır. Kaçış mevzusu duyulduktan sonra maarif tarafından oluşturulmuş ve muhasebe komisyonu tarafından da muhafaza edilmiş olan muhasebe defterleri incelemeye alınmıştır. İnceleme sonucu, firarilerden Maarif Müdürü Emrullah Efendi'nin emval-i emiriyeden 740 lira zimmetine geçirdiği (sirkat) tespit edilmiştir. Tahkikatın derinleştirilmesi sonucu daha bir çok yolsuzluğu olduğunun ortaya çıktığı belirtilmiştir. Zimmete mîrî malı (devlet malı) geçirmenin ise, cezayı gerektirecek *ef'al-i cinâiyeden* (cinâî fiillerden) olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple suçlu bulunan Emrullah Efendi'nin, sorgulanması talep edilmiş ve söz konusu ihbarnâme ve muhasebe defteri bahsedilen jurnal ile beraber 27 Aralık 1893'de sorgu hakimi Hakkı Efendi'ye gönderilmiştir.¹¹⁸ Bundan bir gün sonra diğer bir telgrafta, Emrullah Efendi'nin maarif sandığından 900 lira kadar alarak Paris'e firar ettiği haber verilmiştir. Buna göre Paris Sefareti'nden Emrullah Efendi'nin acilen buldurularak Mora'ya getirilmesi istemiş ve eşkalini içeren bir pusulanın da gönderildiği belirtilmiştir.¹¹⁹ Bir taraftan da Hariciye Nezareti, Fransa Hükümeti'nin Emrullah

¹¹⁷ BOA, Ş.D, 3056/45, lef 1, 7 Kasım 1908 (25 Teşrin-i evvel sene 324).

¹¹⁸ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 235, 27 Aralık 1893 (16 Kanun-ı evvel [1]309).

¹¹⁹ BOA, BEO, 334/25030, lef 1/2, 28 Aralık 1893 (19 Cemaziyelahir [1]311); BOA, BEO, 338/25323, lef 4/1, 29 Aralık 1893.

Efendi'nin tutuklanarak Osmanlı'ya iade ve teslimi için gereken işlemlerin gerçekleştirilmesini talep etmektedir.¹²⁰

2.3 Dava Vekili Hasan Rüşdü Bey'in Emrullah Efendi ve Tevfik Nevzad ile Paris'e Gidişleri ve Buradaki Faaliyetleri

Dava vekili (avukat) Hasan Rüşdü Bey'in Tevfik Nevzad ve Emrullah Efendi ile ilk defa hangi vesile ile tanıştıklarını bilinmemektedir. Ancak Tevfik Nevzad'ın da İzmir'in tanınmış avukatlarından olduğu göz önünde bulundurulursa Tevfik Nevzad Bey aracılığı ile tanışmış olmaları ihtimaller dahilindedir. Çalışmanın bu bölümünde Hasan Rüşdü Bey'in Paris'ten dönüşü sonrası polis memuruna anlattığı ifadelerinden hareketle Emrullah Efendi, Tevfik Nevzad ve Hasan Rüşdü Bey'in yurt dışında buldukları süre içerisinde neler yaptıkları, aralarında ne tür konuşmaların cereyan ettiği söz konusu edilecektir.

Dava vekili Hasan Bey'in ifadelerine göre, yola çıkacakları gün kesinleştiği zaman Tevfik Nevzad Bey, biletleri Selanik'e almıştır. Bu nedenle vapur, Selanik'e yaklaşınca Emrullah Efendi vapurda birinci kamaradan Marsilya'ya üç bilet alarak Hasan Bey ve Nevzad Bey de onun yanına binmişlerdir. Böylece 14 Aralık 1893 Perşembe günü Marsilya'ya ulaşmışlardır. 16 Aralık 1893 Cumartesi gece yarısından sonra Marsilya'dan şimendifere binerek demir yoluyla Pazar günü yolculukları tamamlanmış ve Paris'e ulaşarak Grand Otel'e inmişlerdir. Bu beyana göre yolculukları 10 gün kadar sürmüş olmaktadır.

Yolculuklarının beşinci gününe tekabül eden Pazartesi günü ise, Paris'te çıkarmayı tasarladıkları gazeteye izin almak amacıyla, padişaha takdim edilmek üzere, taleplerini bildiren bir dilekçe (*istirhamnâme*) kaleme almışlardır. Böylece Mabeyn-i hümayun baş kitabetine yazmış oldukları arizayı da buna ekleyerek postaya vermişlerdir. Bundan 6 gün sonra 11 Kanun-ı evvel'de otel onlara pahalı geldiği için Nevzad Bey'le birlikte bir başka otele taşınmışlardır. Kanun-ı evvel'in 15. gecesinde, Emrullah Efendi gelerek sefaret-i seniye ikinci katibi Mustafa Hasib imzalı bir tezkireyi arkadaşlarına göstermiştir. Emrullah Efendi'nin sefarethaneye davet edildiğini bildiren bu tezkireden sonra ertesi gün Emrullah Efendi sefarete gidip gelmiş ve sadıkane hizmeti

¹²⁰ BOA, *BEO*, 338/25323, lef 3/1.

memleketlerinde görmelerinin istenildiğini, dönüş için yol masraflarının padişah tarafından ceyb-i hümayundan karşılanacağını sonuç olarak orada gazete çıkarmalarına asla müsaade edilmediğini arkadaşlarına bildirmiştir.¹²¹ Buna göre, Sefir Paşa, II. Abdülhamid'in onların ülkelerine dönmelerini istediğini kendilerine bildirmiş olduğu anlaşılıyor. Bunun üzerine Emrullah Efendi'nin "ben arkadaşlarım ile istişare edeyim" demesi üzerine Sefir Paşa'nın ona hitaben: "Pekala yarın üçünüz beraber geliniz" demiştir. Emrullah Efendi'nin oradan ayrılıp arkadaşlarının yanına geldiğini ve bu sırada son derece telaşlı bir hal ile durumu anlattığını belirten Hasan Bey, "ben bunda telaş edilecek bir şey göremem, teşekkür etmeliyiz" şeklinde cevap verdiğini ifade etmiştir. Buna karşılık Emrullah Efendi'nin: "Bizim için gitmek hiç bir vakit olamaz, ezcümle ben Vali Paşa hazretlerinin yüzüne hangi yüzle bakacağım. Biz maksadımızı daha etraflı arz etmek için tekrar istirhamda devam edelim hatta çıkaracağımız gazetenin bir nüshasını elimizle yazıp takdim edelim. İstirhamda ısrar eyleyelim" şeklinde karşılık verdiğini dile getirmiştir.

Bu olayın ardından Hasan Bey, padişahın bu açık emrine karşı ısrarcı olmanın delilik olacağını, asla Emrullah Efendi'nin bu fikirlerine katılmadığını belirttiğini söylemiştir. Ardından da padişahın iradesi gereğince geri döneceğini arkadaşlarına bildirdiğini ifade etmiştir. Emrullah Efendi ve Tefvik Nevzad ise, kendisini burada zorla tutamayacaklarını fakat kalırsa da hakkında çok hayırlı olacağını ifade etmişlerdir. Ancak Hasan Bey, zaten buraya gelişinin padişahın iznine uygun olarak, sadakatli hizmetler etmek niyeti ile olduğunu, dönmediği takdirde ise padişahın emrine karşı gelmiş olacağından asla bu tarz bir hareketi onaylamadığını belirtmiştir. Arkadaşlarına atfen de onların bilmedikleri ve anlayamadıkları bazı durumlar olduğundan izin verilmemiş olması gerektiğini ifade etmiştir. Son sözleri son derece manidar olan Hasan Bey: "Burada mes'ûd yaşamaktan ise memleketimde bedbaht yaşamayı tercih ederim. Canımı çıkarsanız bu fikri benden çıkaramazsınız"¹²² diyerek onlarla kendisi arasına bir set çekmiş gibi gözükmek istemiş olabilir. Aslında Hasan Bey'in burada adeta kendisi hakkında verilecek olan karara yatırım yaptığı, bir nevi padişahın peşinen af dilemek arzusuyla bu tarz ifadelerle başvurduğu düşünülmektedir.

¹²¹ BOA, *Y.MTV*, 91/1, lef 3/2.

¹²² BOA, *Y.MTV*, 91/1, lef 3/2; BOA, *Y.MTV*, 91/1, lef 3/3.

2.4 Dava Vekili Hasan Rüşdü Bey'in İzmir'e Dönüşü

Hasan Bey'in yukarıda bahsedilen kesin kararlılık ifadelerinin ardından Emrullah ve Tevfik Nevzad'la artık yolları ayrılmış olmaktadır. İzmir'e dönüşünden 10 gün sonra 17 Ocak 1894 tarihinde "İzmir'de dava vekillerinden Taşlı-zâde Hasan Rüşdü" imzasıyla kaleme alınan dilekçede durumun şöyle ifade edildiği görülmektedir:

Buna göre, Kanun-ı evvel'in 17. Cuma günü yani 29 Aralık 1893 tarihinde üçü birlikte sefarethaneye gitmişlerdir. Esad Paşa irade-i seniyyeyi onlara okur okumaz Hasan Bey derhal, padişahın iradesi gereğince döneceğini söylemiştir. Emrullah Efendi ve Tevfik Nevzad Bey ise orada kalarak ıstirhamda devam ve ısrar edeceklerini bildirmişlerdir. Esad Paşa, padişahın uyarısını kendilerine bildirmiş olmasına rağmen onlar, "biz irade-i seniyye istihsal etmedikçe hiç bir vakit gazete çıkartmayacağımız gibi sevk-i dereceye kadar da ıstirhamda da devam edeceğiz" demişlerdir. Bunun üzerine Sefir Esad Paşa, Hasan Bey'e; memleketine dönmeyi tereddütsüzce kabul edenin yalnızca kendisi olduğunu padişaha bildireceğini ve bundan dolayı belki mülkafat bile görebileceğini söylemiştir. Ardından da Marsilya'dan hareket edecek vapurun hareket gününü öğrenip kendisine haber vermesini istemiştir. Hasan Bey kısa bir araştırmadan sonra bir sonraki Cumartesi bir vapur bulunduğunu öğrenmiş ve sonra Emrullah ve Tevfik Nevzad'ın yanında beklemek yerine o günleri Marsilya'da geçirmek üzere Paris'ten ayrılmak için izin istemiştir. Bu arzusu makul karşılanmıştır. Frenklerin yılbaşı tatili olması sebebiyle vapur şirketi ve kendi şehbenderhanelerinin kapalı olmasından dolayı pasaport ve biletiyle ilgili birtakım aksaklıklar yaşamıştır. Böylece 21 Kanun-ı evvel Salı yani 2 Ocak 1894 günü Paris'ten İzmir'e kadar birinci mevkidenden tren ve vapur biletleri Hasan Bey'e teslim edilmiştir. Aynı zamanda Marsilya'ya ulaştığında ona yardımcı olması için Marsilya Şehbenderliği'ne yazılmış bir mektup ve pasaport da kendisine verilmiştir. Böylece Hasan Bey, Marsilya'ya ulaştığında ilk iş olarak Şehbenderliğe uğramış ve orada 3-4 gün kaldıktan sonra 6 Ocak 1894 Cumartesi günü Marsilya'dan hareket etmiştir. Memleketi İzmir'e çıkar çıkmaz ise doğruca başkomiser Niyazi Bey Efendi ile beraber huzur-ı âlilerine girmiş ve başından geçenleri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Kendisine izin verildikten sonra iki gözü iki çeşme

ağlamakta olan ve Hasan Bey’i orada hazır bekleyen ailesi ile hasret gidermişlerdir. Artık ailecek gelişmeleri beklemeye başlamışlardır.¹²³

2.5 Çeşitli Hatıralara Göre Emrullah Efendi ile Tefik Nevzad Bey’in İzmir’deki Yayın Faaliyetleri

Halid Ziya Uşaklıgil, Tefik Nevzad Bey ile uzun yıllar yazı ve düşünce hayatında birlikte çalışmış, öncelikle İzmir’in ilk dergisi olan ve ilk sayısı 13 Mart 1884 tarihinde neşredilen “Nevruz”u ardından da İzmir’in ilk resmi gazetesi, “Aydın”ı birlikte çıkarmışlardır. Bu sebeple yakın arkadaşı Tefik Nevzad’ı “herşeylerini paylaştıkları bir sırdaş” olarak anlatırken ayrılmaları üzerine ne derece üzüldüğünü de anılarında dile getirmiştir.¹²⁴

Bununla beraber, bütün yakınlıklarına rağmen Tefik Nevzad’ın ayrılırken ona söylemeye çalıştığı fakat sonunu getiremediği bir cümlesi olduğunu fakat bunun ne anlama geldiğini aradan bir müddet geçtikten sonra anladığını yine Halid Ziya Bey’in anılarından öğreniyoruz:

Artık, kimbilir, yaşamanın hangi dönemeç yerinde birbirimizi görmek fırsatı düşeceğini düşünerek ayrılırken, Tefik Nevzad-Halid Ziya, yıllarca birlikte yaşadık; yıllarca birbirimizin dertlerine ve sevinçlerine ortak olduk. Birbirimize en özel, en kişisel duygularımızı döktük, fakat!...¹²⁵

Bu ifadelerden Tefik Nevzad Bey’in Paris’e gitmeden evvel samimi arkadaşı Halid Ziya ile bir vedalaşma mahiyetinde görüşmüş olduğu da anlaşılabilir. Ayrıca bu “fakat”ın altında yatan cümlenin ne olduğunu bilmek de çok kolay olmamakla birlikte buna dair birtakım tahminler yürütülebileceği düşünülmektedir. Yine kendi ifadesiyle Halid Ziya da Tefik Nevzad’ın bu son sözlerini çözümlenmeye çalıştığını söylemekte ve kendisinden sakladığı bir sırrı olduğunu ise Tefik Nevzad hakkında yayılan haberlerle sonradan öğrendiğini dile getirmektedir: “...Dediler ki Emrullah Efendi, İzmir Maarif Müdürü; Güzel Hasan, İzmir’in tanınmış avukatlarından; ve Tefik Nevzat... Üçü birden Avrupa’ya kaçmışlar!”.

¹²³ BOA, *Y.MTV*, 91/1, lef 3/3, 17 Ocak 1894 (5 Kanun-ı sani [1]309).

¹²⁴ Uşaklıgil, *a.g.e.*, s. 378- 379.

¹²⁵ Uşaklıgil, *a.e.*, s. 378- 379.

Bu habere eklenen çirkin bir şeyin daha varlığını belirten Halid Ziya, bu kaçışın Emrullah Efendi'nin İzmir Maarif Müdürlüğü veznesinden aldığı bir miktar para ile yapılmış olduğunu iddia etmektedir. Bu ithamı kabul etmek için akla yatkın bir gerekçe düşünmeye çalıştığını belirten Ziya Bey, çok çabalmasına rağmen bu bilmeceyi çözemediğini ifade etmektedir.¹²⁶ Mevzunun aslı gerçekte ne olursa olsun kesin bir kanaate varılmadan evvel olayları anlamaya çalışmak gereklidir. Bu hususta Halid Ziya'nın eserinde yer verdiği bu bilgiyi ele alırken onun Tefvik Nevzad'la yakın arkadaş olduğunu da göz önünde bulundurmak gereklidir. Bu durumda Halid Ziya arkadaşı Tefvik Nevzad'ı masum göstermek endişesiyle kaçış hadisesinin sorumluluğunu bütünüyle Emrullah Efendi'ye yüklüyor gibi gözükmektedir.

Yine Hoca Muhyiddin Bey hatıratında, 1894'te tanıdığı dostlarından olan İzmir'li Tefvik Nevzad Bey ve Emrullah Efendi'nin Avrupa'ya firar ederek Cenevre'de *Hizmet Gazetesi*'ni yayınlamaya başlamalarının sarayda büyük bir yankı uyandırdığına yer verir. Bu durumun millet adına harcanmak gibi iyi bir niyetle alınmış olan maarif parasını, bayağı bir suç haline getirerek suçlular safında Emrullah'ın Avrupa'dan tutuklu bir şekilde iade edilip İzmir'de hapsedilmesinin, vatan sever kişilere Avrupa'ya firar etmek yolunu açtığından bahseder. İzmir'e giderek firar sebeplerini ve iadelerindeki maksadı da etraflıca görüşüp anladığını belirtir.¹²⁷ Ancak ne anladığı konusunda bir bilgi vermez. Hatta mahkemede yargılanmaları mevzusuna ise hiç değinmez. Dolayısıyla Hoca Muhyiddin Bey'in söylediklerini de ihtiyatlı değerlendirmek gereklidir. En başta Emrullah Efendi'nin ve Tefvik Nevzad'ın bir arkadaşı olarak, onlar hakkında ne dereceye kadar tarafsız bir refleksle bu satırları yazmış olduğu akıllardan çıkarılmamalıdır. Öncelikle, İzmir'de bu mevzu hakkında uzun uzadıya görüşüp durumu anladığını kendisi belirtmektedir. Buna rağmen, çalışmada ele alınan ve mahkeme kayıtlarında uzun duruşmalara sebebiyet vermiş olan bu kaçışa ve sonrasında da iadelerine dair bilgilere hatıratında çok kısa bir yer ayırmış olması da ayrıca düşündürücüdür.

Muammer Göçmen ise, Abdülhamid rejimine muhalefet ettiği için Avrupa'ya kaçan ve orada *Hizmet* gazetesini çıkaran Aydın Maarif Müdürü Emrullah ile *Ahenk*

¹²⁶ Uşaklıgil, s. 379.

¹²⁷ Hoca Muhyiddin, *Hürriyet Mücadeleleri Yahud Firâk ve Menfa' Hatıraları*, Dersaadet: 1326 [1910], s.2.

gazetesi yazarlarından Tefvik Nevzad'ı 1893 yılında ilk aktif Jön Türkler olarak nitelendirir. Bu iki kişinin firarının kesinlikle örgütlü bir eylem olmayıp tamamen bireysel tasavvurlarının sonucunda gerçekleştirildiğini belirtir. Fakat bu firarın yurt içindeki muhaliflere büyük güç verdiğini de ekler. Ayrıca bu iki şahsın birlikte çıkardığı *Hizmet* gazetesinin Osmanlı Hükümeti tarafından dikkatle takip edildiği ve gazetenin *tağdiş-i ezhan* (zihinleri bulandırmak)'a sebebiyet vermesinden çekinilerek İsviçre Hükümeti nezdinde gerekli teşebbüslerin yapıldığı belirtilmektedir.¹²⁸

Tefvik Nevzad tarafından kaleme alınmış olan bir dilekçede Emrullah ile birlikte İsviçre'ye gittikleri sırada orada çıkardıkları gazetenin ancak iki nüshasının neşredilebildiğini, bu iki nüshanın neşrinden sonra gazetenin tatil edilip Emrullah Efendi'nin göz altına alındığı öğrenilmektedir. Tefvik Nevzad'ın da İzmir'e dönmek üzere kendisine bir pasaport verilmesini talep ettiği belirtilmiştir.¹²⁹

Bununla beraber Tefvik Nevzad'ın Avrupa'da taş basması olarak çıkardığı *Hizmet* gazetelerinde vatanperverâne şiirler yazdığı ve bu gazeteleri gizli vasıtalarla Türkiye'ye de sokmayı başardığı belirtilmektedir.¹³⁰

Emrullah Efendi'nin karakteri ile kendisine isnad edilen suç arasında bir bağ kurulmaya çalışıldığını fakat karakter ile söz konusu suç hakkında, bu iki unsurun birbiriyle uyuşmadığını yine Halid Ziya'nın aşağıdaki ifadelerinden çıkarabilmektedir:

..Emrullah Efendi dürüstlüğü, namusluluğun sanki elle tutulur, gözle görülür bir sembolü idi. İsterse geri verilmek üzere olsun vezneden para almak keyfiyetinin maddi yönünden başka ahlakî çirkinliğine nasıl akıl erdiremeyerek buna cesaret etmişti? Hele kaçış işini siyasî niteliğinden çıkaracak olan bu eylemin sınır ve kapsamını nasıl olmuş da akledememişti?¹³¹

diyerek Emrullah Efendi'nin böylesi bir işi yapmış olacağına inanmadığını ve bu meselenin bir muamma olarak kalmış olduğunu hayretle ifade etmektedir.

¹²⁸ Göçmen, *a.g.e.*, s.114.

¹²⁹ BOA, *HR.SYS*, 218/107, lef 1, 1 Nisan 1894 (24 Mart 1310).

¹³⁰ Somar, *a.g.e.*, s. 31.

¹³¹ Uşaklıgil, *a.g.e.*, s. 379.

2.6 Aydın Maarif Muhasebecisi Mustafa Şükrü Efendi'nin Kaçışı ile Maarif Müdürü Emrullah ve Gazeteci Tefvik Nevzad'ın Firarının İrtibatı

Yunanistan'da bulunan Yenişehir Şehbenderliği tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 5 Mart 1893 tarihli bir telgraf tercümesi, Emrullah Efendi ile Tefvik Nevzad'ın Avrupa'ya kaçışını haber vermektedir. Ayrıca bu telgrafta yer alan: “Her ikisi İsviçre'ye iltica etmiş olan maarif müdürü [Emrullah] ile muharrir Nevzad'ın refiki maarif veznedarı Mustafa Şükrü bu tarafa firar etmiştir” ifadesinden kaçanlar arasında bir ismin daha var yer aldığı göze çarpmaktadır.¹³² Telgraftan anlaşıldığına göre, Emrullah ve Tefvik Nevzad dışında Mustafa Şükrü Efendi'nin de bir şekilde Avrupa yönüne doğru kaçmış olduğu bildirilmektedir. Bununla beraber Emrullah ve Tefvik Nevzad İzmir Limanı'ndan Paris'e geçerlerken aynı gemide Mustafa Şükrü Efendi'nin onların yanlarında olması imkanı yoktur. Avukat Hasan Rüşdü'nün Paris'ten döndükten sonra başkomisere verdiği ifadelerinden de öğrenildiği kadarıyla bu esnada yanlarına yalnızca Hasan Rüşdü Bey'i aldıkları bilinmektedir. Aynı zamanda M. Şükrü Efendi'nin, arkadaşları kaçtıktan 20 gün sonra onları Aydın'dan ihbar ettiği de bilinmektedir.¹³³ Bu durumda arkadaşları gemiyle İzmir'i terkettiğinde Şükrü Efendi halen Aydın Maarif Muhasebeciliği görevini yürütmektedir. O halde söz konusu maarif muhasebecisi ne zaman ve hangi sebepten ortadan kaybolmuştur? Ayrıca telgrafta yazılı olan “maarif veznedarı Mustafa Şükrü bu tarafa firar etmiştir” ifadesi bize Mustafa Şükrü Efendi'yle ilgili ne söylemiş olabilir?

Öncelikle bu telgrafın lefinde yer alan ve Hariciye Nazırı Said Paşa'nın kaleminden çıkmış olan bir evrak bulunmaktadır. Burada M. Şükrü Efendi'nin ancak Yenişehir'e kadar gildebildiği bildirilmektedir.

Buna mukabil dikkati çeken bir diğer husus da, aynı telgraflarda hiç bir şekilde Hasan Rüşdü Bey'in adı firar eden bu kişiler arasında geçmemesidir. Bunda Hasan Bey'in döndüğünde affedilmiş olmasının bir payı olduğu düşünülebilir. Ancak bu telgraflarda isminin geçmeme sebebi ne olursa olsun, Hasan Bey'in kendi ifadelerinde Emrullah ve Tefvik Nevzad ile gerçekleştirilen planlı kaçışa ortak olduğunu açıkladığı görülmektedir.

¹³² BOA, *Y.A.HUS*, 291/100, lef 2/1.

¹³³ BOA, *BEO*, 338/25323, lef 3/1.

Mustafa Şükrü Efendi'nin Emrullah Efendi ile beraber 1893 yılının 13 Şubat'ında Osmanlı Bankası İzmir Şubesi'nden 500 Osmanlı lirası almış olduğu bilinmektedir. Daha sonra bu 500 liranın 9 Aralık 1893'te alınan 1.000 lira ile birleştirilip yevmiye defterine 1.500 lira şeklinde kaydedildiği tespit edilmiştir.¹³⁴ Bu durumda Mustafa Şükrü Efendi'nin ikinci kez alınan bu parayı tek başına almış olması gereklidir. Çünkü Emrullah Efendi'nin İzmir'den 6-7 Aralık 1893'teki firarının üzerinden bir kaç gün geçmiştir. Bununla irtibatlı olarak o sırada M. Şükrü Efendi'nin maarif sandığıyla ilgili suistimali tespit edildiği için işten uzaklaştırıldığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca Aydın Vilayeti Maarif Muhasebecisi olarak Mustafa Şükrü Efendi'nin 17 Ocak 1894'de maarifin kasasından çıkan 740 lira ile ilgili de suistimalde bulunmak gerekçesiyle sorgulandığı görülmektedir.¹³⁵ Bu sorgunun ardından geçen bir buçuk aylık süreden sonra ilginçtir ki artık Maarif Eski Muhasebecisi olan Mustafa Şükrü'nün bir gün eviden aniden çıkarak bir daha dönmediği öğrenilmiştir. Ardından M. Şükrü'nün 2 Mart günü Selanik güzergahı üzerinden Marsilya'ya gitmek üzere İzmir Limanı'ndan hareket eden Masagerie Vapuru'na binerek Yunanistan'a firar ettiği ve Emrullah ile Tevfik Nevzad'ın yanına gitme olasılığının da yüksek olduğu belirtilmiştir. Nitekim Emrullah Efendi'nin tutuklanma kararında yer verilen bir ifadeye göre, onun da kaçarken kullandığı geminin Massagerie Kumpanyası vapurlarından biri olduğu belirtilmiştir.¹³⁶ Dolayısıyla Massagerie'nin dönemin vapur kumpanyalarından olduğu ve bu şirketin Avrupa'ya kaçanları götürme vazifesini de üstlendiği de düşünülebilir.

Massagerie Vapuru'yla kaçmasından sonra Mustafa Şükrü Efendi'nin, orta boylu, top kara sakallı, 40 yaşlarında, gözleri şaşı ve Kıbrıslı olduğundan bahsedildiği ve kolayca tanınabilmesi için eşkalinin tarifinin yapıp vilayete bildirildiği görülmektedir. Vapurun ise iki saate kadar Selanik'e ulaşacağı ve vapur incelendikten sonra içerisinde ortaya çıkacak eşya ve akçe ile olduğu gibi muhafaza edilmesi ve son durumun da Selanik Vilayeti'ne bildirilmesi isteği 3 Mart 1894 tarihinde akşam saat 5'te yazılı

¹³⁴ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 62.

¹³⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 167-171.

¹³⁶ Bkz: BOA, Ş.D, 1393/2, lef 170: "...Emrullah Efendi'nin...emval-i emiriyeden yedi yüz kırk lirayı sirkat edip bir kaç gün sonra me'zunen Dersaadet'e gidiyorum diyerek üç yüz dokuz senesi Teşrin-i sâni'nin yirmi beşinci günü [7 Aralık 1893] Masagerie kumpanyası vapurlarından birine râkiben Selanik tarihiyle Marsilya'ya oradan da Paris'e firar eylediği..."

olarak talep edilmiştir.¹³⁷ Bu ikazdan 4 gün sonra Maarif Nazırı Zühdü Bey, Yenişehir'e firar eden Mustafa Şükrü Efendi'nin tutuklanması talebinin Şehbenderliğe bildirildiğini Aydın Vilayeti'ne de haber vermiştir.¹³⁸

M. Şükrü'nün kaçıışından 9, yukarıdaki gelişmelerden 3 gün sonra yani 10 Mart 1893'te ilk olarak Mustafa Şükrü Efendi'nin kayın pederi İzmir Darümuallimîn Mektebi muallimi Kıbrıslı Kamil Efendi Hoca ile onun 25 yaşlarında olduğu bilinen kızı Fatma Zehra Hanım'ın, mahkmeye çağrılarak sorgulandıkları görülmüştür. Fatma Zehra Hanım, aynı zamanda Mustafa Şükrü Efendi'nin hanımı olmaktadır ve sorgudan anlaşıldığına göre, M. Şükrü Efendi ile 11 yaşlarında Aişe, 8 yaşlarında Hasan Vasfî ve 4 yaşlarında Hüseyin Hayri isimli üç çocukları bulunmaktadır. F. Zehra Hanım, kocası Şükrü Efendi'nin aniden ortadan kaybolması üzerine, aslında en yakınındaki kişi olarak ifadesine müracaat edilmesi gereken en önemli kişidir ve şunları anlatmıştır:

Perşembe hanemizden çıktı, keyifsiz olduğundan eczahaneye ve oradan hükümete gideceğini ve şayed geç vakte kalır ise belki haps edilir zannıyla kendisini beklemememizi söyledi ve hatta istintaktan geç vakit kurtulur ise biraderi hanesine gideceğini söyledi. Bir de çocuklara portakal almak üzere yanına bir sandık aldı, fazla olarak hiç bir şey yanına almadı.

Kocasının kaybolmasından önceki durumu yukarıdaki gibi anlatan F. Zehra Hanım'a kocasının Kıbrıs'a gitmiş olma ihtimali hakkında sorulması üzerine, kocasının Kıbrıs'taki arkadaşlarıyla ancak selam alıp verecek kadar haberleştiğini ve Kıbrıs'a gittiğine dair de kendisine hiç bir şey söylemediğini ifade etmiştir. Yalnızca Dersaadet'e gitmeden evvel kendisine haber verdiğini belirtmiştir. Bunlara ilaveten Selanik'te kardeşinin oğlunun onu aradığı bilinmektedir. Ancak Fatma Zehra Hanım kocasının oraya gideceğine dair de bir şey söylemediğini bildirmiştir. Maarif müdüründen kocasına herhangi bir mektup gelip gelmediğinin ise bilgisi dahilinde olmadığını, Emrullah Efendi yeni müdür olduğu zaman ailesinin bir defa evlerine geldiklerini ancak müdürün kaçıışından sonra evlerine hiç gelmediklerini ifade etmiştir.

M. Şükrü Efendi'nin kayınpederi Kamil Efendi Hoca, yine aynı gün 12 yıllık damadıyla ilgili kendisine sorulan sorulara cevap vermiştir. Kızının daha önce kocasına

¹³⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 223, 3 Mart 1894 (19 Şubat sene [1]309).

¹³⁸ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 221, 7 Mart 1894 (23 Şubat sene [1]309).

dair olan durumu babası Kamil Efendi'ye anlatmış olduğu bilinmektedir. Kamil Efendi, damadının sorgulanmak için çağırıldığı esnada mahkemeye gidemeyecek kadar rahatsız olduğunu bilmektedir. Bu sebeple belirlenen günde hükümete gidemediğini ve geçen Perşembe günü şeklinde bahsettiği, 1 Mart 1894 tarihinde sabahleyin evinden çıkarken ailesine hitaben “bugün hükümete gideceğim, şayet akşam gelemez isem beni akşam yemeğine beklemeyiniz zira belki tevkîf olurum veyahud geç vakte kadar hükümette kalır isem biraderimin hanesinde kalırım” demiş olduğunu o da ifadelerinde belirtmiştir. Buna göre, Şükrü Efendi evinden portakal sandığı dışında hiç bir şey almadan çıkıp gitmiştir. Ailesi de Şükrü Efendi'nin o gece geç saatlere kadar gelmediğinden kardeşinin evinde kaldığına kanaat getirmişlerdir. Ancak ertesi gün kardeşi Ahmed Midhat Bey'in oğlu ziyaret için evlerine geldiği zaman ona amcalarının gece onların evinde kalıp kalmadığını sormuşlar ve o da hiç gelmediğini belirtmiştir. Dolayısıyla 2 Mart 1894 Cuma gününden beri Şükrü Efendi'nin nereye gittiğinden ve şimdi nerede olduğundan haberlerinin olmadığını belirtmişlerdir.¹³⁹

Bu durumda uzun bir müddet evine dönmediği anlaşılan Mustafa Şükrü Efendi hakkında ailesinin herhangi bir arama girişiminde bulunup bulunmadığı yahut ilgili yerlere bildirilip bildirilmediğine dair herhangi bir belirti olmaması dikkat çekicidir.

Ayrıca kendisine sorulması üzerine, Kamil Efendi, damadı M. Şükrü Efendi'nin “infisal ettikten sonra İstanbul'a gidip şevketmeâb efendimizin selamlık resm-i âlisinde yere kapanıp halimi arz edeyim...” dediğini bildirmiştir. Damadının ortadan kayboluşu sonucu ve ondan herhangi bir haber alınamaması üzerine şaşkınlık ve belki biraz da hayal kırıklığı içinde olduğu anlaşılan Kamil Hoca'nın, bir baba olarak 7 mecdiye kira ile Pazaryeri Mahallesi'nde oturmakta olan kızı ve 3 torununu evlerinden hiçbir eşya almaksızın kendi yanına aldığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁰

Ayrıca Kamil Efendi'ye damadının memuriyetten azli sonrası istişare etmek için kendisini ziyarete gelip gelmediğinin sorulması üzerine, memuriyetten azlinden sonra yanına gelmediğini belirtmiştir. Hatta hanımı tarafından kayınpederinin yanına gitmesi yönünde teşvik edilmesine rağmen utancından gidemeyeceğini söylediğini ifade etmiştir. Daha önce müzayede katipliği yaptığı bilinen Mustafa Şükrü Efendi, bu birimin kaldırılması üzerine, İstanbul'a giderek maarif muhasebeciliği imtihanını

¹³⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 173-175, 10 Mart 1894 (26 Şubat sene [1]309).

¹⁴⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 173, 10 Mart 1894 (26 Şubat sene[1]309).

vermiştir. Bu şekilde azlolanına kadar 7-8 sene muhasebecilik vazifesini yürütmüş olmaktadır.¹⁴¹

Yenişehir Şehbenderliği'nin 5 Mart 1894'de, Mustafa Şükrü'nün Yenişehir'e kaçmış olduğunu Hariciye Nezareti'ne bildirmesinden bir gün sonra 6 Mart 1894 tarihli tezkirede belirtilen İsviçre Hükümeti'ne yapılan müracaat üzerine Maarif Müdürü Emrullah'ın 17 Şubat 1894'te İsviçre'de tutuklandığı bilinmektedir. Mustafa Şükrü'nün de aynı suçla ilgili derhal tutuklanması için suç gerekçelerini bildiren evrakın kendilerine gönderileceğinin bu kez Hariciye Nazırı Said Bey tarafından Yenişehir Şehbenderliği'ne telgrafla bildirilmiştir.¹⁴² Yazışmaların devamında maarif veznedarı Mustafa Şükrü'nün Yenişehir'den tutuklu olarak getirildiği, önce Paris'e oradan da İsviçre'ye firar ettiği anlaşılan maarif müdürünün ise İsviçre'de göz altına alındığı Sadrazam Kabağaçlızade Ahmed Cevad Paşa tarafından merkeze bildirilmekte gecikmemiştir.¹⁴³

2.7 Emrullah Efendi, Tevfik Nevzat ve Hasan Rüşdü Beylerin Kaçış Gerekçeleri

Halid Ziya'nın Emrullah Efendi için söylediklerine tekrar dönülecek olursa, Gerçekten Emrullah Efendi yaptığı iddia edilen sirkat işinin neticesini düşünememiş miydi? Yahut onları Paris'e ve İsviçre'ye kaçmaya cezbeden amiller nelerdi? Bununla ilgili Uşaklıgil hatıratının bir başka yerinde:

...Öteki ikisi [Tevfik Nevzat ve Güzel Hasan] aile ve ülkelerinde kazanmış oldukları mevki ve saygınlık kaygısı ile, böyle bir işi akıllarından bile geçiremezlerdi. Yalnız her ikisi de özel deyimiyle başka başka türden yaratılışlarının gereği olarak önünü ardını düşünmeden her deliliği yapabilecek kişilerdi. Bir içki meclisinde birincisinin zihnine atılan bir tohum hemen tutunup yeşerir ve içkinin etkisinden uyanmak, o tohumun çabucak dal budak sarmış kökünü koparıp atmak için artık ortada imkan bırakmazdı.¹⁴⁴

¹⁴¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 174, 10 Mart 1894 (26 Şubat sene[1]309): Kayınpederi, damadı Mustafa Şükrü Efendi'nin 1303/1887 tarihinden beri muhasebeci olduğunu zannederken, onun bu göreve 30 Eylül 1302/12 Ekim 1886 tarihinde tayin olduğunu bilinmektedir.

¹⁴² BOA, Y.A. HUS, 291/100, lef 3/1, 6 Mart 1894.

¹⁴³ BOA, Y.A.HUS, 291/100, lef 1/1; BOA, Y.A.HUS, 291/99, lef 1/1, 7 Mart 1894.

¹⁴⁴ Uşaklıgil, a.g.e., s. 431-432.

Buradan Tevfik Nevzad ile Hasan Bey'in kaçıştan önceye dayanan bir arkadaşlıklarının olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca her ikisinin de avukat olduğu bilinmektedir. Ancak Hasan Bey'in verdiği ifadeye bakılınca, Tevfik Nevzad'ın ne kendi saygınlığını ne de arkadaşınınkini hiç de düşünmemiş olduğu sonucu çıkmaktadır.

Halid Ziya'nın da belirttiği bu üç kişi hakkında adli kovuşturmanın sıkı sıkıya devam ettirildiğini¹⁴⁵ Hariciye Hukuk tasnifinde yer alan evrak da tasdiklemektedir. Bu konuyla ilgili Emrullah Efendi ve beraberindekilerin gittiği veya daha sonra gitme olasılıkları olan ülkelerle Osmanlı Hükümeti arasında yazışmalar gerçekleşmiştir. Bununla ilgili olarak, Hariciye Nazırı, Emrullah'ın Hollanda'ya gelmek için yola çıkması halinde hakkında sadece tutuklama emri verileceğini bildirmiştir.¹⁴⁶

28 Kasım 1893 tarihli Fransızca bir belgede yer alan yazışmada ise, Emrullah Efendi'nin kısa boylu, siyah kaş ve siyah gözlü, siyah sakallı, kaşık düz burunlu, 34 yaşında ve yuvarlak vücutlu olup daima gözlük taktığından bahisle fizikî tarifi yapılmaktadır.¹⁴⁷ Bundan tam bir ay sonra Maarif Nezâreti tarafından gönderilen tezkirede, maarif sandığından 900 lira alarak Paris'e firar ettiği iddia edilen Emrullah Efendi'nin durumunun vilâyetin ilgili yerlerine telgrafla bildirildiği belirtilmiştir. Tarif edilen fizikî özelliklerine göre kendisinin derhal buldurularak hızlıca iadesi talep edilmiştir. Ayrıca Paris Sefâreti'ne de telgrafla bilgilendirme yapılarak acilen ülkesine getirilmesi için eşkâlini içeren pusulanın gönderildiği ifade edilmiştir.¹⁴⁸

21 Şubat 1894 tarihinde bu kez Sadaret'ten Hariciye Nezâreti'ne gelen bir tezkirede, *Hizmet* Gazetesi'nin, İsviçre'nin Cenevre Şehri'nde Emrullah imzası ile çıkarıldığı hatta bir nüshasının da padişaha arz edildiği belirtilmiştir.¹⁴⁹ Ancak bu gibi zararlı yayınların neşrinin yasaklanması ve Osmanlı topraklarına sokulmasının engellenmesi için ciddi tedbirler alınmasının gerektiği söylenilmektedir. Bununla beraber, Emrullah'ın İzmir maarif sandığından ve ticaret ve eytam akçesinden 1.000 lira

¹⁴⁵ Uşaklıgil, *a.e.*, s. 432; BOA, *BEO*, 345/25814, lef 1/2.

¹⁴⁶ BOA, *HR.H.*, 754/7, lef 331. 12 Ocak 1894 (12 Janvier 1894).

¹⁴⁷ BOA, *HR.H.*, 754/7, lef 335, 28.X.1893.

¹⁴⁸ BOA, *HR.H.*, 754/7, lef 337, 28 Aralık 1893 (16 Kanun-ı evvel [1]309).

¹⁴⁹ BOA, *BEO*, 363/27178, lef 1/2; BOA, *İ. HUS.* 21/53.

Hamza Altın, makalesinde, Emrullah Efendi ve Tevfik Nevzad'ın çıkardığı *Hizmet* Gazetesi'nin çıkış yeri olarak Cenova'yı işaret etmektedir. Bkz: Hamza Yrd. Doç. Dr. Hamza Altın, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Nazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları", *Kilis 7 Aralık Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (15:2) (2010), s. 151-165, s. 152. Ancak elimizdeki arşiv vesikalarında *Hizmet* Gazetesi'nin çıkış yerinden bahsedilirken hem Cenevre hem de Cenova kentlerinin her ikisine de rastlanılmıştır. Ancak bu durum ra harfinin eksik yazılmasından kaynaklanmış olsa gerekir.

kadar bir sirkati olduğu ve dolandırıcılıkla itham edilerek Avrupa'ya firar etmiş olduğu belirtilmiştir. Padişahın iradesi gereğince, “Emrullah gibi edepsizlerin neşriyat konusunda önünün alınabilmesi için” gerekenin ivedilikle yapılması ilgili birimlerden talep edilmiştir.¹⁵⁰

Merkezden Aydın Vilayeti'ne gönderilen bir şifre telgrafta, Vilayet Maarif Müdürü Emrullah, *Hizmet* Gazetesi baş muharriri Mehmed Tevfik Nevzad ve İzmir'de dava vekillerinden Hasan Rüşdü Efendiler tarafından ortaklaşa imzalı bir şekilde Paris'ten Mabeyn Baş Kitabete'ne gönderilen bir mektupta padişahın izni dairesinde “menafi'-i hakikiye-i memlekete hizmet etmek üzere” yani memleketin gerçek çıkarlarına hizmet etmek amacıyla Türkçe ve Fransızca bir gazete neşri için Paris'e gittiklerinden ve bu gazetenin adında *Hizmet* olduğundan bahsedilmektedir. Bu hususta padişahın müsaadesini bildiren bir arızanın kendilerine gönderilmesini rica ettiklerinin yazılı olduğu belirtilmektedir. Onların memlekete hizmet etmek yönündeki gayelerine inanmadığı veya ikna olmadığı şu ifadelerden anlaşılan Sultan II. Abdülhamid, “hakikat-i halde ne maksadla ve kimin teşvikiyle ve Ahmed Esad Efendi'nin teşvikiyle mi Paris'e gitmiş olduklarının” araştırılmasını ve neticesinin de aynı gün kendisine ulaştırılmasını emretmiştir.¹⁵¹

Anlaşılan o ki bu devrin algılarında yoğun bir şekilde “millete hizmet”, “vatan için hizmet” ve “tercümeler sayesinde ilerleme” fikri gibi algılarda kabullenilmiş birtakım kavramlar mevcuttur. Bununla beraber sansür memurlarının ellerinde yazılı herhangi bir kural olmamasına rağmen birtakım sözcüklerin dönemin belgelerinden çıkartıldığı bilinmektedir. Bu dönemde hürriyet, müsavât (eşitlik) türünden bir çok kelime gibi “vatan” sözcüğü de sansürcüler tarafından riskli addedilen kelimelerden sayılmaktadır.¹⁵²

Bu konuyla bağlantılı olarak, Aydın Valisi Hasan Fehmi Bey tarafından Yıldız Sarayı'na yazılmış olan, 26 Aralık 1893 tarihli bir diğer şifre telgrafın da yukarıdakine cevap mahiyetini taşıdığı anlaşılıyor. Burada, *Hizmet* Gazetesi muharriri Mehmed Tevfik Nevzad'dan sahib-i imtiyaz Ahmed Bey'e Marsilya'dan gelen bir mektupta “bir buçuk seneden beri kararlaştırdığımız gazeteyi neşretmek üzere Paris'e gidiyoruz”

¹⁵⁰ BOA, *HR.H*, 754/7, lef 319, 21 Şubat 1894 (9 Şubat sene [1]309); BOA, *BEO*, 363/27178, lef 1/2, 21 Şubat 1894.

¹⁵¹ BOA, *Y.PRK.EŞA*, 19/7, lef 1/1, 24 Aralık 1893 (12 Kanun-ı evvel [1]309).

¹⁵² Topuz, *a.g.e*, s.56.

cümlesinin yazılı olduğu ve başka kişilere de bu şekilde birtakım mektuplar gönderilmiş olduğunun tesbit edildiği ifade edilmektedir. Ayrıca Kasaba Demiryolu komiseri Şem‘î Bey’le ikamete memur Kürd Said Efendi’nin de bunlarla ilişkisi olduğunun polis tarafından anlaşıldığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, maarif müdürünün maarif sandığından bir hayli akçeyi zimmetine geçirdiği de sonradan haber verilmiş olduğundan maarif sandığının mühürlenerek hesaplarının kontrolü için bir komisyon oluşturulacağı belirtilmiştir. Böylece mektupta adı geçen kişilerin de özel olarak sorgulanacağı ve bu sorguların sonucuna göre muamele yapılacağı bildirilmiştir.¹⁵³

Aydın Vilayeti’ne gönderilen bir diğer telgrafta da, Paris Sefareti vasıtasıyla istenilen izinlerin yerine getirilerek her üçünün de İzmir’e getirtilecekleri açıkça ifade edilmiştir. Bu kişilerin döndükleri zaman da devlete halis bir niyetle ve sadıkâne hizmet etmeleri beklenmektedir. Bu hizmetin ise yabancı memleketlere giderek gazete çıkarmakla olmayacağı ve kendi memleketinde “sadıkâne ve namuskârâne hizmet etmek” gerekirken Paris’te böyle bir işe teşebbüs etmelerinin bilakis, bir kötü niyet ve fesad çıkarmak maksadına ortam hazırlayacağı belirtilmiştir. Bununla beraber İzmir’de bir gazete çıkarmak isterlerse gerekli kurallara uygun işlemleri yaparak imtiyaz talep etmelerinin yeterli olacağı memlekte hizmet için gazete çıkarmak amacıyla Avrupa’ya gitmiş olan bu kişilere cevaben bildirilmiş ve ülkelerine dönmeleri istenilmiştir.¹⁵⁴

Ancak bu teklif üzerine, Paris’e gitmiş olan üçlüden yalnızca dava vekili Hasan Rüşdü’nün davete icabet ederek ülkesine geri dönmeyi hemen kabul ettiği anlaşılıyor. Dönüşü sonrasında alınan ifadesinde kendisinin beyanına göre Hasan Rüşdü Efendi padişahın gazabına uğramaktan çekinmiş ve gönderilen ilk uyarı ile döneceğini haber vermekte gecikmemiştir.¹⁵⁵ Ardından da sefarethane aracılığıyla kendisi için ayarlanan Marsilya vapuru ile 14 Ocak 1894’de İzmir’e getirilmiştir.¹⁵⁶ Paris Sefareti’nden İstanbul’a yazdıkları izin mektubunun olumsuz karşılanarak ülkelerine dönüp orada gazete çıkarmalarını telkin eden emir üzerine Hasan Bey’in bu teklifi kabul etmesine rağmen Tefvik Nevzad ve Emrullah Efendi’nin dönmeyi reddetmiştir. Hasan Bey’in dediğine bakılırsa, buna gerekçe olarak da izin alana kadar orada durmaya devam edeceklerini, böylece önünde sonunda izin çıkacağını düşünmekteydiler.

¹⁵³ BOA, *Y.PRK.EŞA*, 19/7, lef 2/1, 26 Aralık 1893 (14 Kanun-ı evvel [1]309).

¹⁵⁴ BOA, *Y. PRK. EŞA*, 19/7, lef 3/1, 26 Aralık 1893 (14 Kanun-ı evvel [1]309).

¹⁵⁵ BOA, *Y. MTV*, 91/1, lef 3/2.

¹⁵⁶ BOA, *Y.PRK.D.H*, 7/30, lef 2/1, 14 Ocak 1894 (2 Kanun-ı sani [1]309).

Bu iddiada gerçeklik payı elbette tartışılabilir. Ancak Tevfik Nevzad'ın Nisan 1894'te İzmir'e geldiği ve Emrullah Efendi'nin ise ondan yaklaşık bir ay sonra Mayıs 1894'te tutuklu olarak Dersaadet'e getirildiği bilindiğine göre Hasan Bey'in ardından hemen dönmeyip oradaki faaliyetlerine bir kaç ay daha devam ettikleri sonucu çıkarılabilir.

Bunun yanı sıra, belki de işin ayrıntılarına tam vakıf olunamadığı için çoğunlukla literatürde Avrupa'ya kaçtıkları söylenegelen ama Osmanlı belgelerinde bazen "İsviçre'ye firar eden Emrullah ve refiki..." ve zaman zaman da "Paris'e firar eden Emrullah Efendi..." ve beraberindeki arkadaşları tarzı ifadelerinden görüldüğü kadarıyla hem Cenevre'ye hem de Paris'e gitmiş oldukları anlaşılıyor.

Avrupa'ya hangi amaçla gittiklerine dair soruya bir diğer cevap mahiyetinde Dahiliye Nazırı Zühdü Bey'in kaleminden çıkmış 15 Ocak 1894 tarihli evrakta neşretmeyi planladıkları bir gazeteden daha bahsedilmektedir ki bu gazetenin adı *Vatan*'dır.

İzmir'de maarif müdürü Emrullah Efendi ile Nevzad ve dava vekili Menekşelizâde Hasan Beylerin [Avukat Güzel Hasan] bi'l-ittifak maariften ba sened 900 ve maarif sandığına girmeksizin kazalardan 5-600 lira ile esnaftan ve tüccardan ve eytam akçesinden ve a'sâr bedelatından ve saireden dahi 3.000 lirayı müteceviz para sirkat ederek "Vatan" namıyla bir gazete çıkarmak üzere Paris'e firar eyledikleri...¹⁵⁷

Şimdiye değin literatürde hiç söz konusu edilmeyen *Vatan* adlı bu gazeteye, ilginçtir ki arşiv evrakı arasında da yalnızca yukarıda bahsi geçtiği şekliyle rastgelinmiştir. Herhangi bir nüshasına rastgelinmediğinden aslında *Vatan* Gazetesi'ni kesin olarak çıkarıp çıkarmadıkları bilinmemektedir. Bununla beraber bu vesikanın söylediği daha önemli başka bilgilere de burada temas etmek gereklidir. O da şu ki, Emrullah Efendi ile beraber giden Tevfik Nevzad ve Hasan Rüşdü Beylere ilaveten, İzmir'de Kasaba Demiryolu Komiseri Germiyanoğlu Şem'î Efendi ile vilayet-i mu'tebine memuru Tahir Kenan Bey ile eski mektupçu ve mektubî kalemi mümeyyizinin de onlarla birlikte bulunduğu duyulduğudur. Devamında ise şayet bu paraları zimmetlerine geçirdikleri doğruysa Fransa Hükümeti'yle haberleşilip tutuklatılarak İzmir'e nakledilmeleri

¹⁵⁷ BOA, Y.PRK.DH, 7/30, lef 1/1. 15 Ocak 1894 (4 Kanun-ı sani sene 309).

istenmiştir. Daha sonra da yargının önüne çıkmaları ve haklarında gerekli olan hukukî muamelenin yapılacağı Aydın Vilayeti'ne bildirilmiştir.¹⁵⁸

Maarif Nazırı Zühdü Bey'in kaleminden çıkmış olan 16 Şubat 1893 tarihli vesika, Aydın Vilayeti Maarif Müdürü Emrullah Efendi'nin henüz yurtdışına gitmeden yaklaşık 11 ay önce bazı kitapların imhasıyla görevlendirilmesi hakkında bize bu konuyla bilgi vermektedir:

Mekteb-i mülkiye-i şahane kudema-yı mezunlarından Aydın vilayeti maarif müdürü Emrullah Efendi'nin ibtida-yı memuriyeti olan sene-i hâliye Mart'ının dördünden Kanun-ı evveline kadar dokuz mâh zarfında gerek İzmir Gümrüğü'ne götürülüp gerek kitapçı dükkanlarında bulunup muzırratlarına binaen zabt ve ihrak olunan kütüb ve resâil ve evrak-ı sairenin miktarı 7.602 adede baliğ olmuş olmak ve buna dair mahallinden gönderilen ve meclis-i idare-i vilayet mazbatalarıyla musaddak bulunan defterin sureti leffen takdim kılınmış ve nezd-i âlide rehin-i tensib olduğu halde mumaileyhin bir kat daha gayret ve itminanını mucib olmak üzere uhdesine dördüncü rütbeden bir kıt'a Mecidiye Nişan-ı Âlisi inayet ve ihsan buyrulması vabeste-i emr ü ferman-ı hümayun-ı hazret-i hilafetpenâhi bulunmuş olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.¹⁵⁹

Burada gerek İzmir Gümrüğü'ne götürülen gerekse kitapçı dükkanlarından el konulmak veya yakılmak üzere toplanılan çeşitli zararlı yayınların 7.602 adete ulaştığından bahsedilmektedir. Bu iş için de görevlendirilmiş olan Emrullah Efendi'nin vazifesini başarıyla yerine getirmesinden dolayı kendisine 4. Rütbeden Mecidiye Nişanı verilmesi gündeme gelmiştir. Her ne kadar bu belge Emrullah'ın yazılarının da bunlar gibi bir şekilde yok edildiğini ispatlamasa da, bir takım zararlı sayılan kitapların yakıldığını bize haber vermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu evrak, Emrullah Efendi'nin de neşriyatından zararlı görülenlerinin yakılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Buna rağmen Emrullah Efendi ile birlikte Paris'e kaçmış olduğu bilinen Tevfik Nevzad'ın yazılarının ulaşılabilen kısmının niçin hala mevcut olduğu kaçınılmaz olarak akla gelmektedir. Bununla ilgili olarak da iki olasılık vardır. Bunlardan ilki; belki de yalnızca sansürden geçmiş veya zararlı görülmemiş olan yazıların günümüze gelebilmiş olduğudur. Diğeri ise onun zararlı bulunan yazılarının imha edilmiş veya ülkeye

¹⁵⁸ BOA, *Y.PRK.DH*, 7/30, lef 1/1, 15 Ocak 1894 (4 Kanun-ı sani sene 309).

¹⁵⁹ BOA, *Y.MTV*, 74/132, lef 1/1, 16 Şubat 1893 (29 Receb 310/4 Şubat 308).

sokulmamış olması ihtimalidir. Bu ikinci ihtimali bize düşündüren saik, Tevfik Nevzad'ın İsviçre dönüşü İttihad ve Terakki ile faaliyetlerini devam ettirmesinden kaynaklı sıkı takibi ve yine bu sebepten ölümü hakkında gazetelerin sessiz kalmış olmasıdır.

Osmanlı Hükümeti tarafından Emrullah Efendi'nin iadesi talep edildiği için Hariciye Nezareti'nin hukuk evrakı arasında yer alan 3 Mart 1894 tarihli Said Paşa'ya hitaben yazılmış Fransızca bir vesikada, Paris'e firar eden Emrullah Efendi'nin 19 Şubat 1894 tarihinde Cenevre'de tutuklandığı, sınır dışı edilmesinin yasalara aykırı olduğu ve bunun için ek belge gerektiği İsviçre Hükümeti tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca Emrullah Efendi'de olduğu gibi Yenişehir'e firar etmiş olan Mustafa Şükrü Efendi'nin de tutuklanma ve iadesinin gerekçeleri belirtilmiştir. Böylece İsviçre'nin talebi üzerine hem İsviçre'ye hem de Yenişehir Şehbenderliği'ne iadelerine dair bir yasa örneği de gönderilmiştir.¹⁶⁰

11 Nisan 1894 tarihli sadareten Hariciye Nezâreti'ne gönderilen mürûr tezkiresinde Yunanistan'ın Larissa Şehri'nde yakalanan İzmir Muhasebe Eski Memuru Mustafa Şükrü Efendi'nin, affedilmeyi talep ettiği ve daha sonra bu gibi davranışta (*fezahatte*) bulunmamak şartıyla padişah tarafından affedildiği belirtilmektedir.¹⁶¹

2.8 Emrullah Efendi ve Tevfik Nevzad'ın Ülkelerine Dönüşleri

Paris Sefareti'nden yazılan bir şifre tegrattan anlaşıldığına göre, Emrullah Efendi ve Tevfik Nevzad, aslen Paris ve İsviçre'deki yayın faaliyetlerine devam etmek arzusunda oldukları için çıkartacakları gazetenin neşrine izin verilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bu sebeple ülkerine dönmek istememelerine rağmen hükümetin gayretleriyle buldukları yerden aldırılmalarına dair yazışmalar gerçekleşmiştir.¹⁶²

4 Nisan 1894'te yazılmış olan bir tezkireye sadareten yazılan cevapta yabancı ülkelere firar eden ve Osmanlı Hükümeti aleyhinde zararlı yayınlar çıkarma girişiminde olanlar hakkında Petersburg, Lahey ve Madrid sefaretlerine gelen telgrafların değerlendirilmiş olduğu belirtilmektedir. Böyle adamların Avrupa'ya firâr ile gazete neşredememeleri ve yabancı ülkelere gidip bu şekilde gazete çıkarmaya fırsat bulanların

¹⁶⁰ BOA, HR.H, 754/7, lef 301, 3 Mart 1894 (3 Mars 1894); BOA, BEO, 373/27969, lef 1/2, 13 Mart 1894 (5 Ramazan [1]311).

¹⁶¹ BOA, HR.H, 754/7, lef 253, 11 Nisan 1894 (30 Mart sene 310).

¹⁶² BOA, Y.PRK.EŞA, 19/7, 4/1, 10 Ocak 1894 (29 Kanun-ı evvel sene 93)

da büyük hükümetlerce kabul edilerek oralarda zararlı yayınlar yapmalarına göz yumulmaması bu sefaretlerden talep edilmiştir.¹⁶³

Bu süreçte, Osmanlı Hükümeti, Emrullah Efendi ve beraberindekilerin peşine düşmüş ve onların tekrar ülkeye dönüşünü temin etmeye çalışmıştır. İsviçre Hükümeti, İsviçre'ye firâr etmiş olan Maarif Müdürü Emrullah'ın, talep edilmesine sebep olan durum haricinde bir hareketten dolayı ta'kîb ve te'dib edilmemesi şartıyla teslimine karar vermiştir. Bununla beraber gönderilecek olan polis memurlarının da orada sefaret-i seniyyenin emrine uygun hareket etmeleri gerekeceği ve Emrullah'ın Fransız toprağından geçişi meselesinin Fransa Hükümeti'yle müzakere edileceği belirtilmiştir. Emrullah Efendi'nin bu şekilde teslimi hakkında İsviçre Hükümeti'ne Bâbîâli tarafından haber gönderilmesi ve ilgili sefaretin de bilgilendirilmesi istenmiştir.¹⁶⁴ Bunun üzerine Emrullah Efendi'nin teslim işlemleri için Esad Paşa, Marsilya'ya posta vapuruyla polis komiseri Hüseyin ile polis memuru Salamon Efendileri göndermiştir.¹⁶⁵ 19 Nisan 1894 tarihli mürûr tezkiresinde, Emrullah Efendi, İsviçre Hükümeti tarafından Marsilya'dan alınmak üzere polis memurlarına teslim edilmiştir. Bu arada Emrullah Efendi Cenevre'den yazmış olduğu bir telgrafta doğrudan Dersaadet'e götürülmek istediğini belirtmiştir.¹⁶⁶ Böylece tutuklu olarak doğruca Dersaadet'e götürülmesi talebinin padişah iradesince kabul edildiği Marsilya Şehbenderliği'ne bildirilmiştir.¹⁶⁷

Emrullah Efendi'nin Mülkiye'den arkadaşı olan gazeteci Ahmet İhsan Tokgöz'ün hatıralarında da bu meseleye temas ettiği görülmektedir. Buna göre, Emrullah Efendi yeni başlayan hürriyet hareketine karışmak üzere Nevzad adlı bir gençle İzmir'den Avrupa'ya kaçmıştı. Abdülhamid bu iki gencin firarından fena halde kuşkulananarak onların maarif sandığından para alıp götürmüş oldukları bahanesiyle, Emrullah Efendi'yi İsviçre ve Fransa hükümetlerinden hırsız olarak istemişti. Emrullah'ı Cenevre'de yakalayıp mahpusların konulduğu vagonla Marsilya'ya getirip oraya gelen Osmanlı polislerine teslim etmişlerdi. Mahpuslar vapurda polisler tarafından birinci mevki kamaraya konulunca İsviçre zabıtası işin hırsızlıktan ziyade

¹⁶³ BOA, *HR.H.*, 754/7, lef 245, 11 Nisan 1894 (5 Şevval sene 1311/ 30 Mart sene 1310).

¹⁶⁴ BOA, *HR.H.*, 754/7, 17 Nisan 1894 (17 Avril 1894), lef 241.

¹⁶⁵ BOA, *HR.H.*, 754/7, lef 236, 19 Nisan 1894 (12 Şevval sene 1311).

¹⁶⁶ BOA, *İ.HUS.*, 23/21, (13 Şevval 1311/7 Nisan 1310).

¹⁶⁷ BOA, *HR.H.*, 754/7, lef 227.

siyasetle alakalı olduğunu anlamış, Osmanlı zabıtasından tutuklunun siyasi bir işle yargılanmayacağına dair yazılı dilekçe almışlardır.¹⁶⁸

Emrullah Efendi ile Nevzad Bey, birlikte çıktıkları bu seyahatten birlikte dönememişler, gittikleri yerlerden farklı günlerde hatta yaklaşık bir ay ara ile, ayrı şehirlere getirilmek üzere ülkelerine teslim edilmişlerdir. İlk olarak Tefvik Nevzad, 11 Nisan 1894'te Viyana'dan gemiye bindirilerek, Dersaadet üzerinden İzmir'e getirilecektir.¹⁶⁹ Buna ilaveten Tefvik Nevzad, vasiyetnamesinde Avrupa'da 4 ay musibetten sonra Viyana'ya geldiğini, kendisine pasaport verilmesi için sefarete müracaat ettiğini ve verildiğini bildirmektedir.¹⁷⁰ Tefvik Nevzad'ın İzmir'e dönüş için pasaport isteğinin arşiv vesikalarıyla da örtüştüğü görülmektedir.¹⁷¹ Dolayısıyla Tokgöz'ün verdiği bilgilerin arşiv vesikalarıyla da örtüştüğü görülmektedir.

Marsilya Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan 22 Mayıs 1894 tarihli bir telgrafnamenin tercümesinden öğrenildiği üzere, Emrullah Efendi'nin gece yarısı polis memurlarının gözetiminde "Yaka" kumpanyası vapurlarından "Ermeni" adlı vapura bindirildiği bildirilmiştir.¹⁷² Bu şekilde Marsilya'ya gönderilen iki polis memuru ile oradan aldırılan Emrullah Efendi, kendi talebi üzerine Dersaadet'e getirilmiştir.¹⁷³

Böylece, 7-8 Aralık 1893'te büyük hayallerle Marsilya'ya giderek ve oradan Paris'e ve Cenevre'ye geçip yayın faaliyetleri ile meşgul olma hayalleri kuran 3 arkadaştan her biri farklı şekillerde gittikleri yerden aldırılmışlardır. Çalışmanın merkez şahsiyeti olan Emrullah Efendi'nin 1894 yılı Mayıs sonlarında vatanına döndüğü bilindiğine göre, 6 aylık bir süre yurtdışında kaldığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁴

¹⁶⁸ Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım (1888-1914)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 295-296.

¹⁶⁹ BOA, *Y.A.HUS*, 293/18, lef 2/1.

Ziya Somar'ın eserinde yer alan Vasiyetnamesi'nde Tefvik Nevzad, dönüş tarihini, "Rumi Nisan'ın galiba birinci Çarşamba günü İstanbul'a gidiyorum" şeklinde ifade ettiği görülmüştür. Ancak Rumi Nisan'ın ilk Çarşamba günü 18 Nisan 1894'e denk gelmektedir. Tefvik Nevzad'ın "galiba" şeklinde emin olmaksızın belirttiğine bakılırsa tarih konusunda değişiklik olduğu yahut dönüşünün 1 hafta öne çekildiği anlaşılmaktadır.

¹⁷⁰ Somar, *a.g.e.*, s.30.

¹⁷¹ bkz: BOA, *HR.SYS*, 218/107, lef 1, 1 Nisan 1894 (24 Mart 1310).

¹⁷² BOA, *Y.A.HUS*, 297/100, lef 2/1.

¹⁷³ BOA, *Y.A.HUS*, 297/100, lef 1/1, 24 Mayıs 1894 (19 Zilkade 1311); BOA, *Y.A.HUS*, 297/100, lef 2/1; BOA, *İ.HUS*, 23/81, 19 Nisan 1894 (13 Şevval 1311).

¹⁷⁴ BOA, *Y.MTV*, 91/1, lef 3/2; BOA, *Y.A.HUS*, 297/100, lef 1/1.

2.9 Emrullah ve Tefvik Nevzad'ın Avrupa'dan Mektup Gönderdiği

Kişiler

Çalışmanın ilgili kısımlarında mahkemenin Selanik Maarif Müdürü Celal Bey'in Tefvik Nevzad Bey ile Emrullah Efendi'nin Paris ve Cenevre'de buldukları sırada çeşitli şahıslara mektuplar gönderdiğine dair ayrıntılı sorgulamasına yer verilmişti. Ayrıca Dava Vekili Menekşelizâde Hasan Bey'e de mektupların kimlere gönderildiği hususu sorularak teyid edilmişti. Bu iki kişiden öğrenildiğine göre, Tefvik Nevzad, Marsilya'dan kendi hanesine ve İzmir'deki şeriki Mihalaki Bey'e mektup göndermiştir. Ayrıca *Hizmet* Gazetesi imtiyaz sahibi Ahmed Celaledin Bey'e, Kantarağasızade Mustafa Bey ile doktor Mustafa Bey'e ve vilayet maiyyet memuru Tahir Kenan Bey'e mektup göndermiştir. Bu kişiler de mektupları polise götürüp vermişlerdir. Bununla birlikte başka kişilere de geldiğinin haber verilmesi üzerine gerekli tahkikat yapıldığı takdirde onların da kimler olduğunun öğrenilebileceği bildirilmiştir. Emrullah Efendi ile Paris'te birlikte buldukları sırada Emrullah'ın yalnızca kendi evine bir mektup yazdığını sorgulama esnasında belirten Dava Vekili Hasan Bey, orada iken başkalarına mektup yazdıklarına şahid olmadığını ifade etmiştir. Kendisi dönene kadar da hiç bir yerden mektup almadıklarını söylemektedir.¹⁷⁵

2.10 Selanik Maarif Müdürü Celal Bey'in İfadelerine Göre Emrullah Efendi'nin Ona Gönderdiği İddia Edilen Mektuplar

Daha önce, posta ve telgraf idaresinde Almanya'dan gelen neşriyat tarzı önemli postaları merkeze bildirme görevinde bulunmuş olan Selanik maarif müdürü Celal Bey, mahkemedeki ifadesinde, Emrullah Efendi ile olan ilişkisi ve onun tarafından kendisine gönderilen mektuplar ve gazeteler hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

Bununla beraber Emrullah ile hiç bir zaman hem fikir olmadığını ve olamayacağını da ifadelerinin başında ısrarla belirtmektedir. Mahkemede, kendisine sorulması üzerine, iradesi dışında Cenevre'den kendisine gönderilen birtakım mektuplardan bahsetmiştir. Mektupların eline geçmesinden bir müddet sonra bunları maarif nazırına iade ettiğini söyleyen Celal Bey, kendisine yurtdışında nerelerden mektuplar aldığının sorulması üzerine, Emrullah ile ilgili önemli bir iddia ortaya

¹⁷⁵ BOA, *Y.MTV*, 91/1, lef 3/3; BOA, *Y.PRK.DH*, 7/30, lef 1/1-2/1, 14 Ocak 1894 (2 Kanun-ı Sani sene 309).

atmıştır. Bu iddia, bir defa Paris'ten bir defa da Cenevre'den ve bu ikisini de Aydın Maarif Müdürü iken kaçarak Avrupa'ya giden devlet haini Emrullah'tan aldığı ifade etmiş olmasıdır.¹⁷⁶ Bunun üzerine akla gelecek olan ilk husus, elbette mektuplarda Emrullah'ı “devlet haini” ilan edecek derecede ne yazılı olduğudur. Belki de kaçarak gittiğini duyduğu için Emrullah'a bu şekilde hitap etmekte bir sakınca görmemiştir. Zaten Celal Bey de çok gecikmeden bunun gerekçelerini anlatmaya başlamıştır.

Celal Bey, ailesi ile Trabzon'dan İstanbul'a geldiği sırada Maarif Nezareti'nde oluşturulmuş olan komisyonda çalışırken bir buçuk iki ay kadar burada kaldığını ve bu sırada maddi sıkıntı içerisinde olduğunu ifade etmiştir. İşte o vakitler bazı kişilerden borç aldığı gibi Emrullah'tan da dört lira almış olduğunu ve o sırada Emrullah'ın da komisyona memur edildiğini ancak Selanik'e döndükten sonra Emrullah'ın parasını gönderemediğini belirtmiştir. Maarif Müdürü'nün Avrupa'ya firarından sonra, Celal Bey'e Paris'ten yazdığı birinci mektupta bu akçenin İstanbul'da biraderine gönderilmesini talep ettiğini ve ikinci mektupta da yine bunu hatırlattığını dile getirmiştir. Bu mektupların içeriğine Selanik'te de Maarif Başkatibi Tefvik Efendi ile Rüşdiye Müdürü Hacı Şükrü Efendi ve polis serkomiseri Musa Bey'in de vakıf olduklarını söylemiştir. Buraya hareket ederken mektupların ikisinin de yanında olduğunu ancak vapurda esvab ve giysiler yüklenirken bir şekilde mektuplardan biri kaybolmasına rağmen diğerinin yanında bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁷

Celal Bey, Mekteb-i Mülkiye'ye gittiği sırada Emrullah Efendi'nin kendisinden bir üst sınıfta olduğunu ve mektepte görüşüklerini söylemiştir. Daha sonra bakanlıkta mekâtib-i idadiyenin ıslahı için oluşturulan komisyonda ve Trabzon'dan dönüşü esnasında mekâtib-i ibtidaiye hakkında oluşturulan komisyonda aza sıfatıyla beraber bulduklarını dolayısıyla hem mektepten ve hem de komisyon azalığı münasebetiyle Emrullah Efendi'yi tanıdığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Emrullah Efendi'nin kendisinin sadık dostları arasında bulunmadığını belirten Celal Bey'in,¹⁷⁸ dostlarını sayarken Emrullah'ı da hesaba katmaktan özellikle geri durmayı tercih ettiği görülmektedir.

¹⁷⁶ BOA, Y.MTV, 91/73, lef 1/1; 91/73, lef 2/4.

¹⁷⁷ BOA, Y.MTV, 91/73, lef 2/4.

¹⁷⁸ BOA, Y.MTV, 91/73, lef 2/4.

Sorgu hakimi, Celal Bey'in bu tutumundan şüphe etmiş olmalı ki adeta onu sıkıştırmak ister gibi borç para alınan bir kişi ile dostane ilişkilerin çok güçlü olmasının gerektiğini söylemiştir. Buna karşılık Celal Bey, Emrullah Efendi ile dört yıl boyunca okul arkadaşı olmalarının cüz'î bir miktarı borç verecek kadar birbirlerine dair güven oluşturduğunu belirtmiştir.¹⁷⁹ Ayrıca Emrullah'a devlet haini demiş olması da yine hakimde merak uyandırmış olmalı ki borç aldığı bir kişiye ne sebeple "hain-i devlet" şeklinde hitabetmiş olduğu kendisine sorulmuştur. O da, "idaresine verilmiş olan bir sandıktan 1.000 lira kadar çalıp da Avrupa'ya firar eden ve orada da devletin idaresi aleyhinde gazete neşreden bir adam bu ünvandan başka bir isimle yad edilemez zannedirim." diyerek arkadaşı hakkındaki düşüncelerini bu şekilde ortaya koymuştur. Bu cevap üzerine hakim doğal olarak, Celal Bey'e Emrullah'ın Avrupa'da devlet idaresi aleyhine gazete çıkardığını nereden bildiğini sormuştur. Celal Bey de, Emrullah Efendi'nin kendisine yazdığı fakat onun kaybettiği birinci mektupta bir gazete çıkarmak üzere bir kaç arkadaşla Paris'e gittiğini belirttiğini, sonra da Cenevre'de çıkardığı gazetelerin birinci nüshaları ve müteakiben de ikinci nüshalarının Selanik'e geldiğini ve postadaki maarif tercümanı tarafından birer nüshasının da kendisine getirildiğini ifade etmiştir. İçeriğinde sansür memurlarının hatalı davranışlarından ve cehaletinden bahsedildiğini belirterek geriye kalan içeriğin de hezeyandan ibaret olduğunu söylemiştir. Celal Bey, bu gazetelerden kendisine gönderilen ilk nüshayı Vali Paşa hazretlerine takdim ettiğini söyledikten sonra onun da bir defa göz gezdirip ortasından yırtarak hezeyan diyerek attığını belirtmiştir. Ancak bu gazetenin Osmanlı'ya girişinin yasaklanması hakkında henüz emir gelmediği için maarif nezaretinin de haberdar olması amacıyla bir nüshasını usul gereğince nezarete göndermeye karar verdiğini ve hatta nezarete yazılacak tahriratı dahi yazmış olduğunu söylemektedir. Vali Paşa'nın gazeteyi yırtması üzerine postahanedan tekrar bir gazete getirtip, gazeteler kimlerin adına gelmişse isimlerini maarif tercümanından kontrol ederek maarif nezaretine arz ettiğini dile getirmiştir. İkinci nüshası geldiğinde maarif tercümanı kendisi adına da bir gazete olduğunu söylemiş ve gazeteyi Celal Bey'e vermiştir. Bunu da yine Vali Paşa hazretlerine takdim etmiş olan Celal Bey, maarif müdürlüğüne tayininden bu yana

¹⁷⁹ BOA, Y.MTV, 91/73, lef 2/4.

muzır evrakın elden ele dolaşmaması için her şeyden ziyade gayret ettiğini belirtmiş ve bunun da resmi evrak ile isbatlanabileceğini ifade etmiştir.¹⁸⁰

Bunun üzerine birinci ve ikinci nüshaların kimlere geldiği kendisine sorulmuş ve Celal Bey, birinci nüshalarından Osmanlı postahanesine gelenlerin Selanik kumandanı Ferik Ali Paşa ile mekteb-i vilayet Mustafa Bey Efendi ve mektubi mümeyyizi Tevfik ve eşraftan Osman Ali Bey’le Kerim Efendilere gönderilmiş olduğunu fakat bu kişilere verilmediğini söylemiştir. Posta idaresi tarafından büyük ihtimalle İstanbul’a posta nezaretine gönderilmiş olması gerektiğini söylemiştir. İkinci nüshasında kendisi de dahil bazı kişiler adına da bir gazete geldiğini bilmesine rağmen kimlere geldiğini araştırmadığını bildirmiştir.¹⁸¹

2.11 Celal Bey’e Göre Emrullah Efendi ve Tevfik Nevzad Bey’in İsviçre’de Çıkardıkları Hizmet Gazetesi ve Bu Gazetenin Mektuplarla İlişkisi

Çalışma boyunca kaçınılmaz olarak en çok merak edilen hususlardan biri, bunca kişiyi sorguya çekmeyi gerekli kılacak, Şûrâ-yı Devlet’te uzun mahkeme oturumlarına konu olan ve Emrullah Efendi’nin yurt dışına gitme sebebi olan bu neşriyatın neleri içerdiği konusu olmuştur.

Celal Bey’in ifadeleri bu konuya bir anlamda ışık tutmaktadır. Öncelikle gazetenin adının *Hizmet* olduğunu, burada Emrullah ve Tevfik Nevzad’ın da imzasını içeren yazılar bulunduğu Celal Bey’den öğrenilmektedir. Emrullah’ı yukarıda bahsettiği kadar tanınmasına rağmen Tevfik Nevzad’ı hiç görmediğini söyleyen Celal Bey, onların firarları Selanik’te yayıldıktan sonra Tevfik Nevzad’ın İzmir’li olduğunu ve ticaret ve avukatlıkla iştigal ettiğini öğrendiğini ve Tevfik Nevzad’dan hiç bir kağıt almadığını söylemiştir. Ayrıca Emrullah’ın Avrupa’ya firarından kısa süre önce kendisinden İzmir’den görevleriyle ilgili resmi bir kağıt aldığını ama özel bir mektup almadığını ve kendisiyle haberleşmediğini söylemiştir. Yine kendisinin de Emrullah Efendi’ye hitaben hiçbir kağıt göndermediğini ifade etmiştir. *Hizmet* gazetesinin ikinci nüshasından kendisi adına sadece bir adet gönderildiğini ve toplamda kendisine gelen mektubun yalnızca iki nüsha olduğunu söyleyen Celal Bey, şimdi Emrullah’ın nerede olduğunu

¹⁸⁰ BOA, Y.MTV, 91/73, lef 2/4-2/5.

¹⁸¹ BOA, Y.MTV, 91/73, lef 2/5.

bilip bilmediği sorulunca da, Cenevre’de olduğunu gelen gazetelerinden bildiğini ifade etmiştir. Ayrıca gelen mektupların da gazetelerin ulaşmasından daha önce olduğunu belirtmiştir.

Bu olayın ayrıntılarının nasıl cereyan ettiği bilinmez ama Celal Bey’e bu defa adeta suç isnad edilmekte ve onun hakkında da bazı iddialar hakim tarafından gündeme getirilmektedir. Bu suç, postaların biri vasıtasıyla Celal Bey’in Emrullah’a bir kağıt göndermiş olduğu ve hatta gazetenin neşri emrinde ve çeşitli konularda kendilerine yardımda bulunacağını vaatetmiş olması meselesidir. Bu isnadlar Celal Bey’i şöyle bir savunma yapmaya zorlamıştır:

Bendeniz abaen cedd-i devlet-i ebed-müddet-i Osmaniye’ye ve hilafet-i kübra-yı İslamiye’ye sadıkâne hizmet edegelmiş bir aileye mensub olduğum için aldığım terbiyenin esası sadakattir. Beni tanıyan herkes hamiyet ve sadakatime ve şevketmeâb efendimiz hazretlerine karşı ferd-i ubudiyetime şahadet eder. Eğer bu esnada edilen fiilin faili olduğuma kanaat hasıl olur ise asılmaya bile razıyım.¹⁸²

Üslubunun genelinde bu tarz bir gidişatı benimsememiş olan Celal Bey’in birden kendisini köşeye sıkıştıran bu soru ile karşılaşınca devlete övgü dolu ifadelere başvurması ve belki de haklı bir korku ile kendini de yüceltmesi, sonunda da asılmayı bile göze aldığını söylemesi dikkat çekicidir. Sorgu sürecinde Celal Bey, aldığı gazetelerin toplamı beş nüsha olduğu halde yalnız iki nüsha aldığını söyleyip diğer üçünü niçin sakladığının kendisine sorulması üzerine cevap olarak, birinci numarasından iki, ikinci numarasından yalnız bir nüsha aldığını yani toplamda üç nüsha aldığını ifade etmiştir. Bunun da Selanik posta memurlarından söz konusu gazeteleri kendisine getiren maarif tercümanı Ethem Efendi’ye sorularak kolaylıkla öğrenilebileceğini söylemiştir.

Mahkeme, Emrullah tarafından gönderilmiş olan bazı mektuplardan Celal Bey’in Emrullah ve arkadaşlarına yardım ettiğini intibaina ulaşmıştır. Ancak Celal Bey, Emrullah’tan bu iki mektuptan başka mektup almadığını ve onlara hiç bir surette yardım etmediğini vurgulamıştır. Yardım etmiş olsa Emrullah’ın biraderine gönderilmesini yazdığı dört lirayı göndermiş olması gerekeceğini fakat borcu olmasına rağmen neşir

¹⁸² BOA, Y.MTV, 91/73, İef 2/5.

faaliyetlerine vasıta olmamak adına bu borcu göndermediğini belirtmiştir. Devamında ise şayet Emrullah'ın böyle bir mektubu elde edilmiş ise biraderine gönderilmesini istediği dört lirayı göndermediği için kendisine hiddetlenerek onu sorumlu tutmak için yazılmış olabileceğini düşündüğünü ifade etmiştir. Ardından da Emrullah hakkında bir parça yargılama ve öfke içeren sözler sarfetmiş; ona eğitim ve terbiye vererek memur edene karşı itaat etmeyen ve zevcesi ile çocuklarını sefalette bırakan bir hainden her türlü şeyin beklenebileceğini bu tarz ağır ifadelerle dile getirmiştir.¹⁸³

Hakim, elde edilen mektuplarda Emrullah'la ne şekilde haberleşecekleri hakkında alınması gereken birtakım tedbirlerin yazılı olduğunu tesbit ettiklerini beyan etmiştir. Eğer kendisiyle haberleşeceğini önceden aralarında kararlaştırmış olmasalar bu gibi tedbirlere gerek olmayacağını, gerek Tefvik Nevzad ve gerekse Emrullah'ın ailelerine yazdıkları mektupların ulaştırılmasına yardım için Celal Bey'e gönderilmesinin de gerekli olmayacağını ifade etmiştir. Ancak Celal Bey, bunlar hakkında asla bilgisi olmadığını söyleyerek Emrullah'a ve Nevzad'a hiç bir mektup yazmadığını tekrarlamaktadır. Hatta Nevzad'ı şahsen de tanımadığını, ailesi olup olmadığını da hiç bir şekilde bilmediğini dile getirmiştir.

Buna rağmen hakim, adeta cevabı doğurturcasına devam ettiği sorgusunda, söz konusu mektuplardan elinde malum gazetenin neşrine başlandığını müjdeleyen bir fıkra olduğunu ve bundan da öyle bir gazeteyi basıp yayacaklarına dair Celal Bey'in bilgisi olduğunun kesinlikle anlaşıldığını söylemiştir. Onun yardımının bir manevi arzudan ibaret olmuş olabileceğini, bu arzunun olsa olsa bir kusur olup kendisinin de bildiği gibi kanunen bir suç teşkil etmeyeceği için böyle bir kusurdan dolayı affedilmeyi istemesinin yeterli olacağı kendisine bildirilmiştir. Bununla beraber inkarı halinde itiraf kusuru işlemiş olacağı da hatırlatılarak padişahın merhametini talep etmesinin hakkında daha hayırlı olacağı hususunda uyarılmıştır.

Bunun üzerine Celal Bey, padişahın sonsuz merhamet sahibi olduğunu bildiğini hatta Emrullah ve Nevzad'ın Paris'e firarlarından sonra döndükleri takdirde padişahın affına mazhar olacaklarının kendilerine bildirilmesi üzerine bunlardan birinin memleketine dönüş yaptığını duyduğunu söylemiştir. Celal Bey devamında, olaya müdahil olmuş olsa veyahut onlara yardım etmiş olsa, padişahın merhametini

¹⁸³ BOA, *Y.MTV*, 91/73, lef 2/5-2/6.

isteyeceğini fakat dahil olmadığı için “erbab-ı kabahat afv ister ashab-ı sadakat ise mükafat istirhamında bulunur” diyerek sadakati karşılığında padişahın mükafat talep etmiştir. Bu gazetenin neşri hakkında, daha önce de söylediği gibi Emrullah’tan aldığı birinci mektupta bir gazete neşretmek üzere Paris’e gittiklerinin yazılı olduğunu ancak kendisinin bu tarz kişilere asla yardımcı olmayı kabul etmeyeceği için yardım etmediğini tekrarlamıştır. Ayrıca ne ailelerine yazdıkları mektuplardan ne de bu mektupları ne vasıta ile gönderdiklerinden haberdar olmadığını da altını çizmiştir.

Bu hususta merak uyandıran şudur ki bu kişilere asla yardım etmediğini ısrarla tekrar eden Celal Bey, acaba Avrupa’dan döndükten sonra affedileceklerinin kendilerine bildirilmiş olduğu haberini kimden ve nasıl öğrenmişti? Aslında Celal Bey’in buna da bir cevabı yok değildi. Öyle ki maarif nezareti tarafından kendisine gelen bir telgrafta, Aydın Maarif müdürü olup Selanik’te kendi işlerini düzenlemekle meşgul olan Emrullah’ın memuriyet yerine geri dönmesi gerektiği emrinin yazılı olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Emrullah’ın Selanik’e gelmesi hakkında hiç bir bilgisi olmayan Celal Bey, konuyu başkomisere yazarak onun Selanik’e gelip gelmediğinin araştırılmasını istemiştir. Polis ise araştırmaları neticesinde, Emrullah’ın Selanik’e gelmemiş olduğunu bildirmiştir. Ancak bir kaç gün sonra Manastır valiliğinden Haleb kumandanlığına atanan bir arkadaşının onlar gibi Paris’e firar edip geri dönen Hasan Bey isimindeki bir adamı vapurda görmüş ve polis komiseri Musa Bey’e söylediğini bildirmiştir.¹⁸⁴

Celal Bey’in burada Hasan Bey’in geri dönüşüne dair verdiği bilgi, Hasan Bey’in ifadeleri ile de örtüşmektedir. Nitekim, yüksek hayallere kapılarak Emrullah ve Tevfik Nevzad ile birlikte Fransa’ya giden Dava Vekili Hasan Bey’in padişahın emri üzerine, affedilmeyi talep ettiği ve polis memurları gönderilip bulunduğu yerden aldırıldığı bilinmektedir.¹⁸⁵

Polis komiseri Musa Bey ise, Celal Bey’e daha önce Emrullah’ın Selanik’e gelip gelmediğini, onun Paris’e firar etmiş olduğunu ve döndükleri takdirde hepsinin affedileceğinin kendilerine haber verildiğini belirtmiştir. Bu durumun bir iki gün sonra da Selanik’te duyulduğunu bildirmiş ancak Celal Bey, bu durumla ilgili tekrar zan altında kalmıştır. Çünkü gazetelerden Selanik memuriyet ve eşrafına gönderilen

¹⁸⁴ BOA, *Y.MTV*, 91/73, 2/6.

¹⁸⁵ BOA, *Y.MTV*, 91/1, 3/2; BOA, *Y.MTV*, 91/1, 3/3.

nüshaların gönderilmesinde onun dahli olduğu yani kimlere gönderilmesinin uygun olacağı hakkında Emrullah'a tavsiyede bulunup yol gösterdiğinin ihbar edildiğini belirtmiştir. Celal Bey ise, Emrullah'ın Selanik'te iki sene kadar maarif müdürlüğü yaptığını ve herkesi gayet iyi tanıdığından bu konuda kendisinin tavsiyesine ihtiyacı olmadığını söylemiştir. Celal Bey'den Emrullah'ın gönderdiği iki mektuptan yanında olanını göstermesi istenilince, mektubu aynen göstermiştir ki mektupta şunlar yazılıdır:

Mirim,

Ma'hud beş lirayı İstanbul'da biradere göndermeniz için yazmış idim. Hala göndermemişsin. Bu kadar tesseyyübe mana yok rica ederim mektubumun vüsuluna kadar henüz irsal etmemiş isen ilk vasıta ile yetiştiriniz. Baki muhabbet.

{imza ve tarih yoktur}

Biraderin adresi: Dersaadet'te Çenberlitaş'ta Emin Paşa Hanı tahtindeki kahvehanede tıbbiye talebesinden Mehmed Efendi.¹⁸⁶

Mektubu inceleyen hakim Mehmed Manyasizâde Sadık Bey, bu mektubun tarihi olmaması sebebiyle Avrupa'dan gönderildiğinin kesin olarak bilinemeyeceğini söylemiş ve İzmir'den gönderilmiş olması ihtimalinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. Buna karşılık Celal Bey, mektubun zarfının ve zarf üzerindeki pulun İzmir'den gönderilmediğinin kanıtı olduğunu ifade etmiştir. Kaybolduğunu söylediği mektup gibi vapura bindiği esnada bu mektubun da ceketinin dış cebinde olduğunu belirten Celal Bey'e tekrar köşeye sıkıştırma etkisi yapacak bir soru daha serdedildiği görülmektedir. Öncelikle ceketlerin dış ceplerine kağıt koyulmasının yaygın bir eylem olmadığını belirten hakime ikisi de dış cepte olan bir mektubun kaybolup diğerinin kaybolmamış olması da biraz garip gözükmiştir. Bu sebeple Celal Bey'in bir mektubu saklayıp diğer mektubu ortadan kaldırmış olma ihtimalinin daha aklına daha yakın geldiğini belirtmiştir. Celal Bey ise, her cebine kağıt koyma alışkanlığı olduğunu, hatta ceplerine bakılsa bu mahkeme esnasında bile dış cebinden kağıt çıkabileceğini ifade etmiştir. Fakat işin asıl insanî boyutu olarak değerlendirilecek olan şey, Celal'in vapurun Çanakkale'ye ulaştığı vakit bir kızının dünyaya geldiğine dair telgraf almış olması ve bu telgrafa memnun olduğuna dair cevap yazmak için hızlıca heybesinden

¹⁸⁶ BOA, Y.MTV, 91/73, lef 2/7.

kağıt çıkartırken düşmüş olabileceği ihtimalini öne sürmesidir. Ayrıca iki mektuptan da hakim sormadan önce kendisinin bahsettiğini, bunların ikisinin içeriğine Selanik'te bulunan bazı kişilerin de vâkıf olduğunu söylemiştir. Devamında da şayet mektubu kendisi ortadan kaldıracak olsa, hiç söylememeyi tercih edeceğini ifade etmiştir.

Doğrusu buradan mahkemelerin yalnızca adli/hukukî değil, aynı zamanda insan psikolojisini etkileyen bir içeriğe de sahip oldukları burada açık olarak görülmektedir. Celal Bey'in çocuğunun doğum haberini alarak telaşa kapıldığı bir sırada mahkeme tarafından kanıt mahiyeti taşıyan önemli bir evrakı kaybetmesi örneğinde olduğu gibi hakimlerin birini sorgularken bilmeleri gereken belki de en önemli alanlardan biri insan psikolojisi olmalıdır. Öyle ki, bazen bir sorunun soruluş tarzı bile bu soruya muhatap olan kişinin hali ve tavrından anlaşılabilen, saklanıldığı düşünülen bir cevabın vücut dili ile verilmesi sağlanabilmektedir.

Belki de hakimin şu sorusu ifadeye çalıştığı durumu daha net gösterecektir. 21 Şubat 1309/5 Mart 1894 tarihindeki birinci duruşmada hakimin son sorularından biri şudur: “Zayi olduğunu söylediğiniz mektubun ceketinizin cebinde olduğunu ve ceketin de çantada bulunduğunu ifade etmiş idiniz biz çantanızı götürenden müsaade eder iseniz taharri edelim belki mektup buluruz.” Celal Bey'in bu soruya cevaben yalnızca “Peki efendim” demekle yetintiği görülmektedir. Ancak hakim devam edip çantayı mahkemeye getirterek Celal Bey'den aldığı onayla çantayı onun gözleri önünde açtırmış fakat beklenen gerçekleşmemiştir. Çantanın içerisinde bulunan şeyler birer birer elden ve gözden geçirilmiş fakat elbise ve çamaşırdan başka hiç bir şey bulunamamıştır.¹⁸⁷ Ancak yukarıda bahsettiğimiz işin psikolojik boyutunu ilgilendiren bıyutu tekrar ele alınırsa, şayet profesyonel bir yalancı değilse, bu şekilde bir davranışın suçlu olan bir kişiyi açık vermeye zorlayacağında şüphe yoktur. Hakim de burada Celal Bey'in çantası açılırken ne şekilde bir tavır sergileyeceğini test etmek istemiş olmalıdır.

Bundan bir gün sonra 6 Mart 1894 tarihinde Celal Bey'in sorgusuna kalınan yerden devam edilmiştir. Yeni oturumda, Emrullah tarafından Celal Bey'e hitaben yazılıp hakim tarafından adinilmiş olan bir mektupta, Emrullah'ın haberleşme vasıtası olarak kullandığı kişilerin isimlerinin bildirildiği söylenilmektedir. Bu kişiler,

¹⁸⁷ BOA, *Y.MTV*, 91/73, lef 2/7.

Kuşadası'nda Gani Bey, Çeşme'de Ziya Bey, İzmir Efrenc Gümrüğü müdürü Abdülmü'min Efendi ve İzmir Rüsûmât Nezâreti Muhasebe Kalemi'nden arkadaşı olan İsmail Efendi'dir. Bu bilgiye rağmen hakim ısrarcılığını korumakta ve Celal'in kendilerine yardım vaadetmemiş olduğu farz edilirse kendi tertibat ve hareketleri hakkında ona niçin bu kadar bilgi vermeye gerek görmüş olduğunu sorgulamaktadır. Celal Bey ise, Emrullah'ın erkek kardeşine gönderilmek üzere kendisinden talep ettiği dört lirayı göndermediği için kendisine düşmanlık besleyerek böyle bir şey yazmış olacağını aksi takdirde aralarında bu gibi ısrarcı tavırları tolere edecek bir hukuk bulunmadığını ifade etmiştir. Bununla beraber, bu tarz işlere girişenlerin kendilerine yandaş bulma eğiliminde olduklarını söylemiştir. Dolayısıyla kendileri bir şey kaybetmeyeceği için bu durumun ihtiyaten kendisine böyle bir mektup yazmış olma ihtimalinden kaynaklanabileceğini iddia etmiştir.

Daha sonra Celal Bey, bundan kendisinin onlara yardım vaadetmiş olduğu sonucuna varılıp şüpheye düşülmesinin adalete aykırı bir hüküm olacağını ifade etmiştir. İsimleri sayılan kişilerden yalnızca Abdülmü'min Efendi'yi tanıdığını, diğerlerini ise ne şahsen ve ne ismen tanımadığını dile getirmiştir.

Fakat burada değinilmesi gereken ince bir nokta vardır ki, mektupta kardeşi Mehmed'e verilmesi istenilen miktar dört lira değil, beş liradır. Şayet bu mektup Celal Bey'in eline ulaşırsa ve o, bu mektubu okuduysa nasıl böyle bir dil sürçmesi yapmış olabilir? Yahut farz edelim ki, bu ince nokta Celal Bey'in gözünden kaçmış olsun, hakim, bu durumu farketmemiş olması mümkün müdür?

Hakim, Celal Bey'e yazılan mektupta bu kişilerin haberleşme vasıtası oldukları gösterildiği gibi onlara yazılan mektupta da haberleşme vasıtası olarak gösterilen kişiler arasında Celal Bey'in isminin de bulunduğunu söylemiştir. Celal Bey ise bunun hakkında katiyen bilgisi olmadığını, öncelikle Allah'ın daha sonra da padişahın adaletine sığındığını belirtmiştir. Hakim'e de araştırmasını genişletmesini rica etmiş ve ancak bu şekilde günahsızlığının ortaya çıkabileceğini kendisine bildirmiştir. İçinde bulunduğu bu çıkmaz konusunda hakimi ikna etmek için ise kelam-ı kadim üzerine el koyarak yemin etmekten başka çaresi olmadığını ifade etmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁸ BOA, Y.MTV, 91/73, lef 2/8.

Bu sözlere sinirlenmiş olacak ki, Hakim Manyasizâde Sadık Bey, öncelikle mektup, ardından fesatçı fikirlerini yayan gazeteleri Celal Bey'e göndermeleri, daha sonra haberleşme aracı olarak kullandığı kişiler arasında onun da isminin bulunması, ayrıca mektuplardan önemsizinin kaybolmayarak önemli olanının kaybolmuş olduğunu söylemesi ve son olarak da Emrullah'tan borç para alacak derecede bir hukuku olması gibi tüm bu sebeplerin onunla işbirliği içerisinde olduğunu gösterdiğini söylemektedir. Bu kadar göstergeye karşı inkara cüret etmesi ve hatta yemin etmesinin kurtulmak için yeterli olamayacağını bildirmiştir. Bununla beraber, hakikati söyleyerek padişahın af dilemesinin onun adına bir kurtuluş vesilesi olacağını belirtmiştir. Celal Bey buna cevaben, Emrullah'tan aldığı mektupları inkar etmediğini, gazetenin yalnız kendisine değil, daha önce bahsettiği gibi Selanik'te başka kişilere de gönderildiğini söylemiştir. Kendisi adına gelen nüshanın gazetenin ikinci nüshası olduğunu ve bu nüshanın birinciden bir hafta sonra Selanik'e geldiğini ifade etmiştir. Devamında mektuplardan önemli olanın kaybolup da önemsizinin kaybolmamasının Emrullah'a yardım ettiğini ispat etmeyeceğini ve mektupların her ikisinin de içeriğini bilen Selanik'te bir kaç kişi bulunduğunu onlardan sorulup araştırılabileceğini bildirmiştir. Ayrıca Emrullah'tan dört lira borç almış olduğunu, 2.800 lira maaşı olan bir memura 400 kuruşu herkesin verebileceğini ifade etmiş, bunun için arada bir dostluk bulunması gerekmeyeceğini öne sürmüştür. Kendisinin daha başka kişilere de borcu olduğunu söylemiş hepsinin yanlış hareketinden sorumlu tutulamayacağını ifade etmiştir. Emrullah'ın yazdığı mektuplarda haberleşme vasıtası olarak gösterdiği kişiler arasına adının geçiyor olmasının da onunla işbirliği içinde olduğuna hükmedilecek bir durum oluşturmayacağını söylemiştir. Dolayısıyla araştırmanın derinleştirilmesi gerektiğinin bir kez daha altını çizmektedir. Buna rağmen söylediklerine aksi bir durumla karşılaşılırsa o zaman kendisi hakkında gerekli her hükmün verilebileceğini hatta Emrullah'ın fikirlerinin yayılma aracı bile sayılmaya razı olduğunu söylemiştir. Kendisinin şimdiye kadar namus ve sadakat yolundan hiç bir zaman ayrılmadığını ve padişaha olan bağlılığına da zerre kadar hanel getirmedeğini bildirmiştir. Ayrıca önceki gün arz ettiği gibi affedilmeyi hata edenlerin isteyeceğini fakat kendisi hatalı olmadığı için sadakatine karşılık nail-i adaletle karar verilmesini istediğini beyan etmiştir. Kendisine isnad edilen işleri yaptıysa layık olduğu şekilde cezalandırılması gerektiğini ve bu ceza ne kadar ağır olursa olsun kendisine atfedilen himmetsizlik lekesi kadar acı veremeyeceğini dile getirmiştir. İşte bu sebepler

göz önünde bulundurularak beraat veyahut kabahatinin kesin bir şekilde açığa çıkması için araştırmaların derinleştirilmesi talebini tekrarlamıştır.¹⁸⁹

Bu sözler üzerine hakim son sorularını yöneltmiştir. Celal Bey, Emrullah'a olan borcunun dört lira olduğunu söylemiş olmasına rağmen kendisine gönderilen mektupta Emrullah'ın ondan beş lira istediğini, bu durumda Emrullah'ın istediği paranın başka bir beş lira olması gerektiği gündeme gelmiştir. Celal Bey, bunu kabul etmeyerek Emrullah'a dört lira borcu olduğunu, birinci mektupta da yalnız dört lira istemiş olduğunu fakat ikinci mektubunda beş lira istemesinin bir yanlıştan kaynaklanmış olacağını öne sürmüş ve aksi takdirde başka bir para göndermesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu durumda hakim son olarak Emrullah'tan dört lira borç aldığını ispat adına yanında birileri olup olmadığını sormaktadır. Parayı alırken yanında kimsenin olmadığını ancak bir ihtimal arkadaşlarından maarif nezaret-i mektubi kalemi müdürü Tahir Bey ile meclis-i maarif azasından Hikmet Bey'e söylemiş olacağını bildirmiştir. Aradan bir sene geçmiş olması sebebiyle ve aslında önemli bir mesele de olmadığı için üzerinde durmadığını fakat Selanik'te maarif idaresi baş katibi Tefvik Efendi'ye söylediğini yakinen bildiğini ifade etmiştir. Bir de Emrullah'ın Celal Bey'in bu parayı göndermediğini bildirdiği göz önüne alınırsa, bu hususa dair biraderinden bir bilgi verilmiş olması gerekeceğini düşünerek Emrullah'ın kardeşine müracaat edilerek konunun soruşturulmasını teklif etmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁹ BOA, Y.MTV, 91/73, lef 2/8-2/9.

¹⁹⁰ BOA, Y.MTV, 91/73, lef 2/9.

2.12 Tevfik Nevzad'ın Ticarî Faaliyetleri: “Tevfik Nevzad ve Şürekâsı” Ve Bu Faaliyetlerin Kaçışa Olan Etkisi

Tevfik Nevzad, avukatlığın ilk yıllarında, İzmir'deki bazı ecnebi avukatlarla ortak olarak çalışmıştır.¹⁹¹ Mesela 1888 Şubat'ında Memuryan Efendi ile yaklaşık bir yıl sonra da dava vekillerinden Âsitâneli Ahmed Bey'le yeni bir ortaklık kurmuş fakat bu da çok uzun sürmemiştir. Daha sonra Almanya'da yüksek tahsil yapan Çürükoğlu Nikolaki Efendi¹⁹² ile yeni bir ortaklık kurmuştur.

Tevfik Nevzad'ın önemli bir ticari faaliyeti de İzmir'de 1891'de kurduğu “Tevfik Nevzad ve Şürekâsı” adını taşıyan şirkettir. Şirketin asıl işi komisyonculuktur. Mal mağazaya girdikten sonra bedelinin yüzde 75'ini şirket derhal mal sahibine verecektir. Şirketin çalışma koşulları bile gazete ilanı ile halka duyurulmaktadır. İzmir ve Avrupa piyasası hakkında bilgi almak isteyenlere ise, mektupla da cevap verilebilecektir.¹⁹³ Öyle gözüküyor ki Tevfik Nevzad Bey İzmir ve Avrupa piyasasını en az 1891 yılından itibaren takip etmeye başlamıştır.

“İzmir'de Yemiş Çarşısı'ndan Mehmed Tevfik Nevzad” imzalı Şûrâ-yı Devlet evrakında karşımıza çıkan bir çek, Nevzad Bey'in yukarıda bahsi geçen ticaret faaliyetlerine eğilimi ile birlikte değerlendirildiği vakit daha bir anlam ifade eder hale gelmektedir. Zira 12 Aralık 1892 tarihli bu çek ile Tevfik Nevzad, senelik yüzde 6 faiziyle beraber 1309 senesi Kanun-ı sânisini sonunda, yani çeki aldığı tarihten tam bir yıl sonra geri ödenmek üzere maarif sandığı hesabına maarif muhasebecisi Mustafa Şükrü Efendi'den 740 Osmanlı lirası borç aldığını beyan etmiştir. Mustafa Şükrü Efendi de kendisinden talep edilmesi üzerine, 12 Aralık 1893 tarihli söz konusu çeki Tevfik Nevzad'a verdiğini büyük ihtimalle dönüşü sonrası, 23 Mart 1895 tarihinde imzaladığı bir senetle tekrar kabul etmiş olmaktadır.¹⁹⁴ Zira yeniden imzalanan bu senette şu ifade yer almaktadır:

¹⁹¹ Mesela 1888 Şubat'ında Memuryan Efendi ile, yaklaşık bir yıl sonra dava vekillerinden Asitâneli Ahmed Bey'le yeni bir ortaklık kurmuş fakat bu da çok uzun sürmemiştir. Daha sonra Almanya'da yüksek tahsil yapan Çürükoğlu Nikolaki Efendi ile yeni bir ortaklık kurmuştur; bkz: Şahin, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁹² 1914 yılı İzmir'inde İdare Meclisi azaları arasında Çürükoğlu Nikolaki Efendi'nin de ismi yer almaktadır; Bkz: Işıl, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁹³ Şahin, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁹⁴ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 18.

İzmir’de Yemiş Çarşısı’nda Tevfik Nevzad Bey’in İzmir maarif sandığı hesabına olarak yedi yüz kırk aded Osmanlı altınının makbuzunu müş’ar olan fi 30 Teşrin-i sâni sene 308 tarihli bir kıt’a sened makbuzum olmuştur.¹⁹⁵

Bununla beraber Aydın Vilayeti Maarif Müdürü Emrullah Efendi, Muhasebe eski memuru Mustafa Şükrü Efendi’nin Tevfik Nevzad’a maarif sandığı adına vermiş olduğu 12 Aralık 1892 tarihini işaret eden 740 liralık bu senedi, bir seneden beri kendi kasasında tutmakta olduğunu ve söz konusu senedi kasada tutmanın bir faydası olmadığını düşündükten sonra dönüşünden yaklaşık bir yıl sonra muhtemelen Nevzad Bey’e tekrar imzalatılmış olan 10 Mart 1895 tarihli aynı dilekçe ile bu senedi de Vilayet İdare Meclisi’ne gönderdiğini belirtmiştir.¹⁹⁶

Burada Tevfik Nevzad’ın ticari faaliyetlerine değinilmesi kendisine verilen çek ile yakından ilgilidir. Acaba geri ödenemeyecek olan bu para nerede kullanılmıştır? Yurt dışına giderken mi yoksa orada gazete çıkarırken mi harcanmıştır sorusu ise yine bir muammadır. Zaten yıllardır ticaretle meşgul olan bu şahsa, geri ödemesi şartıyla verilen bu çeki ticari faaliyetlerinde kullanmış olması da ihtimaller dahilindedir. Bunun yanı sıra, kaçışlarından önce üzüm fiyatları düştüğü için ticaretinin yolunda gitmediği ve kar elde edemediği dolayısıyla aldığı 740 liralık çeki de ödeyemediği ifade edilmektedir. Bu durum da göz önünde bulundurulursa Tevfik Nevzad Bey’in bu sebeple yurt dışına gitmeyi planlamış olduğu da tahmin edilebilir. İşin içine dahil oldukları mahkeme kayıtlarından anlaşılan dört esas şahıs olan Maarif Müdürü Emrullah Efendi, Gazeteci Tevfik Nevzad Bey, Muhasebeci Mustafa Şükrü Efendi ve Dava Vekili Hasan Rüşdü Bey bu sorgulamaların ve yargılamaların merkezinde tutulmaktadır.

¹⁹⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 74; BOA, Ş.D, 1393/2, lef 185.

¹⁹⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 70, 71, 10 Mart 1895 (26 Şubat [1]310).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYDIN VİLAYETİ MAARİF MÜDÜRÜ EMRULLAH EFENDİ VE ARKADAŞLARININ YARGILANMALARI

3. 1. Emrullah Efendi ve Arkadaşları Hakkındaki Suçlamalar

Aydın Maarif Müdürü Emrullah Efendi'nin vilayetin maarif sandığından çıkan bir miktar parayla ilgili mahkemeye çıkarılıp ve savunması alınmadan evvel hakkında bir çok suç isnadının ortaya konulduğu görülmektedir. Onu Avrupa'dan geri getirtmek amacıyla bu iddiaların abartılmış olabileceği düşünülürse de bir sebepten ötürü maarif sandığından izinsiz para alınmış olduğu da ortadadır. Buna dair maarifin kasasından birinci derece sorumlu olan Maarif Müdürü Emrullah Efendi ile Maarif Muhasebecisi Mustafa Şükrü Efendi'nin 1891 yılından kaçış tarihleri olan 1893'e kadar birlikte imzalamış oldukları girdi-çıkıtıya dair bir çok işlemin titizlikle incelemeye alındığı tesbit edilmiştir. Bu durumla ilgili ilk olarak Emrullah Efendi'ye isnad edilen suç gerekçelerine bakmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

3. 1. 1 Aydın Vilayeti Maarif Müdürü Emrullah Efendi Hakkındaki Suçlamalar

Maarif muhasebecisi Mustafa Şükrü Efendi'nin Emrullah Efendi'yle ilgili 26 Aralık 1893 tarihli ihbarı, Emrullah Efendi'nin kaçışının duyulmasında etkili olmuştur. Buna göre, Emrullah Efendi İzmir (Aydın) Maarif müdürlüğü görevinde iken iki arkadaşıyla birlikte sessizce Avrupa'ya gitmeden evvel maarif sandığından ve maarifin bankada olan nakdinden 900 lira kadar bir meblağı zimmetine geçirmiştir.¹⁹⁷ Bu ihbar üzerine başlayan kovuşturma, "İzmir'de Yemiş Çarşısı'nda Tevfik Nevzad" imzalı ve 12 Aralık 1892 tarihli 740 liralık bir borç senedinin ortaya çıkmasıyla devletin daha sıkı bir takibe girişmesine yol açmıştır. Bu borç senedi bir çeşit kanıt unsuru olarak algılanmış olmalı ki bu ihbar üzerine hız kazanan kovuşturma, söz konusu 740 liralık borç senedinin ortaya çıkmasıyla devletin daha sıkı bir takibe girişmesine yol açmıştır. Bu senede göre, Tevfik Nevzad Bey, belirtilen borç senedindeki 740 lirayı, senelik yüzde altı faiziyle

¹⁹⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 94-97, 163-165; BOA, Y.PRK.MF, 3/18, lef 4/2.

beraber 11 Şubat 1894 tarihinde geri ödemek üzere İzmir maarif sandığı hesabından ve muhasebeci Mustafa Şükrü Efendi'nin elinden aldığı beyan etmiş olmaktadır.¹⁹⁸

Emrullah Efendi'nin Aydın Maarif Müdürlüğü dönemine tesadüf eden 740 liralık senedin 12 Aralık 1892 tarihinde imzalanmış olduğunu düşünürsek, senette adı geçen Tüccar Tevfik Nevzad Bey'in bu parayı, senedin imzalandığı tarihten bir yıl iki ay sonra 1309 senesi Kanun-ı sanisi sonunda yani 11 Şubat 1894'de aldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Aydın Maarif Muhasebeciliği vazifesini yürüten Mustafa Şükrü Efendi'nin, söz konusu 740 lirayı Tevfik Nevzad Bey'e bizzat verdiği de yine bu senedin bize söyledikleri arasındadır.¹⁹⁹ Dolayısıyla Mustafa Şükrü Efendi'nin iddiasına eklenen bu senet, birer memur olarak Emrullah Efendi ve Mustafa Şükrü Efendi hakkında derinlemesine incelemeler yapılmasına yol açan en temel delil olarak ortada durmaktadır.

Öte yandan Vilayet Maarif Müdürü olarak Emrullah Efendi'nin maarif defterini her gün kontrol ederek mühürlemek, maarife giren ve çıkan meblağın çeklerini mühürleyip senedlerini yaptırmak gibi vazifeleri bulunmaktadır. Böyle bir sorumluluğu üstlenmiş birinin maarif sandığında oluşan açıktan dolayı zan altında olması gayet normal gibi gözükmektedir. Bu nedenle devlet nazarında maarif müdürlerinin günlük olarak maarif defterlerine kaydettiği meblağlar önem kazanmaktadır. Böylece olası bir yolsuzluk durumunun tesbitinde mahkemenin yapacağı öncelikli iş belirlenmiş olmaktadır. Alınan karara göre, ilk olarak, maarif defterleri incelenecektir.

Bu aşamaya gelindikten sonra maarif defterlerinin kılı kırk yararcasına incelendiği görülmektedir. 26 Aralık 1893 tarihli maarif defterine göre, tarihli Emrullah Efendi tarafından Soma Kazası'nda yaptırılacak ilkokul binalarının masrafları için 740 lira harcadığı, Limoncular Çarşısı'nda iki taraflı yapılan akarat ile Kız Rüşdiyesi ile yok olmaya yüz tutmuş vakıfların (evkaf-ı münderise) memur maaşlarına verilmek üzere 6.275 liranın harcadığı tespit edilmiştir.²⁰⁰

Maarif akarından olan Tunus Hanı arsasının kirası için maarif sandığı adına Osmanlı Bankası'ndan alınan 800 liranın yevmiye defterine kaydı yapılmaksızın saklandığı belirtilmiştir. Saklanan bu parayı da Emrullah ve Mustafa Şükrü Efendi'nin

¹⁹⁸ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 59, 12 Aralık 1892 (30 Teşrin-i sâni sene [1]308).

¹⁹⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 59.

²⁰⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 189, 191, 26 Aralık 1893 (14 Kanun-ı evvel 1309).

Maarif defterindeki kayda göre söz konusu harcamaların tamamı 789.025 kuruş etmekteydi.

birlikte çalmış oldukları iddia edilmiştir. Hatta bu paranın 190 lirasının Şükrü Efendi’de kaldığı ifade edilmiştir. Emrullah Efendi bu 190 liradan haberdar olmalı ki, Şükrü Efendi’nin bu 190 liranın 130 lirasını Emrullah Efendi’nin Soma’da yaptıracağı bina için kendisinden istediği, Şükrü Efendi’nin de bu 130 lirayı demiryolu aracılığıyla Emrullah Efendi’ye gönderdiği belirtilmiştir. Ancak her iki şahsın da 800 lirayı maarife harcamadığı, ne Soma’da ne de İzmir’de maarif adına hiç bir şey yapmadıkları tespit edilmiştir. Bundan dolayıdır ki 800 liranın kendi yanlarında kaldığı iddia edilmektedir.

İkinci iddia ise, 10 Mayıs 1892’de Emrullah ve Mustafa Şükrü’nün bankaya altın olarak 1.025 kuruş vermelerine karşın bu miktarın maarif yevmiye defterine 21.005 kuruş olarak kaydedilmesidir. Bunun haricinde altlarında her ikisinin de imzası bulunan çeklerle bankadan aldıkları 500 liranın 9 Aralık 1893 tarihinde alınan 1.000 lirayla birlikte yevmiye defterine kaydedilmiş olmasıdır. Bununla beraber 2 Mayıs 1893’te almış oldukları 300 liranın 24 Aralık 1893’te kaydedilerek bunların faizinden yalnızca Mustafa Şükrü Efendi’nin yararlandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu paraların faizi olan 5.529 kuruş 15 para altın akçenin kaybolmasına Mustafa Şükrü Efendi’nin sebep olduğu iddia edilmektedir.²⁰¹

Emrullah ve M. Şükrü Efendi’nin, her ne kadar 500 liralık çekleri birlikte mühüledikleri söyleniyorsa da, 9 Aralık’ta yevmiye defterine kaydı yapılan 1.000 lira ile ilgili Emrullah Efendi’nin bir ilgisi olması imkanı bulunmamaktadır. Zira Emrullah Efendi 7 Aralık 1893’te çoktan İzmir’den firar etmiştir. Dolayısıyla 9 Aralık’ta gerçekleştirilen işlemde sorumlu tutulması gereken kişi Mustafa Şükrü Efendi olmalıdır.

Mustafa Şükrü Efendi savunmasında şahsına yöneltildiği görülen bu suç isnadlarını kabul ettiğini ancak kendisinin Emrullah Efendi tarafından aldatılmış olduğu beyan etmiştir.²⁰²

²⁰¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 22, 10 Haziran 1895 (29 Mayıs 1311). Emrullah ve Mustafa Şükrü Efendi’ye dair bu bilgiler konusunda Aydın Vilayeti Meclis İdaresi Muhakemât Dairesi’ne hitaben kaleme alınan ilamdan faydalanılmıştır.

²⁰² BOA, Ş.D, 1393/2, lef 103, 156; BOA, Y.PRK.MF, 3/18, lef 4/2, 4/3, 4/4; 3 Şubat 1894 (22 Kanun-ı Sani 309).

3. 1. 2 Aydın Vilayeti Maarif Muhasebecisi Mustafa Şükrü Efendi Hakkındaki Suçlamalar

Emrullah Efendi hakkındaki yolsuzluk iddialarının bir karşılığı olup olmadığına cevap aranması amacıyla mahkemeye çağrıldığı anlaşılan Mustafa Şükrü Efendi ifadesinde, Maarif Eski Müdürü Emrullah Efendi tarafından çalındığı iddia edilen 740 liranın “Emrullah ve Maarif Muhasebeci Mustafa Şükrü Efendi” imzalarıyla düzenlenmiş olan 7 Eylül 1893 tarihli çek ile Osmanlı Bankası İzmir Şubesi’nden alınan 800 liranın bir ilişkisi olduğunu öne sürmektedir. Bu sebeple, araştırmaların derinleştirilmesi için 18 Ocak 1894 tarihinde sorgu hakimi Hakkı Bey, İzmir Osmanlı Bankası Direktörlüğü’nden bu çekin bir asıl suretinin kendisine gönderilmesini talep etmiştir.²⁰³ Bunun üzerine hemen ertesi gün direktörlükten gönderilen 98304 numaralı, 800 liralık çek incelenmiş ve altında Emrullah ve Mustafa Şükrü Efendilerin imzalarının yer aldığı da alenen görülmüştür.²⁰⁴

Çekin üzerinde “ şube-i âlilerine îcar edilmiş olan hanın kirasına mahsuben sekiz yüz lira alınmıştır.” İbaresini yazılıdır.²⁰⁵ Emrullah ve Mustafa Şükrü mühürlerini içeren bu çek ile onların 7 Eylül 1893 tarihinde Osmanlı Bankası İzmir Şubesi’nden kiralanmış olan Tunus Hanı’nın kirasına karşılık 800 lira aldıkları delillendirilmiştir.²⁰⁶

Emrullah Efendi’nin durumunun anlaşılması yolunda üzerinde durulan bir diğer husus da 20 Ocak 1894 tarihli vesikada karşımıza çıkmaktadır. İzmir Maarif Sandığı Emmini Hâtem Efendi tarafından Soma’da Vilayet Maarif Müdürü Emrullah Efendi adına 1 Kasım 1893 tarihinde İzmir’de Kasaba Demiryolu İdaresi’ne 130 liranın teslim edildiğinin kaydı bulunmuştur. Elimizdeki evraktan anlaşıldığına göre, söz konusu paranın Soma’da kimin imzasıyla alındığının anlaşılması için makbuz ilm ü haberi talep edilmiş ancak buldurulamamıştır. Daha sonra şimendifer direktörlüğü tarafından aynı telgraf tekrar Soma’dan talep edilmiş fakat henüz cevabın ulaşmadığı ifade edilmiştir.²⁰⁷

Bir süre sonra beklenen cevap gelmiş olmalı ki heyet-i ithamiye mazbatasına gereğince yargılanmalarını talep eden tarihsiz bir belgede, Emrullah ve Şükrü Efendilerin Maarif Müdürü ve Muhasebeci sıfatıyla mühürledikleri resmî bir çek

²⁰³ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 215, 18 Ocak 1894 (6 Kanun-ı Sani 309).

²⁰⁴ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 90, 245, 19 Ocak 1894 (7 Kanun-ı Sani 309).

²⁰⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 92, 20 Ocak 1894 (13 Receb 1311/8 Kanun-ı Sani 309).

²⁰⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 92, 20 Ocak 1894 (13 Receb 1311/8 Kanun-ı Sani 1309); BOA, Ş.D, 1393/2, lef: 231, 20 Ocak 1894 (13 Receb 1311/8 Kanun-ı Sani 1309).

²⁰⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 243-244, 20 Ocak 1894 (13 Receb 1311/8 Kanun-ı Sani 1309).

hakkında maarif sandığı adına İzmir banka şubesinde aldıkları 800 lirayı birlikte zimmetlerine geçirdikleri ve 10 Mayıs 1892 tarihinde artıştan dolayı banka şubesine altın olarak 1.025 kuruş verildiği halde maarif idaresi yevmiye defterine 21.005 kuruş masraf kaydetmiş olduklarının tespit edildiği belirtilmiştir. Bu şekilde 200 liranın zimmete geçirildiği iddia edilmiştir.²⁰⁸ Bunların haricinde altları müşterek imzalı çeklerle 13 Şubat 1893 tarihinde aldıkları 500 liranın 9 Aralık 1893 tarihinde alınan 1.000 lira ile beraber yevmiye defterine kaydedilmesi, ayrıca 12 Mayıs 1893 tarihinde aldıkları 300 liranın 25 Aralık 1893 tarihinde yevmiye defterine geçirilerek bunların faizinden yalnız Şükrü Efendi'nin istifade ettiği ve aynı zamanda bu meblağın faizi olan 5.500 kûsur kuruş altın akçenin ziyan olmasına kendisinin sebep olduğunu Şükrü Efendi yine kendi ifadesinde itiraf etmiştir. Bununla beraber aynı mazbataya göre M. Şükrü Efendi, bu konuyla ilgili kendisinin Emrullah Efendi tarafından aldatılmış olduğunu belirtmiştir.

Olaylar nasıl gerçekleşmiş olursa olsun hakim nezdinde, banka cüzdanı Şükrü Efendi tarafından muhafaza edilmiş olsa da maarif yevmiye defteriyle banka kaydının Emrullah Efendi'nin sorumluluğunda olmasından dolayı ve ayrıca 800 liranın yevmiye defterinde hiç kaydına rastlanmaması sebebiyle yine bu 800 liradan 130 lirasının Soma'da bulunan Emrullah Efendi'ye gönderildiğinin Kasaba Şimendifer İdaresi'nden istenilen dilekçeye göre, her ikisi tarafından müştereken mühürlenmiş resmî bir çek ile alınmış olması haklarında yapılan incelemelerle açığa çıkarılmıştır. Hakime göre, söz konusu çekin içeriğiyle maarif yevmiesi ve banka idaresinin defter kayıtlarının muhteviyatı ayrıca ikisinin de firar etmiş olmaları ve incelenen mevcut evrakta yer alan göstergeler ve haklarındaki ihbarlar birlikte değerlendirildiğinde ikisinin de bu işte bir dahil olduğu görülmüştür. Bu sebeplerden ötürü heyet-i ithamiye mazbatasına gereğince en nihayet her ikisinin de mahkemede yargılanmaları talebi Aydın Vilayeti İdare Meclisi'nce gündeme getirilmiştir.²⁰⁹ Böylece maarif muhasebesinden sorumlu memur Mustafa Şükrü Efendi'nin derhal sorgulandığı görülmektedir.

Mustafa Şükrü Efendi'nin suçlanmasına gerekçe olarak gösterilen en önemli unsur "İzmir'de Yemiş Çarşısı'nda Tevfik Nevzad" imzası bulunan 12 Aralık 1892 tarihli bir sened idi. Bu senette ise şöyle yazılıydı:

²⁰⁸ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 138.

²⁰⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 138.

Senevî yüzde altı güzeştesiyle beraber bin üç yüz dokuz senesi Kanun-ı Sânisî'nin nihayetinde te'diye etmek üzere İzmir maarif sandığı hesabına olarak maarif muhasebecisi izzetlü Mustafa Şükrü Efendi yedinden ber-vech-i bâlâ yedi yüz kırk aded Osmanlı lirasını karzen aldım.²¹⁰

3.2 Tunus Hamı Arsası ve Vapur İskelesindeki Alış Veriş Meselesi

27 Ocak 1894 tarihinde mahkeme, Mustafa Şükrü Efendi'nin sorgusuna devam ederken, önceki sorulara vermiş olduğu cevapları da göz önünde bulundurarak Mustafa Şükrü Efendi'nin Nevzad Bey'in mührüyle maarif dairesine verdiği 15 Kasım 1892 tarihli bir senet üzerinde durmaktadır. Bu senedi, Emrullah Efendi'nin vapur iskelesinde merdiven başında kendisine verdiğini söyleyip ve sonra da "Nevzad Bey'e ben para vermedim" dediğini hatırlatarak söz konusu senetteki 740 lirayı maarif eski müdürü Emrullah Efendi'ye verdiği halde onun tarafından Nevzad Bey'in mührüyle kendisine bir senet teslim edilmesinin bu işte hile ve desise olduğunu, dolayısıyla isbata delil teşkil ettiğini hakime düşündürmüştür. Bu durumu hükümete bildirmedığı ve kendi hukukunu korumaya çalışmadığı için ve Nevzad Bey'in de Avrupa'ya firar ettiği ortaya çıkınca alacağınızı tahsil kesb-i ta'sir ? ettiğini derk ederek huzur-ı ali-i vilayet-penâhîye takdim edildiğiniz müzekkirede Emrullah Efendi'nin Soma inşaatı için aldığı 740 lirayı aşırıldığını arz ettikten bir gün sonra malum senedi dahi maarif idaresine göndermiş olmasına bakılırsa bu durumda maarif varidatını Mustafa Şükrü Efendi'nin ihtilas ettiğinin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ve tekrar gerçeği söylemesini istemektedir.

Mustafa Şükrü Efendi ise ifadesinde, daha önce de söylediği üzere, Nevzad Bey'e kendisinin para vermediğini takrarlamıştır. Nevzad Bey'in Emrullah Efendi ile birlikte firar etmiş oluşunun da iddiasını delillendirdiğini, Emrullah Efendi tarafından eline sıkıştırılan senedin her ne kadar bir hile olduğunu anlamışsa da Emrullah Efendi Dersaadet'e gideceğinden ve bu senet de Emrullah Efendi tarafından eline verildiğinden ihanete uğrayacağını düşünmediğini söylemiştir. Aldatıldığını daha sonra anlamış ve senedi maarif idaresine teslim ettiğini ifade etmiştir.²¹¹

²¹⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 59, 12 Aralık 1892 (30 Teşrin-i sâni sene [1]308).

²¹¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 103, 156; BOA, Y.PRK.MF, 3/18, lef 4/2, 4/3, 4/4; 3 Şubat 1894 (22 Kanun-ı Sani sene [1]309).

Mustafa Şükrü Efendi'nin 28 Ocak 1894 tarihinde sorgusunda da bahsettiği üzere, Tunus Hanı arsası üzerine inşa edilip beş sene müddetle Osmanlı Bankası'na kiralanan dükkanların kira bedellerine karşılık 5 Eylül 1893 tarihinde Maarif eski Müdürü Emrullah ile Maarif Muhasebecisi Şükrü Efendilerin mühürlerini taşıyan yukarıdaki çek ile ilgilidir.

Bu meseleye dair sonuç olarak, Emrullah Efendilerin maarif sandığından 1000 lira sirkat ve ihtilasla zimmetlerine geçirmiş ve maarif akçesini belirli bir müddet kullanmış oldukları, olay hakkındaki incelemeler neticesinde anlaşılmıştır. Bundan dolayı kendilerinin muhakeme altına alınmaları zorunlu olmuştur. Buna dair tutulan 2, 3 ve 4 numaralı istintak evrakı ile 5 numaralı heyet-i teftişiyeye tezkiresi suretleri de bunlara ilave edilerek takdim edilmiş, gerekenin yapılması hakkında işlem başlatılması talep edilmiştir.²¹²

Kısaca, Emrullah ve Şükrü Efendi'nin birlikte devlet mallarını suistimal ettikleri ve maarif parasından 1.000 lirayı zimmetlerine geçirerek (sirkat ve ihtilas) itham edilmeleri söz konusudur. Bu paranın faiziyle beraber yarı yarıya kendileri ve kefillerinden tahsil edilmesine karar verilmiştir. Bu durum da vilayete bildirilmiştir. Emrullah Efendi'nin kefil mabeyn-i hümayun mütercimlerinden olup kısa süre önce Amerika'dan dönmüş olan Hakkı Bey'dir.²¹³

Şükrü Efendi'nin sorgusu devam ededursun, bu noktada olaya bir şahsın daha ilave olduğunu görülür ki bu kişi dava vekillerinden Hasan Bey'dir. Mahkeme incelemeleri neticesinde, Şükrü Efendi tarafından Hasan Bey'e verildiği tespit edilen 2000 kuruş vekalet ücretinin hangi maksatla verilmiş olduğu sorulduğunda, Şükrü Efendi, bunun maarif meclisinin kararı üzerine, Hasan Bey'in Soma'da maarifle ilgili işlemleri mahkeme huzurunda takip etmesi adına verilmiş bir para olduğunu ifade etmiştir.²¹⁴

İzmir Ziraat Bankası ile görülen hesaba göre, 10 Ekim 1892 tarihli sahte bir ilm ü haberle maarif adına 5.000 kuruş altın akçenin alındığı ve bu ilm ü haberin Şükrü Efendi ile sandık emini tarafından mühürlendiği anlaşılmıştır. Ancak bu 5.000 kuruşun yevmiyeye kaydedilmediğine rastlanmıştır. Mahkeme bu meblağın şu ana kadar kimde

²¹² BOA, *Y.PRK.MF*, 3/18, lef 4/4, 3 Şubat 1894 (22 Kanun-ı Sani sene [1]309).

²¹³ BOA, *Y.PRK.MF*, 3/18, lef 3/1; 7 Şubat 1894 (26 Kanun-ı Sani sene [1]309).

²¹⁴ BOA, *Ş.D*, 1393/2, lef 104, 157.

olduğunu ve niçin kayıt dışı tutulduğunu ayrıca hangi sebeple sahte ilm ü haber oluşturma yoluna gittiklerini öğrenmek istemektedir.

Şükrü Efendi, sahte ilm ü habere göre alınan 5.000 kuruş altın akçenin Fuad Bey'in şahsından borç olarak alındığını (istikraz), ilm ü haber metninde yazılı olan "maarif hassasına mahsuben makbuzumuz oldu" denilmesinin ise daima maarif işleriyle ilgilenmesi sebebiyle yanlışlık eseri olarak yazılmış bir cümle olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber Ziraat Bankası'nın şubelerinin sahte ilm ü haberle para veremeyeceklerinin ortada oluşu ve İzmir Ziraat Bankası'ndan, hükümetten ve çeşitli yerlerden alınan paraların resmî makbuzla alınmış olması bu paranın maarif adına değil de şahıstan ödünç alındığının delili olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu paranın daha sonra kendisine ödendiği halde "bugün yarın vereceğim ve veririm" gibi birtakım sözlerle alıkoyarak bir türlü vermediğini daha sonra kendisine yazılan telgraflara da cevap vermediğini anlatmaktadır. Aralarında geçen uzun konuşmalara burada yer vermeye lüzum olmamakla birlikte, neticede paranın Fuad Bey'de olduğunu ifade etmekte ve ilm ü haber bedelinin ödendiğine dair de yemin etmektedir.²¹⁵

29 Ocak 1894 tarihli devam eden sorguda, yine 10 Ekim 1891 tarihli İzmir Ziraat Bankası Şubesi'nde ortaya çıkan ilm ü haberde sandık emini Hatem Süleyman Efendi'nin mührünün görülmesi üzerine, bu konunun kendisine sorulduğunu ve böyle bir ilm ü haber mühürlemediğini ve bununla beraber banka şubesi eski memuru Fuad Bey'den de para almadığını söylediği ifade edilmekte²¹⁶ ve bu husus hakkında mantıklı bir açıklama aranmaktadır.

Şükrü Efendi ise, Hatem Efendi'nin bu hususta muhtemel bir yanlışı olduğunu, mühürlediği şeyi bilmesi gerektiğini söylemektedir ve olayın açıkça anlaşılabilmesi için paranın kimin tarafından saklandığının Ziraat Bankası eski memuru Fuad Bey'e sorulmasını talep etmiştir.²¹⁷

Söz konusu talep üzerine 30 Ocak 1894 tarihli mahkemede, Osmanlı Bankası'ndan getirtilerek bakılan hesap pusulalarından birinde 13 Şubat 1894 tarihinde ödünç alınan (istikraz) 55.935 kuruşluk sîm-i mecîdi 20 Nisan 1893 tarihinde verildiği ve 11 Temmuz 1894 tarihinde sîm-i mecîdi olarak alınan 57.000 kuruşun 20 Temmuz 1894 tarihinde

²¹⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 104, 157.

²¹⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 110.

²¹⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 105, 158.

teslim edildiği ve 29 Temmuz 1893 tarihinde 57.000 kuruş gümüşün de 7 Ağustos 1894 tarihinde geri ödenmiş olduğunun gösterildiği ifade edilmesine rağmen maarif kayıtlarına bakıldığında, akçe alınıp verildiğine dair herhangi bir kayda tesadüf edilemediği bildirilmiştir.

Şükrü Efendi, bunların maarif memurlarından bazılarının tahsil etmiş olduğu paralar olduğunu ve mecburi olarak ödünç alıp verilerek kapatıldığını belirtmiştir.²¹⁸ Bunun üzerine ödünç yollu alıp verdiği paraların maarif memurlarından kime verildiği, bu kişilerin hangi memuriyetlerde bulunduğu sorulmuştur. Şükrü Efendi, bu şekilde alınıp verilen paraların liraya dönüştürülerek 100 lirasının Emrullah Efendi'de olduğunu ve kalanını da bankaya ödemek üzere birilerinden beklendiğini ifade etmiştir. Bankaya olan zimmetinin vadesi dolana kadar bu kişilerin isimlerini söyleyemeyeceğini belirtmiştir.

İzmir Osmanlı Bankası'ndan alındığı beyan olunan pusulada yine aynı bankadan 14 Ağustos 1893'te borç alınan 200 liranın 21 Ağustos 1893 tarihinde verildiği ve 7 Ağustos 1893 tarihinde alınan 558 liranın 8 lira 37 kuruş faiziyle birlikte 7 Kasım 1893 tarihinde verilmek üzere bankaya bir borç senedi verildiği ve bu senedin yalnızca Şükrü Efendi'nin mührünü taşıdığı görülmüştür. Bununla birlikte maarif kayıtlarında buna dair hiç bir kayıt olmadığı ve bu hususta Şükrü Efendi'den bildiklerini mahkeme huzurunda paylaşması istenilmiştir.²¹⁹

Muhasebe eski memuru Şükrü Efendi, yukarıda bu sorulara cevap verdiğini, bu paranın liraya çevrildiğini ve Emrullah Efendi ve isimlerini vermeye imtina ettiği bazı kişilerde olduğunu söylemiştir. Bu cevap üzerine hakim tekrar söz konusu meblağı kendi adına mı yoksa maarif idaresi adına mı aldığı sorulmakta ve Şükrü Efendi bu paranın da daha öncekiler gibi borç olarak alındığını ifade etmektedir.²²⁰

Şükrü Efendi'nin sorgusu özetlenecek olursa, Emrullah Efendi'ye 7 Eylül 1893 tarihinde Osmanlı Bankası'ndan alınan 800 liradan 610 lira verildiği ve daha sonra şimendifer idaresi yoluyla da gönderilen 130 lira ile toplamda 740 lira verilmiş olmaktadır. 900 liraya varmaya baki kalan 160 lirayı mumaileyh Emrullah Efendi'ye

²¹⁸ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 105, 158.

²¹⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 105, 158.

²²⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 106, 159.

taksit taksit verdiğini de önceki sorulara verdiği cevabında beyan etmektedir. Acaba Şükrü Efendi bu ödemelere hangi tarihten itibaren başlamıştır?

Şükrü Efendi buna cevap olarak, Emrullah Efendi'nin İzmir'e tayin edildiği tarihten itibaren para almaya başladığını söylemektedir. Bununla beraber 1308/1890 senesi içinde izinli olarak Dersaadet'e gelişi sırasında da almaya devam ettiğini ve ara sıra tahsil ederek (kabz) ve bir taraftan da maaşını ödeyerek ve bazen de adına gelen poliçe ve borç ilm ü haberlerini verdirerek İzmir'den yola çıkış tarihine kadar 160 liraya ulaşmış olduğu ifade etmektedir.²²¹

3.2 Maarif Muhasebe Eski Memuru Mustafa Şükrü Efendi ile İlgili Sorgulamalar

12 Ekim 1886 tarihinde vilayet maarif muhasebe memurluğuna tayin olduğu bilinen Maarif Muhasebe Memuru Mustafa Şükrü Efendi hakkındaki bilgilere, maarif sandığı açığı ve Emrullah Efendi'nin Avrupa'ya kaçış iddialarıyla ilgili sorgusunda yer verdiği cevaplardan ulaşılmaktadır. M. Şükrü Efendi'nin kendi beyanına göre, Kıbrıslı, 35-36 yaşlarında, evli ve üç çocuk babası olduğu söz konusu sorgu kayıtlarında yer almaktadır.²²² Buna muakbil, kaçışı sonrası, bulunması için hazırlanan eşkal pusulasını incelendiğinde Şükrü Efendi'nin 40 yaşlarında olduğu belirtilmiştir.²²³ Yaş durumundaki bu uyuşmazlık bir çelişkidenden öte yuvarlak bir hesap olarak değerlendirilebilir.

Mustafa Şükrü Efendi'nin 17 Ocak 1894 tarihli sorgusu, Aydın Vilayeti Maarif Müdürü Emrullah Efendi'nin maarif sandığından sirkat ettiği iddia edilen 740 lira hakkındadır. Devlet kayıtlarına göre, memuriyeti askıya alınmadan önce, maarifin kasasından sorumlu bir maarif muhasebecisi olarak Mustafa Şükrü Efendi'nin maarif defterinde kaydı olamayan paralarla ilgili sorguya çekildiği görülmektedir.

Şükrü Efendi'nin beyanına göre, maarif müdürü Emrullah Efendi, maarifin parasından alıkoyduğu akçe kendisinde olduğu halde Avrupa'ya kaçmıştır. Maarif parası zimmetinde olarak ortadan kaybolduğu için bununla ilgili kötü bir niyeti olduğunu sezmesi sebebiyle de maarif defterlerinin incelenmesi için vilayete durumu haber vermiştir. Ardından da maarif defterleri hesaplarının incelenmesi için kendi işine de son verildiğini ifade etmiştir.

²²¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 107, 160.

²²² BOA, Ş.D, 1393/2, lef 100, 21 Ocak 1894 (9 Kanun-ı sani sene [1]309).

²²³ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 223, 3 Mart 1894 (19 Şubat sene 309).

Buna göre, Şükrü Efendi işten çıkarıldıktan sonra, maarif sandığı sayılmıştır. Bu sayım sırasında ilk olarak Tunus Han'ı arsası üzerine inşa edilip beş yıllığına Osmanlı Bankası Şubesi'ne kiralanmış olan dükkanların kirasına karşılık "7 Eylül 1893" tarihinde alınmış olan 800 liranın nereye harcandığı tesbit edilememiştir. Musafa Şükrü Efendi, bu 800 liranın bir kısmını Emrullah Efendi'nin Soma'da bina yaptıracığını belirterek kendisinden almış olduğunu, 130 liralık diğer kısmını ise, Emrullah Efendi'ye inanarak Kasaba Şimendiferi'ne teslim edilmek suretiyle maarif müdürüne gönderildiğini belirtmiştir. Ancak Emrullah Efendi 1893 yılı Aralık ayı başında ortadan kaybolunca, Soma'da maarif adına bu parayla bir bina yaptırılmadığının ortaya çıktığını belirtmiştir. Oysa Mustafa Şükrü Efendi'nin söylediğine göre Emrullah Efendi, bu binanın yaptırılacağını gazetelerde bile ilan ettirmiştir.²²⁴ Daha sonra ortaya çıkan haberlere göre Emrullah Efendi'nin maarif adına bina yaptırmadığı gibi bir de izinli olarak Dersaadet'e gideceğini söylediği halde Paris'e firar ettiği dolayısıyla bu parayı da onun aldığı bu şekilde anlaşıldığını ifade etmiştir. Bu ifadelerle göre, Emrullah Efendi ikinci defa Soma'ya giderken maarif muhasebecisinden paranın kalan kısmını da hızlıca kendisine göndermesini talep etmiştir. Bu emri o sırada yanlarında bulunan fakat hangisi olduğundan emin olamadığı mektep muavinlerinden bir Efendi'nin de duyduğunu belirtmiştir. Bu emir üzerine kendisinin de Soma'ya gönderdiği yukarıda geçen 130 liranın bu olduğunu ifade etmiştir.²²⁵

Maarif muhasebecisi, aynı zamanda Emrullah Efendi'nin maaşına karşılık parça parça aldığı bir 160 liradan da bahsettiği görülmüştür. Bu 800 liradan 60 lirasının Emrullah Efendi'nin maaşına karşılık parça parça aldığı 160 liranın içinde olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla 60 liranın Emrullah Efendi'nin maaşından bir parça ve hakkı olan bir para olduğu düşünülürse geriye 740 lira kalmış olmaktadır. Bununla ilgili olarak M. Şükrü Efendi, Emrullah Efendi'nin Soma'da maarif adına bina yaptıracığını

²²⁴ Bu ilana ne yazıkki rastlanılamamıştır.

Ancak *Tercüman-ı Hakikat*'te yer alan 1 Mart 1892 tarihli bir haberde, Aydın Vilayeti dahilinde Urla Kasabası'nda Meryem Ana isimli Rum Kilisesi'nin kuzeyinde bulunan mektebin harap olması sebebiyle yeniden inşasına Şûrâ-yı Devlet tarafından karar verildiği belirtilmektedir: bkz: Hülya Cömert Yıldız, "Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde Yayınlanmış İmar Faaliyetlerine İlişkin Haberler (1878-1892)", (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı, 2019), s.156.

²²⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 167, 17 Ocak 1894 (10 Receb 1311 ve 5 Kanun-ı sâni 1309 Çarşamba).

söyleyerek almış olduğu paranın miktarının da 800 değil, 740 lira olduğunu belirtmek istemiştir.

Maarif eski muhasebecisi, 7 Eylül 1893 tarihli 800 liralık çekin tazminatını Emrullah Efendi'nin emriyle birlikte mühürleyip bankaya götürdüklerini, yapıya burada sarf olunmak üzere 190 lirasını kendisine verip kalan 610 lirayı da Emrullah Efendi'nin aldığını söylemektedir. Burada bahsedilen 190 liranın “130+60=190” şeklinde düşünülmesi gereklidir. Bu takdirde, 130 lira Kasaba Demiryolu'yla Emrullah'a gönderilen para olmakta ve 60 lira da Emrullah Efendi'nin maaşına karşılık aldığı para olmaktadır.

Ayrıca Mustafa Şükrü Efendi, Emrullah Efendi ile Soma'da yaptırılan binaya harcanmak üzere birlikte mühürledikleri 800 liralık bu çeki yine birlikte bankaya götürdüklerini ve Emrullah Efendi'nin çekin tazminatını (ödenmesini) istediğini belirtmiştir. Mühürlenerek bankaya gelen çekten, bina yapımında harcanmak üzere 190 lirasını kendisine bırakıp kalan 610 lirayı Emrullah Efendi'nin alarak bir kaç gün sonra Soma'ya gittiğini belirtmiştir.

Buradan anlaşıldığına göre, Emrullah Efendi “130+60=190” yı Mustafa Şükrü Efendi'ye vermiş olmaktadır.

Emrullah Efendi'nin Soma'dan dönüşünde kendisinin bir kaç kere Emrullah Efendi'ye paranın hesabını sorduğunu fakat Emrullah Efendi'nin “tekrar bir iki gün kadar yine gideceğim, bir çok seneler vardır onları götürür mahsusını icra ettiririm” diyerek kendisini geçiştirdiğini ve ikinci defa Soma'dan dönüşünde de yine bu gibi sözlerle kendisini aldattığını ifade etmiştir. Ardından Şükrü Efendi'nin söylediğine göre, yanında bulunduğunu söylediği senedleri bankaya rehin bırakarak alacağı para ile mahsusını icra ettireceğini söylemiş ve bu muameleyi yapmadan İstanbul üzerinden Paris'e firar etmiştir.²²⁶

Kendisine 740 liranın Emrullah Efendi tarafından zimmete geçirildiğini isbat edecek başka delil yahut gösterge olup olmadığı sorulduğunda ise Mustafa Şükrü Efendi, 740 liranın 130 lirasının maarif kaleminde bağlandığını, paranın Kasaba Demiryolu İdaresi yoluyla gönderildiğini ve durumun kalemde bulunan katipler ve Kasaba Şimendifer İdarehanesi'nden araştırılabileceğini söylemiştir. 610 lirasının ise bankada Emrullah

²²⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 167. 17 Ocak 1894 (10 Receb 1311 ve 5 Kanun-ı Sâni 1309 yevm Çarşamba).

Efendi tarafından saklandığını ifade etmiştir. Altında mührü bulunan çekin yanı sıra paranın kalan kısmını kendisine gönderttiğini duyanlar olmasının bu iddiasına delil teşkil ettiği belirtmiştir.²²⁷

Mustafa Şükrü Efendi'nin yukarıda belirttiği ifadelerinden 4 gün sonra mahkeme tarafından İzmir Osmanlı Bankası Şubesi'nden getirilen hesap pusulası ile banka hesap cüzdanının incelemeye alındığı anlaşılmaktadır. Bu aşamada 21 Ocak 1894 tarihli bir diğer sorgusunda, Mustafa Şükrü Efendi'nin hesaplarıyla ilgili daha önceki tarihlere gidilmesi gereği duyulmuş olmalı ki bu defa ilk olarak 10 Mayıs 1892²²⁸ tarihindeki bir kayda dair sorgusunun başlatıldığı görülmektedir. Buna göre, 10 Mayıs 1892'de İzmir Osmanlı Bankası Şubesi'nden on lira bir çeyrek verilmiş olmasına rağmen Şükrü Efendi tarafından tutulan yevmiye defterine iki yüz on lira bir çeyrek teslimat yazıldığı tespit edilmiştir. Bu hesaba göre 200 liranın bankaya verilmeyerek kendisinde saklandığının tesbit edildiği belirtilmiştir. Dolayısıyla söz konusu 200 liranın kayıt dışı tutulma gerekçesi ve o sırada nerede olduğu maarif eski muhasebecisinden sorulmaktadır. Olayların sebebinin onun vereceği cevapla büyük oranda açığa çıkacağı düşünülürken bilakis Mustafa Şükrü Efendi'nin bu soruya verdiği cevaba baktığımızda aslında hiç bir netlik olmadığı görülmektedir. Maarif eski muhasebecisi cevabında, aradan iki seneye yakın bir zaman geçmiş olduğunu ve bu işin nasıl gerçekleştiğini bilmediğini ifade etmektedir. Konuyla ilgili bir kaç gün defterleri inceleyeceğini söylemiş ve bir sonuca ulaşırsa cevabını yazacağını belirtmiştir.²²⁹

Mustafa Şükrü Efendi'nin zan altında olduğu bir diğer husus, Osmanlı Bankası Şubesi'nden "13 Şubat 1893" tarihinde alınan 500 ve "12 Mayıs 1893" tarihinde alınan 300 lira olmak üzere toplamda alınmış olan 800 adet Osmanlı lirası hakkındadır. Bu durumun çek koçanları ile banka cüzdanına ve hesap pusulasına bakılarak anlaşılmasına karşın Emrullah ve Mustafa Şükrü Efendi tarafından tutulmakta olan yevmiye defterinde bu tarihlerde herhangi bir kayda ulaşılamamıştır. Buna göre, 9 Aralık 1893 tarihinde bankadan 1.000 adet Osmanlı lirası alınmışken 1.500 lira olarak yevmiyeye kaydedilmesinden ve "25 Aralık 1893" tarihinde bankadan herhangi bir alış-veriş olmadığı halde bahsedilen günde açıktan 300 liranın yevmiye defterine geçirilmiş

²²⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 167, 168.

²²⁸ Burada Emrullah Efendi'nin Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğü vazifesine başlama tarihi önem kazanmaktadır. Bu tarih ise Şubat 1892 olarak bilinmektedir.

²²⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 100.

olmasından söz konusu 800 liranın bahsedilen iki tarihte ve hatalı bir şekilde yevmiyeye kaydedilip hesabın kapatıldığı görülmektedir. Buna göre, bunların alınmasından deftere kaydedildikleri güne kadar geçen süre içerisinde hangi şekilde ve nerede bulundurulduğu maarif eski muhasebecisine sorulmaktadır. Buna cevaben M. Şükrü Efendi, 13 Şubat'ta alınan 500 ve 12 Mayıs'ta alınan 300 liranın önceden Emrullah Efendi tarafından saklanmış olduğunu ve uzunca müddet onun yanında bulunduğunu söylemiştir. Daha sonra Emrullah Efendi'nin bu parayı taksit taksit kendisine teslim ettiğini belirtmiştir. Bir çok kere bu şekilde aldığı parayı komisyon huzurunda ve yapıya harcanan tarihlerde senetleri yapılarak giderlere kaydedilip yevmiye defterine yazıldığını söylemiştir. Bu şekilde yapıya harcandığını yani para verildiği halde senetlerinin bir müddet sonra muamelesi tamamlanarak kendisine teslim edileceğinin bütün maarif heyetinin bileceğini öne sürmüştür. Ayrıca banka çeki dip koçanlarına tarihlerinin zamanında işaretlenmiş olmasının muamele içinde kendisinin herhangi bir kötü niyeti olmadığını isbat edeceğini bildirmiştir.²³⁰

21 Ocak 1894 günü Şükrü Efendi'ye sorulan diğer bir soru, Tevfik Nevzad Bey'in mührüyle mühürlenerek maarif idaresine gönderilen bir senedle ilgilidir. Buna göre, Mustafa Şükrü Efendi'nin senelik yüzde 6 faizle maarif sandığından 740 aded Osmanlı lirasını Tevfik Nevzad Bey'e borç verdiği tespit edilmiştir. Halbuki maarif müdürü ve hesap memurları maarif akçesini ne sebeple olursa olsun herhangi bir yere borç verme hakkına sahip değildir. Dolayısıyla hangi emre ve izne dayanarak ve hangi maksadla bu meblağın borç alındığı kendisine sorulmuştur.²³¹

Bu sorunun ardından mahkeme bir hafta sonraya ertelenmiş olmalı ki 21 Ocak'ta sorulan bu soruya Şükrü Efendi'nin 27 Ocak 1894 günü cevap verdiği ve duruşmasının da 4 gün boyunca devam ettiği görülmektedir. Bu defa Maarif eski muhasebecisinin Tevfik Nevzad Bey mührüyle maarif dairesine verdiği 740 liralık sened hakkında sorgulandığı görülmektedir. Kendisi bu senedin, izinli olarak Dersaadet'e gideceği 7 Aralık 1893 günü, Emrullah Efendi tarafından vapur iskelesinde merdiven başında kendisinin eline sıkıştırıldığını iddia etmiştir. Buna delil olarak, o gün kendisiyle beraber orada bulunan muavin Şevket Bey'in de bu durumu gördüğünü söylemiştir.

²³⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 100, 21 Ocak 1894 (9 Kanun-ı sani sene [1]309).

²³¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 101, 9 Kanun-ı Sâni sene 309.

Dolayısıyla Şükrü Efendi, her ne kadar altında imzası bulunan bir çek ortada olsa da kendisinin Nevzad Bey'e para vermediğini söylemiştir.²³²

Devam eden sorulardan birinde Emrullah Efendi'nin göreve başladığı 1892 tarihinden bir kaç yıl öncesine gidilerek hakimin Şükrü Efendi'nin sorgusuna devam ettiği görülmektedir.²³³ Bu defa hakim, "14 Kasım 1889" tarihinde bankadan 72.662 kuruş 25 para alınmış olmasına rağmen maarif sandığına almış kuruş eksiğiyle 72. 602 kuruş yirmi beş para geçirildiğinin tespit edildiğini belirterek bunun kayıt dışı tutulmasının sebebinin ve şimdi kimin zimmetinde bulunduğunun belirtilmesini istemiştir. Mustafa Şükrü Efendi, kaydı incelediğini fakat söylenildiği gibi o tarihteki kaydının yetmiş iki bin altı yüz atmış iki kuruş yirmi beş para olmayıp yetmiş iki bin altı yüz iki kuruş yirmi beş para olduğunu ve bu durumda kayıt dışı bir paranın bulunmadığını ifade etmiştir.

Bu sorgulama neticesinde Mustafa Şükrü Efendi'nin Emrullah Efendi'yle arasında geçen 130 lira meselesine geri dönüldüğü gözlemlenmektedir. Buna göre, 7 Eylül 1893'te Soma'da bina yapmak amacıyla bankadan alınan 800 lira hakkında Şükrü Efendi'ye düzenlenilip mühürlenilen bir çeke vurgu yapılmıştır. Bununla ilgili Şükrü Efendi'nin devletin parasından teslim edilecek miktarın her ne sebeple olursa olsun derhal giderlere kaydedilmesi gerekirken buna rağmen bankadan aldığı parayı yevmiye defterine yazmadığı tesbit edilmiştir. Ayrıca teslim edilecek paranın muameleli senetlerle sandıktan çıkarılması gerektiği ve gelişi güzel bir şekilde kayıtsız olarak akçe sarfedilmesi padişahın iradesine göre kesinlikle yasaklanmış olduğu halde iradeye aykırı şekilde para harcanması son derece garip karşılanmıştır. Aynı şekilde Soma inşaatı için Maarif Nezareti'nden emir, yahut Aydın Vilayet Meclisi'nden izin alınmadığı halde Emrullah Efendi'nin bu konudaki emrine uygun hareket edilmesinin Şükrü Efendi'nin sözüne olan güveni zedelemiş gibi gözükmektedir.

En önemlisi de, Emrullah Efendi'nin Rumi tarihle 10 Eylül 1309 (22 Eylül 1893) tarihine doğru merkez memuriyetinden ayrılması ve bu paranın ise Rumi 26 Ağustos 1309 (7 Eylül 1893) tarihinde alınması ve aradan geçen yaklaşık 15 günlük sürede bu paranın Emrullah Efendi'de kaldığını Mustafa Şükrü'nün nasıl ispat edeceği merak

²³² BOA, Ş.D, 1393/2, lef 101, 28 Ocak 1894 (16 Kanun-ı Sâni sene 309).

²³³ Mustafa Şükrü Efendi'nin kendi beyanıyla göreve başladığını belirttiği tarih 6 Ekim 1882'dir. Bkz: BOA, Ş.D, 1393/2, lef 167.

konusu olmuştur. Ayrıca hakim, Şükrü Efendi'nin bu iddiası doğru kabul edilse bile Emrullah Efendi'nin 7 Aralık 1893 tarihinde İzmir'den ayrılmış olmasına bakılırsa paranın alınmasından mahkeme tarihine kadar geçen süre zarfında Mustafa Şükrü Efendi'nin durumu isbat edecek evrakı talep etmediğinden dolayı iddiasının doğru olmadığını düşündüğü görülmektedir. Şayet durumu isbat edecek bu evrakı Emrullah Efendi'den talep ettim de vermedi diyecek olursa işten uzaklaştırıldığı 26 Aralık 1893 tarihine kadar durumu mahkemeye ve vilayet makamına bildirmemiş olmasındaki maksadın da merak konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Mahkeme kaydına göre, Şükrü Efendi, Emrullah Efendi'nin verdiği emre dayanarak bankadaki paranın gelir-gider defterine kaydedilmediğini ve bu paranın Emrullah Efendi tarafından sakladığının bir kez daha altını çizmiştir. Emrullah Efendi'nin harcaması için Mustafa Şükrü'ye verdiği 190 lirayı da alarak yapıya harcadığını ileri sürmüştür. Ardından da Soma'da harcama yapmak için nezaretin izni ve meclis idaresinin kararı olmadığını belirterek buralara gönderdiği paranın da yine Emrullah Efendi'nin şifahi emrine binaen gerçekleştirdiğini bildirmiştir. 7 Eylül 1893'te alınan paranın 610 liranın Emrullah Efendi'de kaldığını, ancak âmiri olduğu için ondan bu işleme dair herhangi bir evrak talep etmediğini ifade etmiştir. Ayrıca merkeze yazmamış olmasının da yine Emrullah Efendi'nin kandırmacasına kapılmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.²³⁴

Bu aşamada, hakimin zihninde birtakım cevapsız soruların meydana gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zira hakim Şükrü Efendi'nin önceki sorulara verdiği cevabında, 13 Şubat 1893'de alınan 500 lira ve 12 Mayıs 1893 tarihinde alınan 300 yani toplam 800 liranın öncelikle Emrullah Efendi tarafından saklandığını ve bunların bir çok kez yine onda kaldıktan sonra kısım kısım verilerek yevmiye defterine kaydedildiği belirttiğini hatırlatmaktadır. Ayrıca mahkeme tarafından 13 Şubat 1893'te alınan 500 liranın maarife ait bir para olup inşaat karşılığı bir para olmadığı ve Emrullah Efendi'nin İzmir'den ayrılışından 2 gün sonra yani 9 Aralık 1893'te bankadan alınan 1.000 lirayla birleştirilerek yevmiye defterine kaydedildiğinin tesbit edildiği belirtilmektedir. Bu paranın iane hissesi için aynı gün maarif nezaretine gönderilmesinden ötürü Emrullah Efendi'de kalmadığına bir delili teşkil edeceği düşünülmektedir. 2 Mayıs 1893 tarihinde

²³⁴ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 102.

alınan 300 liranın ise alındığının zaten belli olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber ellerinde mevcut olan çek koçanında Mustafa Şükrü'nün el yazısıyla yazılı nota göre, 300 liranın daha önce alınmış olan borç sebebiyle bankaya verilmek üzere alındığı düşünülmektedir. Bu sebeple söz konusu 300 liranın bina masrafları için harcanmayıp bilakis önceki borcu kapatmak üzere alındığı hakim tarafından ortaya konulmuş olmaktadır. Ardında Şükrü Efendi'ye bunun nasıl bir borç olduğu da sorulmaktadır. Yevmiye defterinde yer alan 27 Nisan 1893'deki borçlar sebebiyle bankaya 200 lira verildiği görülse de bu paranın sandık mevcudundan verilmesi ve belirtilen 300 liranın Emrullah Efendi'nin İzmir'den ayrılışından yirmi gün sonra yevmiyeye alınışı sebebiyle söz konusu miktarın Emrullah Efendi'de değil de bilakis Mustafa Şükrü Efendi'nin elinde kaldığının bir göstergesi olarak ortaya konulmuştur. Hakime göre, Şükrü Efendi iddiası doğru kabul edilse bile, kayıt dışı para bulundurması irade-i seniyyeye kesinlikle aykırı olduğu halde buna izin verip alınan parayı günü gününe yevmiyeye kaydetmediği ve Emrullah Efendi'de kalmasına göz yumduğu için suçlu bulunmuştur. Ayrıca Emrullah Efendi paraların kaydedilmesi konusunda kendisine karşı çıktıysa da durumu ilgili birimlere bildirmediği için yine üzerindeki şüpheleri korumuş olmaktadır.²³⁵

Maarif eski muhasebecisi bu itham ve isandlara karşı ilgili kendini müdafa ederken, 13 Şubat 1893'te alınan 500 liranın cari hesap karşılığı olarak ve 12 Mayıs 1893'te alınan 300 liranın da borç alınan paraya karşılık mahiyetinde alındığını bildirmiştir. Daha önce de belirttiği gibi paranın Emrullah Efendi tarafından saklandığını ve bu parayı kendisine daha sonra taksit taksit verdiğini kendisinin de bu parayı bina masraflarına harcadığını belirtmiştir. Senedleri yapıldığında ise yevmiye defterinin giderler kısmına kaydettiğini söylemiştir. Bankaya verilen borcun ise, münderis vakıflar hesabı yeni gelirlerine kaydedilmeden önce borç alınan bir para olduğunu ifade etmiştir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde maarif bütçesinde mali sıkıntılar yaşandığı bilinmektedir. Bu sebeple maarifi biraz olsun rahatlatılmak ve müderrislerin maaşlarını düzenli ödeyebilmek arzusuyla evkâf-ı münderise olarak tabir edilen yok olmaya yüz tutmuş vakıf gelirlerinin birtakım vilayetlerde maarif bütçesine aktarılması söz konusu olmuştur.²³⁶

²³⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 103, 27 Ocak 1894(15 Kanun-ı sani sene 309).

²³⁶ Yakup Karataş, "Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Münderisenin Maarife Terki", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 57 (2016): 1855.

Sultan Abdülaziz döneminde alınan bu karar II. Meşrutiyet'in ilk yıllarına kadar devam etmiştir. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve 1874 tarihli Sadaret kararıyla hukuki zemini teşekkül eden bu sürecin mali açıdan Osmanlı eğitim hayatını rahatlattığı görülmektedir. Münderis vakıflar meselesi özellikle II. Abdülhamid dönemi eğitim hayatının canlanmasında önemli rol oynamıştır. Bu dönemlerde münderis vakıf gelirlerinin en çok kullanıldığı alanlar bina yapımı ve kiralanmasıyla birlikte maaşların ödenmesi üzerine olmuştur.²³⁷ Dolayısıyla bu bilgilerin Mustafa Şükrü Efendi'nin savunmasında yer verdiği münderis vakıflar gelirleri ile ilgili bilgilerle örtüştüğü görülmektedir.

Şükrü Efendi'nin 1 Şubat 1894 tarihli sorgusunda ise, Emrullah Efendi'nin ikinci defa Soma'ya gidişinde şifahen verdiği emir üzerine şimendifer idaresi vasıtasıyla gönderildiği anlaşılan 130 liranın yevmiye defterine irsalat yazıldığı ancak bununla ilgili herhangi bir kayda rastlanmadığının tesbit edildiğinden bahsedilmiştir. Bu paranın sandıktan gönderilmediği kanaatinde olan hakim, paranın nereden ve hangi akçeden alınarak gönderilmiş olduğunu sormaktadır. Şükrü Efendi, bu hususta iki olasılık olduğunu, birincisinin inşaata harcamak üzere kendisine verilen akçeden gönderilmiş olacağını, ikincisinin ise, yapı hesabına vermiş olduğu akçenin sonra senedi yapılarak bankadan alınan paradan gönderilmiş olabileceğidir. Netice itibarıyla her iki ihtimalde de bu paranın sandık açığı olan akçeden gönderilmiş olacağı sonucuna ulaşılmıştır.²³⁸

Olayların nihayetinde, Emrullah ve Şükrü Efendilerin maarif sandığından kayıt dışı olarak bir şekilde 1.000 lira almış oldukları ve maarifin parasını gerek borç olarak gerekse başka sebeplerden dolayı bir müddet kullanmış oldukları olay hakkında yapılan incelemeler neticesinde mahkeme evrakıyla ortaya çıkarılmıştır.

Buradan anlaşılıyor ki M. Şükrü Efendi, Emrullah Efendi'yi başlangıçta ihbar eder konumda iken bir anda okların kendisine de çevrildiğini görmüş ve mahkemenin kendisi hakkında yaptığı tahkikat neticesinde bir anda muhbir konumundan suçlu konuma geçmiştir. Bu sebeple sorgu hakimi olayların içinden çıkılmaz gibi gözüken bu duruma bir son vermek düşüncesiyle olsa gerek, en geçerli çıkar yolunu karada yahut denizde, görgü tanığı olarak ve mühür veya imzası ile olaylara bir şekilde dahil olan herkesi tek tek sorguya çekmekte bulmuştur.

²³⁷ Karataş, a.g.m, s. 1865.

²³⁸ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 107, 160.

Nihayetinde, Aydın Vilayeti Maarif eski Müdürü Emrullah Efendi'nin maarif sandığından almış olduğu iddia edilen 740 ile alakalı, 17 Ocak'ta Mustafa Şükrü Efendi ile başlayan sorgu süreci, bir çok meslek arkadaşının da sorgulanması ile 8 Mart 1894'de tamamlanmış ve sonunda da haklarında verilen kararlarla yeni bir sürece girilmiştir.

3..3 Aydın Vilayeti Maarif Müdürü Emrullah Efendi'nin Davasındaki

Tanıklar

Emrullah Efendi ve Tevfik Nevzad Bey henüz kaçmış oldukları Avrupa şehirlerinden ülkelerine getirilmeden evvel, onlar hakkında daha net bilgiler edinebilmek gayesiyle olsa gerek bir takım şahısların sözlü ifadelerinin alındığı görülmektedir.

Her ne kadar Emrullah Efendi'nin Şubat 1894 ortalarında Marsilya ve Cenevre olmak üzere iki ayrı şehirde de tutuklandığına dair kayıtlar mevcut ise de, 25 Mayıs 1894'te Marsilya'dan döndüğü için asıl tutuklandığı şehir Marsilya olarak kabul edilebilir.²³⁹ Sözlü ifadesi alınan kişiler İzmir maarif idaresi sandık emini Hatem Süleyman Efendi, İzmir İdadi Mektebi Müdür Muavini Şevket Efendi, İzmir İdadi Mektebi Müdür Muavinlerinden Neş'et Efendi, İzmir Maarif İdaresi Muhasebe Memuru Refiki Süleyman Hâtem Efendi, İzmir Maarif İdaresi Mukayyidi Azmi Efendi, Meclis-i Maarif Katibi Ali Efendi'dir.

3.3.1 İzmir Maarif Sandığı Emini Süleyman Hâtem Efendi'nin İfadesi

Doğum yeri Mora/Yenişehir olan 20 yaşındaki Hatem Efendi'nin ilk görevi Maarif Sandık Eminliği'dir. İşe başladığında tecrübesiz bir memur olduğu, göreve başladığı ilk günlerde mührünü masa üzerinde bıraktığını beyan etmesinden anlaşılmaktadır. Hâtem Efendi'nin sorgusunun bu ihmalkarlık gerekçesiyle olduğu belirtilebilir. Aynı zamanda onun sorgusunun, Emrullah Efendi'nin kaçış gerekçesi olarak düşünülen ve maarif sandığından inisiyatif kullanarak izinsizce almış olduğu bir miktar parayla ilgili bir kanaate varmak amacını taşıdığı düşünülmektedir.

Sandık Emini Hâtem Efendi'nin ilk sorgusunun 18 Ocak 1894 tarihinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Kendsine Emrullah Efendi'nin zimmetine geçirdiği

²³⁹ BOA, Y.A.HUS, 293/18, lef 2/1; BOA, Y.MTV, 91/1, lef 3/2; BOA, Y.A.HUS, 297/100, lef 1/1.

düşünülen 740 lira ve Soma'da bina yapılması için şimendifer ile Emrullah'a taksit taksit gönderilen 130 lira meselesine dair birtakım sorular sorulmuştur. Bu sorulara Maarif Müdürü Emrullah Efendi'nin Soma'da birtakım inşaatta bulunmak üzere oraya gittiğini bildiğini, Osmanlı Bankası'ndan aldığı 740 lira hakkında ise malumatı olmadığı cevabını vermiştir. Fakat muhasebe memurunun götürülüp Soma'ya gönderilmesini Maarif Müdürü Emrullah Efendi adına teslim olunmasını ifade ettiği 130 lirayı maarif dairesinde refikler meyânında odacı Hurşid Ağa ile bir muşamba ile bağlayıp bizzat eliyle Kasaba İstasyonu'na teslim ettiğini belirtmiştir. Aldığı bir aded makbuzla ilm ü haberi mektuba ilâştirerek postaya verip Soma'ya gönderdiğini ve teslim tarihinin efrencî 1 November [1 Kasım] olduğunu ifade etmiştir. Yukarıdaki 740 lira Müdür Emrullah Efendi'yle Muhasebeci Efendi mühürleriyle alındığından doğal olarak kendisinin bu konuda malumatı olmadığını söylemiştir. Çünkü mezkur akçe yapı hesabına alındığı ve yapı hesabına alınan akçe için verilecek çekte kendisinin mührü bulunmadığından bu sebeple malumatı olmadığını beyan etmiştir. Sonuç olarak bina için alınan paranın resmi yazışmaları dairece icra olunursa da bunun için bir muamele olmadığını açıklamıştır.²⁴⁰

Sorgu hakimi Hakkı Bey tekrar, banka şubesinden poliçe ile alınan ve sonra da harcanan paralara dair sandık tarafından kaydı ve giriş çıkışına dair ne gibi bir muamele yapıldığını sormuştur. Sandık Emîni buna cevaben, bu paraların hemen kaydı yapılmadığını, daha sonra hafta ertesinde yani paranın verildiği Cumartesi günü bir heyet huzurunda ashab-ı mülkiyeye gönderilip ve son olarak da senedlerinin yevmiyeye masraf kaydı gösterildiğini belirtmiştir.²⁴¹

İlk sorgusundan bir hafta sonra 24 Ocak 1894 tarihinde ikinci defa ifadelerine müraccat edilen Sandık Emîni'ne tekrar Emrullah Efendi'ye dair sorular yöneltilmiştir. Bu defa kendisine, maarif sandığına para verildiğinde karşılığında matbu makbuz ilm ü haberi mi yoksa daha sonra makbuz kesmek üzere önden geçici bir sened (*ilm ü haber*) mi verildiği sorulmuştur. Hatem Efendi, maarif sandığı makbuzlarına her zaman resmi makbuz ilm ü haberi verdiklerini, geçici senedle para almadıklarını ifade etmiştir.

Ancak İzmir Ziraat Bankası hesapları incelendiğinde 9 Eylül 1891 tarihli ve muhasebe memuru Mustafa Şükrü ile Hâtem Efendi'nin mührünün bulunduğu sıradan

²⁴⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 169, 18 Ocak 1894 (6 Kanun-ı Sâni sene [1]309).

²⁴¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 169.

bir senedle maarif hissesi adına altın olarak 5.000 kuruş alındığının tespiti üzerine maarif defterleri incelenmiş ve bu paranın kaydına rastlanamamıştır. Bundan dolayı, Hâtem Efendi'nin sıradan senedle para almadığına dair verdiği bilginin doğru olmadığı düşünülmüştür. Dolayısıyla bahsi geçen 5.000 kuruşun şimdi nerede ve kimde olduğu kendisine sorulmuştur. Hatem Efendi, Maarif Sandık Eminliği görevine 7 Ekim 1891 tarihinde tayin edildiğini ve alınan böyle bir para hakkında bilgisi olmadığını söylemiştir. Ayrıca o tarihlerde mektepten yeni çıkıp memuriyete de henüz başlamış olmasından kaynaklı, mührünü masa üzerinde bıraktığından bilgisi dışında senede basılmış ise bundan da haberi olmadığını yemin ile temin etmiştir.

Bu şekilde alınmış olan 5.000 kuruş hakkında Şükrü Efendi'nin kendisine herhangi bir şey söyleyip söylemediği sorulduğunda, bundan sadece iki gün önce Şükrü Efendi'nin kendisine “Hatem Efendi, Ziraat Bankası'na 5.000 kuruşluk bir sened verdik hatırına gelir mi?” şeklinde bir soru sorduğunu ancak kendisinin “hayır, öyle bir ilm ü haber hatırlayamıyorum” cevabını verdiğini ifade etmiştir. Ardından Şükrü Efendi'nin bu cevap üzerine “sen budala mı oldun aklın başında yok mu?” dediğini ve Hatem Efendi'nin yine “bir şeyden haberim yoktur” diye cevap vermesi üzerine “Ali Efendi'ye sor bakalım o bilir” şeklinde karşılık verdiğini” ifade etmiştir.

Bu noktada devreye bir de Ali Efendi adında bir şahıs girmekte ve mahkemenin sorgulamaları olaya dahil edilen yeni isimlerle daha da derinleşmektedir. Hal böyle olunca, Hatem Efendi'ye sorulacak yeni soru kaçınılmaz olarak, Ali Efendi'nin kim olduğu, mesleği ve ona bu sözleri nerede söylemiş olduğu olmaktadır. Sandık Emni'nin ifadesine göre, Ali Efendi'nin Meclis Katibi olduğunu, kendisine bu sözleri kalem odasında söylediği öğrenilmiştir. Ayrıca o esnada odada muhasebe yardımcısı Süleyman, idadi müdür muavinlerinden Neş'et ve evrak mukayyidi Azmi Efendilerin de olduğu öğrenilmiştir.

Muahsebeci Mustafa Şükrü'nün sözleri üzerine Hatem Efendi, gidip Ali Efendi'ye bu durumu sormuş ve ondan “maarif müdir-i esbakı saffetlü Hasan Tahsin Bey'in Selanik'ten İzmir'e gelirken muhasebeciden telgrafla talep eylediği elli lira olmalıdır” cevabını almıştır. Fakat Hatem Efendi ne yazık ki bunun hakkında da bilgisi olmadığını belirtmiştir.²⁴²

²⁴² BOA, Ş.D, 1393/2, lef 110, 24 Ocak 1894 (16 Kanun-ı sâni 309); BOA, Ş.D, 1393/2, lef 147.

Hatem Efendi'ye İzmir Osmanlı Bankası'na maarif sandığından ne şekilde para verdikleri ve bir durum için para alması gerektiğinde ne şekilde ve kimin vasıtasıyla aldıkları sorulmuştur. O da cevaben Osmanlı Bankası'na para verdiklerinde bazen gidip Ziraat Bankası'yla hesap gördükten sonra oradan aldıkları paraları muhasebeci Mustafa Şükrü Efendi ile birlikte götürüp bankaya teslim ettiklerini, bazen de kendisi veya muhasebecinin tek başına götürüp teslim ederek hesabına kaydettirdiklerini söylemiştir. Alınım kaydedilecek paralara dair ise, bankadan alınacak para için maarif müdürüyle muhasebeci tarafından bir çek düzenlenip mühürlendiğini ve o çek ile bankadan alınarak yevmiyeye kaydedildiğini bildirmiştir. Bunda da teslimatta olduğu gibi bazen muhasebecinin bankaya parayı kendisi götürerek sandık adına Hâtem Efendi'nin kendisine teslim ettiğini ve kendisinin de yevmiyeye kaydettiğini söylemiştir.

Çek koçanlarının ve banka cüzdanının kimin yanında bulunduğu sorusuna dair Hâtem Efendi, her ikisinin de muhasebeci Mustafa Şükrü Efendi tarafından saklandığını ifade etmiştir. Gerek münferiden bankadan aldığı ve gerekse muhasebeci ile birlikte aldıkları paraları götürüp kasaya koyduklarını ve yevmiyeye kaydettiklerini belirtmiştir. Bu şekilde aldıkları paralardan kayıt dışı para olmadığını belirten sandık emini, bununla beraber sandıktan fazla para çıkarılıp da bankaya eksik yazılması hakkında kendisinin bilgisi olmadığını dille getirmiştir.²⁴³

Sandık Eminliği vazifesi sebebiyle, buna benzer bir çok girdi çıktı hakkında Süleyman Hatem Efendi'ye sorular sorulmuş ancak her birine konular hakkında bilgisi olmadığını ve kayıtsız para giriş çıkışı yapmadığı cevabını vermiştir.

Yevmiye defterinin 10 Mayıs 1892 tarihli kayıtlarına bakıldığında Osmanlı Bankası İzmir Şubesi'ne 21.025 kuruş altın akçe verildiği kayıtlı olmasına rağmen banka cüzdanında ve bankadan ayrıca alınan hesap pusulasında 20.025 kuruş verildiğinin kaydedildiği tespit edilmiştir. Buna göre bankaya eksik teslim edilen 200 lirayı nerede sakladıkları merak konusu olmuştur. Hâtem Efendi, daha önce belirttiği gibi bazen paraları bankaya tek başlarına götürüp teslim ettiklerini söyleyerek, söz konusu 21.025 kuruş altın akçeyi de muhasebeci Mustafa Şükrü Efendi'nin kendisinden alarak bankaya götürdüğünü beyan etmiştir. Bu durumda Hâtem Efendi bahsedilen paranın eksik

²⁴³ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 111, 112, 24 Ocak 1894 (16 Kanun-ı sâni 309); BOA, Ş.D, 1393/2, lef 148.

kısının maarif muhasebecisinde kalmış olacağını ifade ederek ve kendisinin bununla ilgili bir bilgisi olmadığını söylemektedir.

Çek koçanlarına bakıldığında 13 Ocak 1893 tarihinde maarif hissesinden birikmiş paralar için 500 lira ve Tunus Hanı inşaatı için bankadan alınması kararlaştırılan miktar için de 12 Mayıs 1893'te 300 lira böylece toplamda 800 lira alınmasına rağmen her iki tarihin de kayda geçirilmediği tesbit edilmiştir. Bu durum hakkında bilgisi olup olmadığı Hâtem Efendi'ye sorulmaktadır. Ancak sandık emini, çek koçanlarının muhasebecide bulunmasından dolayı çek kesip bankadan para almışlarsa bundan kensinin haberdar olma ihtimali olmadığına vurgu yaparak o tarihlerde para alındığına dair bilgisi olmadığını ve kendine de herhangi bir para verilmediğini söylemiştir.²⁴⁴

Bu defa yapılan işlemlerde, 9 Aralık 1893'te Osmanlı Bankası'ndan maarif hissesi adına 1.000 lira alındığının çek koçanlarından tesbit edildiği ancak bu miktarın maarif sandığına 1.500 lira şeklinde kaydedildiğinin tesbit edildiği beyan edilmiştir. Bu paranın kim tarafından yatırıldığı Hâtem Efendi'ye sorulmuştur. Hâtem Efendi, buna cevaben o gün muhasebeci Mustafa Şükrü Efendi'nin bankaya gidip para aldığını ve Dersaadet'e gönderdiğini söylemiştir. Daha sonra daireye gelip kendisine masrafları kaydettirdiğini ve kaydettiği dışında muhasebecinin ne kadar aldığını ise bilemeyeceğini ifade etmiştir.

Buraya dek Hatem Efendi'nin sorgusunda yer alan tarihlerin tümünün Emrullah Efendi'nin henüz İzmir'den firar etmediği tarihler olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Zira Emrullah Efendi'nin 7 Aralık 1893'te firar ettiği bilinmektedir.²⁴⁵ Bununla beraber yukarıda bahsi geçen Dersaadet'e gönderilen paranın tarihi 9 Aralık 1893 olduğuna ve bu tarihte Emrullah Efendi'nin kaçışının üzerinden iki gün geçtiğine göre acaba muhasebeci Efendi'nin Dersaadet'e gönderdiği belirtilen 1.000 veya 1.500 lira kime gönderilmiş olmaktadır?

Bu soru cevap bekleyedursun, 25 Aralık 1893'te Osmanlı Bankası'ndan para alınmadığı yine çek koçanı ile cüzdandan anlaşılmasına rağmen yevmiye defterine üç [yüz] lira alındığının yazılmış olduğu görülmüştür. Bu paranın kim aracılığıyla yatırıldığı Hâtem Efendi'ye sorulmasına rağmen kendisinin bu paranın alındığından haberi olmadığını dile getirmiştir. Ardından o gün muhasebecinin gelecek bir kaç tane

²⁴⁴ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 111, 24 Ocak 1894 (16 Kanun-ı sâni 309).

²⁴⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 170.

masraf senedini yevmiyeye kaydettiğini, öncesinde de bu 300 lirayı gelirlere kaydettiğini söylemiştir. Aslında bu parayı daha önce bankadan alarak inşaat için harcadığını bu sebeple de gelir-giderlere kaydetmiş olduğunu ifade etmiştir.

Kendisine maarif muhasebecisi Mustafa Şükrü Efendi ile ilgili bir kaç soru daha sorulduktan sonra 24 Ocak 1894 tarihinde tamamlanan bu sorgu oturumuna dört gün ara verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. 29 Ocak 1894'de tekrar devam edildiği görülen sorguya sandık emini, ifadelerinin devamında da kendisine yöneltilen muhasebeciyle ilgili gelir-gidere dair soruları yine bilgisi olmadığı şeklinde cevaplamıştır.²⁴⁶

Aydın Vilayeti Maarif Meclisi, Hâtem Efendi'nin verdiği cevaplardan ikna olmuştur olmalı ki soru sormaya daha fazla devam edilmediği görülmektedir. Ancak onunardından Hatem Efendi'nin ifadesinde adı geçen tüm isimlerin ayrı ayrı ifadeleri alınmıştır. Bununla beraber sandık emininin ardından Şevket Efendi'nin ifadesinin alındığı görülmektedir.

3.3.2 İzmir İdadi Mektebi Müdür Muavinlerinden Şevket Efendi'nin İfadesi

Mektepte muallimlik görevinin yanı sıra kız rüşdiyesinde âzâ da olan 24 yaşındaki Şevket Efendi'nin Emrullah Efendi meselesine dair ifadelerine, ilk defa, 18 Ocak 1894 tarihinde müracaat edildiği görülmüştür. Emrullah Efendi'nin 7 Aralık 1893'de İzmir'den ayrıldığı bilindiğine göre Şevket Efendi'nin bu kaçıştan 41 gün sonra yağalandığı anlaşılıyor. Şevket Efendi'nin yargılanmasında ondan bir gün önce 17 Ocak 1893'te ifadesi alınan muhasebeci Mustafa Şükrü Efendi'nin verdiği ifadenin de bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Zira Şükrü Efendi sorgusunda, Soma'daki yapılması planlanan binaya gönderilecek 130 lira ile ilgili Emrullah Efendi ile konuştukları sırada mektep muavinlerinden adını hatırlamayacağı bir efendinin de orada bulunduğunu ve konuşanları işittiğini belirtmiştir.²⁴⁷

Şevket Efendinin ifadelerine dönülürse, Emrullah Efendi, Soma'ya, Avrupa'ya firarından kısa bir süre önce gitmiştir. Gitmeden bir iki gün evvel de maarif adına İzmir'de yapılan bina içerisinde bir akşam üzeri Şevket Efendi'de oradayken, muhasebeci Şükrü Efendi'ye Soma'ya gideceğini söylemiş ve kendisine şimendifer ile 130 lira göndermesini emretmiştir. Dolayısıyla mahkeme, Şevket Efendi'den orada olup

²⁴⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 112, lef 149-150.

²⁴⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 167, 17 Ocak 1894 (5 Kanun-ı Sâni sene [1]309/10 Receb [1]311).

Emrullah Efendi'nin bu emrini işitmiş bir kişi olarak konu hakkında duyduklarını tarafsızca anlatmasını istemektedir.

Bunun üzerine Şevket Efendi, aynı zamanda kız rüşdiyesinde âzâ olması sebebiyle her cumartesi günü akşam üzeri gerek işçiye ve gerekse tüccara verilecek paraların ayarlanması için maarif dairesine gittiğini ve muhasebeciyle birlikte senedlere göre parayı alıp beraber götürüp tesviye ettiklerini bildirmiştir. O gün, maarif adına yapılan dükkanların yevmiye ve diğer işlemleri ile ilgili paralar da tesviye edileceği için muhasebecinin senedlere yetecek kadar para aldığını ifade etmiştir. Öncelikle yapılmakta olan dükkanlara geldiklerini ve onlar henüz orada iken Emrullah Efendi'nin de tek başına oraya gelip oturduğunu söylemiştir.²⁴⁸ Ardından bir nargile getirip içmeye başladığı sırada kendisine Soma'ya gidip gitmeyeceği sorulduğunda ise buna cevaben “yarın gideceğim” deyip Mustafa Şükrü Efendi'ye hitaben de “bana parayı behemehal göndermelisin” dediğini bildirmiştir. Biraz daha oturduktan sonra Emrullah Efendi'nin gittiğini söyleyen Şevket Efendi, onun ardından kendisinin de Mustafa Şükrü'yle birlikte kız mekteb-i rüştiyesine gittiklerini belirtmiştir.²⁴⁹

İfadelerinin devamında Şevket Efendi, Cuma günü Emrullah Efendi'nin bir ara mektebe gelip gittiğini, kısa süre sonra muhasebeci Mustafa Efendi'nin de mektebe geldiğini ve mektep müdürü Nâil Bey'in, Mustafa Efendi'ye hitaben “şimdi Emrullah Efendi geldi Mustafa Efendi buraya gelir ise söyleyiniz ben Soma'ya gideceğim, oraları şimdi soğuktur elbise almak icab eder yanına para alsın diyor” dediğini söylemiştir. O sırada kendilerinin yemeğe gittiğini ve yemekten dönüşlerinde müdür Nâil Beyle Mustafa Efendi'nin Kordon'a gitmekte olduğunu görüp diğer muavin Hamdi Efendi ile beraber onlar ile birleşip Kordon'a gittiklerini beyan etmiştir. Hamdi Efendi'nin daha sonra kendilerinden ayrıldığını ve onlar locaya girdiğinde Cin Ahmed Bey'le Emrullah Efendi'nin kamarada oturduğunu görüp kendilerinin de onun yanına oturduklarını söylemiştir. Fakat yanlarında Hamdi Efendi'nin bulunduğunu zann üzere söylediğini ilave eden Şevket Efendi, şakiyesi? olması ihtimalini de eklemektedir. Locada ise Cin Ahmed Bey'le Mustafa ve Emrullah Efendi'nin birbirlerine yakın oturduğunu ancak kendisi ile Nâil Bey'in biraz mesafeli oturduklarını ilave etmektedir. O esnada

²⁴⁸ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 168, 18 Ocak 1894 (6 Kanun-ı Sâni sene [1]309/11 Receb [1]311).

²⁴⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 168.

Emrullah Efendi ile Mustafa Efendi arasında bir de “bankaya da gidelim” sözünün söylendiği fakat bu sözü hangisinin söylediğini tayin edemediğini belirtmiştir.²⁵⁰

Mahkeme’de Şevket Efendi’ye de Emrullah Efendi ile ilgili olarak, İzmir’den hareket ettiği gün onu uğurlamak için vapura gidip gitmediği sorulmuştur. Buna cevaben, Şevket Efendi, o gün saat 11 civarında maarif dairesine gittiğini, 15 dakika sonra Mehmed Ağa’nın içeriye girerek muhasebeci Efendi’ye hitaben “sizi maarif müdürü Bey vapurda bekliyor” dediğini ve bunun üzerine Şükrü Efendi ile birlikte vapura gittiklerini beyan etmiştir.

Bu noktada sorgular biraz daha genişlemektedir. Şükrü Efendi tarafından söylendiği ifade edilen, Şevket Efendi’nin de vapurda olduğu sırada vapur iskelesinin merdiven başında Emrullah Efendi’nin muhasebeci Mustafa Şükrü Efendi’ye bir sened verdiği ve Şevket Efendi’nin de bunu gördüğü yolundaki iddialar hakkında sorulmuştur. O da, vapura gittiklerinde Emrullah Efendi’nin güvertede gezmekte olduğunu, birlikte kamara salonuna indiklerini söylemiştir. Bir müddet oturduktan sonra maarif adına yapılmakta olan yapıların resmini aldirarak hemen İstanbul’a göndermesini ve ertesi gün Torbalı’daki açılış töreninde hazır bulunmasını muhasebeci Şükrü Efendi’ye hatırlattığını söylemiştir. Sonra Şükrü Efendi’yi yanına çağırarak ona bir şeyler söylediğini fakat söylenenleri aradaki mesafeden dolayı duyamadığını belirtmiştir. O esnada vapurun kalkmak üzere olduğunu ve kendisinin Mehmed Ağa’yı aramak üzere iki defa yukarı çıktığını bu sırada da aşağı indikten sonra Şükrü ve Emrullah Efendilerin elele verdiklerini gördüğünü ifade etmiştir. Ancak bu sırada Şükrü Efendi’nin eli içinde bir şey gördüğünü zannetmesinin yanı sıra bu şeyin senet mi yoksa başka bir şey mi olduğunu tayin edemeyeceğini ifade etmiştir. Vapurdan çıktıktan sonra kışlaya kadar Şükrü Efendi ile beraber geldiklerini yolda Emrullah Efendi’den bahsettiklerini fakat bu meseleye dair Şükrü Efendi’nin bir şey söylemediğini bildirerek 25 Ocak 1894 tarihli ifadesini nihayetlendirmiştir.²⁵¹

Buradan anlaşılıyor ki Şevket Efendi’nin ifadesi her ne kadar puzzle’ın bir parçasını oluşturuyorsa da, mahkemece kesin kanıt teşkil edecek veriler Şevket Efendi aracılığıyla da yeterince öğrenilememiştir. Öyle ki ifadesinde kendisine yöneltilen sorulara ve verdiği cevaplara bakıldığında, Emrullah ve muhasebeci Şükrü Efendi’nin

²⁵⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 168.

²⁵¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 113, 140, 25 Ocak 1894 (13 Kanun-ı sâni [1]309).

arasında belirsiz bir işbirliği olduğu ve ikisi dışında kimsenin bilmediği birtakım mevzuların cereyan ettiği sonucu çıkmaktadır. Emrullah Efendi, Şükrü Efendi'ye İzmir/Torbalı'daki açılış törenine katılmasını Şevket Efendi'nin yanında söylerken başka şeyleri sadece ikisinin kendi arasında konuşmuş olması ve eğer göz yanılması değil ise aralarında elden ele bir şey verilmiş olması da olaya bir esrarengizlik katmaktadır. Acaba bu belge gerçekten söz konusu senet midir?

Bu noktada akla takılan bir soru vardır ki Şevket Efendi'nin ifadesinde bu da yer almaktadır. Emrullah Efendi vapurda Şükrü Efendi'yi beklediğini haber vermesi için Mehmed Ağa adlı bir şahsı göndermiş olmasına rağmen neden Şevket Efendi de birlikte vapura gelmiştir? Şayet Şükrü Efendi, gizli bir iş çevrileceğini biliyorduyorsa niçin beraberinde Şevket Efendi'nin de gelmesine izin vermiş veyahut onu bir şekilde atlatmaya çalışmamıştır? Acaba Şevket Efendi bu meselenin neresinde durmaktadır? Ne yazık ki bu sorular şimdilik cevapsız kalmaktadır.

3.3.3 İzmir İdadi Mektebi Müdür Muavinlerinden Neş'et Efendi'nin İfadesi

24 yaşında, İstanbul doğumlu genç bir adam olan bir diğer müdür muavini Neş'et Efendi, 28 Ocak 1894 tarihinde hakim karşısına çıkmıştır. Geçen Çarşamba günü 5.000 kuruşluk bir âdî sened²⁵² hakkında kalem odasında muhasebeci Şükrü Efendi sandık emini Hatem Efendi'ye bazı sözler söylerken Neş'et Efendi'nin de orada bulunmasından dolayı onu da sözlü ifadelerine müracaat edilmiştir.²⁵³

Neş'et Efendi, kendisinin o esnada Hâtem Efendi'nin yanında oturmakta olduğunu ve odaya muhasebeci Şükrü Efendi'nin gelerek, Hâtem Efendi'nin masasının önünde ayakta durduğunu daha sonra da Hâtem Efendi'ye hitaben şunları söylediğini belirtmiştir:

Biz Ziraat Bankası memur-ı esbaki Fuad Bey'den âdî ve fakat müşterek imzalı bir kıt'a senedle 5.000 kuruş almış idik. Sonra onu götürüp teslim ettik. Senedi almak üzere de sana bir kaç kereler tenbih etmiş idim, almadın, şimdi o sened meydana çıktı, hatırına geliyor mu dediğini ve Hâtem Efendi'nin de biraz düşündükten sonra hatırıma gelmiyor.

²⁵² Burada bahsedilen “âdî sened” ifadesi, antedsiz, sıradan bir kağıda yazılmış sened anlamındadır.

²⁵³ Şevket Efendi'den istenildiği gibi Neş'et Efendi'den de ifadelerinde doğruları söyleyeceğine dair yemin ettirildiği görülmektedir.

şeklinde cevap verdiğini ifade etmiştir. Duyduklarının yalnızca bundan ibaret olduğunu söyleyen Neş'et Efendi, bu cevap üzerine Şükrü Efendi'nin hiç bir şey söylemediğini ve başını sallayarak oda kapısından dışarı çıkıp gittiğini belirtmektedir.²⁵⁴

3.3.4 İzmir Maarif İdaresi Muhasebe Memuru Refiki Süleyman Efendi'nin İfadesi

İzmir Maarif İdaresi Muhasebe Memuru Refiki şeklinde belirtilmesinden anlaşıldığı kadarıyla, Mustafa Şükrü Efendi'nin görevden alınmasından sonra yerine bakan kişi Süleyman Efendi olmuştur. 17 Ocak 1894 Çarşamba günü maarif sandığındaki açıktan dolayı muhasebeci Mustafa Şükrü Efendi'ye görevden alınmış olduğu bilinmektedir.²⁵⁵ 28 Ocak 1894 tarihinde ifadesi alınan muhasebe memuru refiki Süleyman Efendi'den söz konusu 5.000 kuruşluk senet hakkında, geçen Çarşamba günü (17 Ocak 1894-Çarşamba) kalem odasında muhasebeci Şükrü Efendi ile sandık emini Hâtem Efendi arasında geçen diyaloga dair odada olduğu esnada duyduklarını anlatması istenmiştir.²⁵⁶

Süleyman Efendi, odadaki yerinde yazı yazmakta olduğu bir sırada muhasebeci M. Şükrü Efendi'nin içeriye girerek Hâtem Efendi'nin yanına gittiğini söylemiştir. Daha sonra sandık eminine hitaben: “ben sana ilm ü haberi al demedim mi?” dediği, bu sırada Hâtem Efendi'nin önüne baktığını sonra muhasebecinin: “bu işi Ali Efendi de bilir ondan sor ve bu da senin sebebindir” diyerek kapıdan çıkıp gittiğini ifade etmektedir. İfadeler bu noktada Neş'et Efendi'ninkilerle de örtüşmektedir. Senedin ne ile ilgili olduğunu bilmediğini belirten Süleyman Efendi, Hâtem Efendi'nin de konu hakkında bir şey söylediğini duymadığını bildirmiştir.²⁵⁷

²⁵⁴ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 114, 142, 28 Ocak 1894 (16 Kanun-ı sâni 309).

²⁵⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 167, 17 Ocak 1894 (5 Kanun-ı sâni sene 309 yevm Çarşamba).

²⁵⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 114, 142, 28 Ocak 1894 (16 Kanun-ı sâni 309).

²⁵⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 114-115, 142-143.

3.3.5 İzmir Maarif İdaresi Mukayyidi Azmi Efendi'nin İfadesi

Neş'et ve Süleyman Efendilere sorulduğu gibi, geçen Çarşamba günü kalem odasında 5.000 kuruşluk bir senet hakkındaki muhasebeci Şükrü Efendi ile Hâtem Efendi arasında geçmiş olan konuşmaya dair ne duyduğu Azmi Efendi'ye de sorulmuştur. Ancak Azmi Efendi o gün hasta olduğu için kaleme gelemediğini ve dolayısıyla da bir şey duymadığını ifade etmiştir.²⁵⁸

3.3.6 Maarif Meclisi Katibi Ali Efendi'nin İfadesi

Emrullah Efendi'nin ve Mustafa Şükrü'nün Efendi'nin suçlanma gerekçelerine bir açıklık getirmek amacıyla sözlü ifadesi alınmış olan kişilerden biri de Maarif Meclisi Katibi'dir. Maarif Katibi Ali Efendi'den de geçen Çarşamba günü, kalem odasında yaşanan malum olaya dair bildiklerini anlatması istenmiştir. Bunun üzerine Ali Efendi, gününü iyice hatırlayamamakla beraber muhasebeci Şükrü Efendi'nin Hâtem Efendi'nin masasının önüne geldiğini ve ona hitaben “Allah Allah bana, sana on defa söylemedim mi, bu ilm ü haberi Fuad Bey'den al.” dediğini ve Hâtem Efendi'nin “ne ilm ü haberi” diye sorması üzerine “maarif müdür-i esbakı Tahsin Efendi için Selanik'e gönderilmek üzere alınan 50 liranın ilm ü haberidir” diye karşılık verdiğini ve Hâtem Efendi'nin de bilmediği için sustuğunu ifade etmiştir. Muhasebeci Efendi'nin devamında, “ol-vakit Ali Efendi de bilir işte bu da senin sebebin diyerek kapıdan çıktığını” söylemiştir.²⁵⁹

İfadelerine devam eden Ali Efendi, Tahsin Efendi'nin memuriyet değişiminde İzmir'e gittiği sırada telgrafla muhasebe memurundan para isteyip onun da gönderdiğini belirtmiştir. M. Şükrü Efendi'nin “Ali Efendi bilir” demesi üzerine Hâtem Efendi'nin bu durumu kendisine sorduğunu, “Tahsin Efendi'ye para gönderildi, bu para vasıtanızla Ziraat Bankası'ndan alınarak mı gönderilmişti ki henüz ilm ü haberi alınmadı” denildiğini ve “sen bu namla Ziraat Bankası'ndan para aldın mı ve ilm ü haber verdin mi” diye sorduğunda ise cevaben, yemin ederek “Tahsin Efendi'ye gönderilmek üzere 50 lira aldığımı beyan ederim. Acaba ilm ü haberim var mı” dediği belirtilmiştir.²⁶⁰

²⁵⁸ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 115, 144, 28 Ocak 1894 (16 Kanun Sâni sene [1]309).

²⁵⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 116, 28 Ocak 1894 (16 Kanun-ı sâni 309); BOA, Ş.D, 1393/2, 144.

²⁶⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 116, 145.

Tüm ifadeler gözden geçirildiği vakit anlaşılıyor ki, kayıt altına alınmamış bir sened sebebiyle bir çok kişinin bu mevzuyu aydınlatmak adına ifadesi alınmak durumunda kalınmıştır. Kim haklı kim haksız henüz belli olmasa da olayların nasıl geliştiğine dair görgü tanığı olan her bir kişiden birer parça öğrenilerek taşlar yerine oturtulmaya çalışılmaktadır.

Tüm bu ifadeler dinlendikten sonra Aydın Vilayeti İdare Meclisi savcılığından (müddei-i umumi) çıkan 15 Şubat 1894 tarihli karara göre, daha önce yapılan incelemelerde şüpheli bulunan Emrullah ve Şükrü Efendiler hakkındaki araştırma ve soruşturmaların derinleştirilmesi ve olgunlaştırılması için artık Vilayet İdare Meclisi müstantığı Hakkı Efendi görevlendirilmiştir.²⁶¹ Ardından da 22 Şubat 1894 tarihinde Aydın Vilayeti'ne, Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Efendi²⁶² tarafından bir bilgilendirme yazısı gönderilerek Emrullah ve Şükrü Efendilerin durumları hakkında merkez haberdar edilmiş ve leffinde de Maarif eski Muhasebecisi Mustafa Şükrü Efendi'nin telgrafnamesi gönderilmiştir. Akabinde, Mustafa Şükrü Efendi, 26 Şubat 1894'te İdare Meclisi Mahkemesi İstintak Dairesi'nden gelen celb müzekkiresiyle, zimmet maddesiyle ilgili sorgulanmak ve dinlenmek için bir gün sonrası olan 27 Şubat 1894 tarihi Salı günü saat 20:00'de mahkemeye tekrar çağrılmaktadır.

Ancak Mahkeme günü olan Salı günü geldiğinde Mustafa Şükrü Efendi, sağlık durumunun sorulan sorulara layıkıyla cevap verecek durumda olmadığını belirterek sorgu tarihinin ertelenmesini talep etmiştir. Aksi takdirde gelemeyeceğini bildirmiştir. Bu durum üzerine sorgu hakimi Hakkı Efendi, M. Şükrü Efendi'nin beraberinde bir polisle belediye doktorlarına muayene ettirilmesini ve keyifsizliğinin gerçekten sorguya engel olacak derecede olup olmadığını araştırılmasını istemiştir. Eğer durumu yargılanmaya engel ise sorgunun kaç gün ertelenmesi gerektiğinin tespit edilerek buna dair oluşturulacak raporun da yine aynı polis memuru ile kedisine gönderilmesini talep etmiştir.²⁶³

Mustafa Şükrü Efendi'nin muayenesi, aynı gün belediye doktorlarından birine yaptırılmış ve muayene neticesinde gerçekten dört ve beş günden beri infulience ve zât-

²⁶¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 207, 15 Şubat 1894 (3 Şubat 309).

²⁶² Sinan Kunalp'e göre, Ahmed Zühdü Paşa Eylül 1891-Nisan 1902 tarihleri arasında Maarif Nazırlığı görevinde bulunmuştur.

²⁶³ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 249, lef 170-171.

ül-kasabât²⁶⁴ hastalıklarından muzdarip olduğu ve bu şekilde sorguya çekilmesinin tıbbi olarak caiz olmayacağına dair rapor çıkarılmıştır. Yine bu raporda ne zaman sorguya hazır olacağını da beş gün sonra bildirileceği ifade edilmiştir.²⁶⁵

Fakat aniden gelen bir haber beklenmeyen bir durumla karşı karşıya kalındığını gözler önüne sermektedir. Muhasebe eski Memuru Şükrü Efendi'nin 1 Mart 1894 tarihli Perşembe gününden bu yana İzmir'i terk etmiş olduğunu bundan 2 gün sonra, 3 Mart 1894 günü sabahında öğrenen dönemin Aydın Vilayeti yeni Maarif Müdürü, durumu haber alır almaz kaleme sarılmış ve bu konu hakkında merkezi haberdar etmekte gecikmemiştir. Perşembe günü İzmir limanından hareket eden vapurlarla Selanik, Rodos, Midilli, Kuşadası, Beyrut, İskenderiye, Pire, İskender'den Dersaadet'e ve kara yoluyla Soma, Balıkesir ve vilayet-i celilelerinin farklı yerlerine kaçmış olması ihtimalinin yüksek olduğunu ve bu hususla ilgili gerekenin yapılması için haber verdiğini belirtmiştir. Hatta bu durumu bildirmek için köylere, kazalara ve vilayet dışına da telgraflar yazılmıştır.²⁶⁶

3.4 Emrullah Efendi'nin Savunması

Emrullah Efendi'nin kaçışına dair incelenen bu dava dosyasında onun kaçışı sonrası yargılandığına dair bir veri bulunmamaktadır. Ancak İsviçre Hükümeti tarafından tutuklatılmış bir şekilde ve 1894 yılı Mayıs ayı sonlarında ülkesine getirildiği bilinmektedir.

20 Şubat 1895 tarihli bir kayıta, Maarif eski müdürü Emrullah Efendi bin Ali ile eski muhasebeci Şükrü Efendi bin Hacı Hüseyin'in hapsedilmelerinin başlangıç tarihi olarak 30 Temmuz 1894 gösterilmektedir.²⁶⁷

Maarif sandığı hesabından zimmete para geçirilmesi ve buna bağlı olduğu iddia edilen kaçışıyla alakalı tutuklu olarak kendi kaleminden Aydın Vilayeti'ne yazıldığı tesbit edilen ilk dilekçesi ise 4 Ağustos 1894 tarihlidir. Burada İzmir maarif sandığından

²⁶⁴ zât-ül-kasabât: (a. b. i.) : hek. ince damarlılar, trakeliler, fr. tracheates; zât-ül-kasabât-ı şa'riyye: (a. b. i.) : hek. akciğer borusunun birinci taksimatının iç yüzündeki gışa-i muhâfi (sümüksel zar) nin nezlemsi iltihabı: Bkz. Ferid Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2010, s. 1365.

²⁶⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 247.

²⁶⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 116, 28 Ocak 1894 (16 Kanun-ı sâni 309); BOA, Ş.D, 1393/2, lef 219, 3 Mart 1894 (19 Şubat [1]309).

²⁶⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 17, 20 Şubat 1895 (25 Şaban 1312/8 Şubat [1]310).

çalındığı iddia edilen 1.000 kûsur liradan dolayı cinayetle ithamla edildiğini, bununla ilgili de kendisine bir mazbata gönderildiğini söylemektedir. Bununla birlikte 1 Ağustos 1894 Çarşamba günü²⁶⁸ Vilayet İdare Meclisi'nde sorgusunun yapılmış olduğunu belirtmektedir. Kısakanlar tarafından kendisine isnad edilmiş olan bu suçtan beraat edeceğini ancak memuriyeti göz önünde bulundurulduğunda vilayet maarif sandığında açık olduğu iddia edilen miktara çalıntı denilmek yerine kanunen zimmete geçirmek şeklinde bakılması gerektiğini ifade etmektedir. Bunun cezasının ise yalnızca uyarıyı gerektirecek küçük bir suç olduğu halde itham heyetinin durumu cinaî suçlar kategorisinde değerlendirdiğini ifade etmiştir. Bu sebeple kanunun vermiş olduğu yetkiye dayanarak itham mazbatasının yürürlükten kaldırılmasını için kanunen gerekli işlemlerin yapılmasını istemiştir.²⁶⁹

Bundan sonra mahkumiyetini tamamlayarak haptiden çıktığı anlaşılan Emrullah Efendi'nin 27 Şubat 1895 tarihinde bu defa Şûrâ-yı Devlet Temyiz Mahkemesi'ne gönderdiği şu dilekçesi dikkati çekmektedir. Kendisi burada, maarif gelirlerinin başka şahısların eline geçmesine²⁷⁰ müsaade etmiş olmasından dolayı Aydın Vilayeti İdare Meclisi önünde tutuklu olarak yargılandığını açıklamaktadır. Mahkeme neticesinde ise ceza kanununun ilgili maddelerine göre hakkında, 6 ay hapis ve 15 ay memuriyetten uzaklaştırılması yönünde verilen kararın 20 Şubat 1895 'te kendisine gönderildiğini belirtmiştir. Zaten tutuklu olarak hapsedildiği süreyi tamamlamasının üzerinden de bir yıldan fazla zaman geçtiğini ve tahliye edilmiş olduğunu belirtmiştir. Bununla ilgili hüknü ve şehadetnameyi de bu dilekçeye eklediği anlaşılmaktadır.

“Esas ve Mahiyet-i Mes'ele” olarak nitelendirdiği 7 Kasım 1908 tarihli savunma dilekçesinde bankadan aldığı borç paranın asıl sebeplerini dile getirdiği görülmektedir. Buna göre terkedilmeye yüz tutmuş olan vakıf gelirlerinin yetersizliği sebebiyle ilkokul öğretmenlerinin gecikmeli maaşlarının ödenmesi için bir çıkar yol aradığını belirtmektedir. Buna bir çözüm ararken ise malum olan arsa üzerine akar yaptırmak için maarif nezaretinden izin almaksızın zamanın gerekliliklerini düşünerek kendi inisiyatifi ile Osmanlı Bankası'nın İzmir Şubesi'nden yıllık yüzde altı faizle borç

²⁶⁸ Emrullah Efendi kaleme aldığı dilekçesinden bu tarihi 20 Temmuz [1310] Çarşamba günü olarak belirtmiştir.

²⁶⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 265, 4 Ağustos 1894(2 Safer sene [1]312/23 Temmuz sene [1]310).

²⁷⁰ Burada kastedilen başka şahıslar eline (yed-i âhar) geçmesiyle kastedilen kişi kendisine senelik yüzde 6 faizle 740 lira borç verilmiş olan Tefik Nevzad Bey olmaktadır.

aldığı akçe ile inşaata başladığını ifade etmektedir. Yapmış olduğu bir senelik sözleşmenin faizini ödeme vakti yaklaşınca da inşaata yavaş yavaş harcanacak olan paranın faizini ödeyebilmek amacıyla aldığı paranın 1.500 lirasını kazanç elde etmek düşüncesiyle kendisine son derece güvendiği üzüm tüccarı ve maarif meclisi üyesi olan arkadaşı Tevfik Nevzad Bey'e faizle borç verdiğini söylemiştir. Böylece bankaya olan borcunun faizinin bir kısmını ödediğini belirtmiştir. Faizi dışında bu paranın 700 lirasının tahsil edilerek 800 lirasının kaldığını ve mahkum edilme gerekçesinin de bu durum olduğunu ifade etmiştir. Sonuçta idare meclisinin yaptırdığı resmi keşiflerle 8.000 liraya mal olması gereken inşaatı 4.000 küsur liraya tamamladığını ve yıllık 1.000 lira gelir getiren bir akar meydana getirdiğini belirtmiştir. Bu hususta yapılan fedakarlıkları takdir edildiği halde mahkemenin bu durumu gözönünde bulundurmuyarak kendisi hakkında hapis ve memuriyetten uzaklaştırma kararı vermesini teessüfle karşıladığını ortaya koymuştur.²⁷¹

Bu açıklama üzerine Emrullah Efendi, 7 Kasım 1908 tarihinde Meclis-i Kebîr-i Maarif İlmiye Kısımî Reisliği görevinde iken temyiz kararıyla tasdik altına alınan bu ilk karara itiraz dilekçesini verdiği görülmektedir. Burada Düsturdan ve ceza kanunnamesinden maddeler sunmakta ve kendisini ustaca savunduğu görülmektedir.

Ekler kısmında da yer verilen Emrullah Efendi'nin bahsi geçen açıklamalarında kendisinin kanuna aykırı bir iş yapmadığını fakat kanundışı bir hükümlerle suçlandığını öne sürdüğü görülmektedir. İki gün sonra yani 9 Kasım 1908'de Aydın Vilayeti İdare Meclisi'nden Şûrâ-yı Devlet Temyiz Mahkemesi'ne gönderilen bu evrak ile maarif eski müdürünün dile getirdiklerini temyizen incelemiştir. Ancak bu savunma girişimleri çok fazla fayda vermemiş olmalı ki, 14 Kasım 1908 tarihli yeni kararla, müsted'i Emrullah ve maarif muhasebecisi Mustafa Şükrü Efendilerin maarif akçesini başkasına borç verdiklerinin kendi beyanlarıyla anlaşıldığını ifade ederek, 6'şar ay hapisleriyle 15'er ay memuriyetten uzaklaştırılmalarına karar verilmiştir. Mahkeme oturumları sonunda Emrullah ve Mustafa Şükrü Efendi'nin, savunmaları tatmin edici olmamış olmalı ki bir çok sebepten ötürü suçlu bulunarak 6'şar ay hapis ve 15'şer ay memuriyetten uzaklaştırılmalarına karar verilmiştir. Ayrıca Emrullah Efendi'nin bu suistimallerinden dolayı ceza kanunnamesininin 83. madde atfıyla 82. maddesine göre sirkat suçunun cinaî

²⁷¹ BOA, Ş.D, 3056/45, lef 1, 7 Kasım 1908(25 Teşrin-i evvel sene 1324).

fiillerden bulunması ile ceza kanununun 104. maddesine Aydın Vilayeti tarafından da tutuklanması uygun görülmüştür.²⁷² Buna ilaveten kasadan çıkan 1000 liranın 200 lirasının yalnızca Mustafa Şükrü Efendi'den tahsil edilmesine kalan 800 lirasının da aralarında yarı yarıya bölüştürülerek Emrullah ve Mustafa Şükrü Efendi'nin her ikisinden de tahsil edilmesine Aydın Vilayeti meclis idaresi tarafından cinayet mahkemesi sıfatıyla karar verilmiştir.

Emrullah Efendi'nin yazdığı temyiz dilekçesinde uzun uzadıya açıkladığı meselelerin ise, “esbâb-ı mucibe-i temyiziyyeden ârî olduğuna” binaen reddedilmesine karar verilmiştir. Dilekçede açıklanan usul-i muhâkemât-ı cezâiye kanununun 347. maddesi ile temyiz mahkemesinin incelemesine sunulmayan muameleler ve bildirimler hakkında ise bunların istinaf mahkemesinin inceleme alanına girmemesi dolayısıyla vakit ayrılmadığı ifade edilmiştir. Ancak olayların mahkemeye yansıdığı tarihten şimdiye kadar geçen vakitte hapsedilmiş olmasından dolayı şimdiden sonra hapis cezasının düşmüş olacağı belirtilmiştir. Bununla beraber bu kararın, yalnızca Emrullah Efendi'nin şahsı için geçerli olduğu mecelleye göre hala geçerli olan hükümlerin uygulamasında bir değişiklik olmadığı da altı çizilmiştir.²⁷³ Temyiz mahkemesinin salahiyeti dışında kalan söz konusu kanunla ilgili olarak Emrullah Efendi'nin arzu ettiği takdirde icra dairesine müracaat etme hakkının saklı olduğu belirtilmiş, bu konu evrak genel müdürlüğüne havale edilmiştir.²⁷⁴ Evrak genel müdürlüğünde Emrullah Efendi'nin bu işin peşine düşüp düşmediğinin bilgisi şimdilik malumumuz değildir.

Bununla irtibatlı olarak lügatta cünha, cinayetten aşağı mertebede kabahat olarak tarif edilmişken, cinayet ise ammeyi ilgilendiren daha geniş çaplı suçları ifade etmektedir. Canlı ve cansız mallar hakkındaki cinayetler ise gasb, nehb, sirket, itlaf gibi isimlerle zikredilmektedir.²⁷⁵

Emrullah Efendi'nin, kanun ve mevzuat hazırlama konusunda kendisine başvuru olan bir kişi olmakla beraber, döneminde pek çok mevzuat ve yasa tasarısı da kaleme aldığı bilinmektedir.²⁷⁶ Kendisinin uzun yıllar kanunnamelerle içiçe bulunmuş olması, hapiste bulunduğu zaman zarfında mahkemeye vereceği savunmasını kaleme

²⁷² BOA, Ş.D, 1393/2, lef 169-170. 8 Kanun-ı sani [1]309 [20 Ocak 1894].

²⁷³ BOA, Ş.D, 3056/45, lef 2, 22 Kasım 1908 (27 Şevval sene [1]326 ve 9 Teşrin-i sani [1]324).

²⁷⁴ BOA, Ş.D, 3056/45, lef 2, 5 Aralık 1908 (11 Zilkade [1]326 ve 22 Teşrin-i sani [1]324).

²⁷⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968, III, 10.

²⁷⁶ Türkan, *a.g.tz.*, s.4.

alırken ona katkı sağlamış gibi gözükmektedir. Zira Emrullah Efendi'nin kendini savunması ile diğer memurların savunmaları arasında belirgin bir üslup farkı göze çarpmaktadır. Onun kanunları iyi bir şekilde bildiği ve kendini savunurken kanunnamelerden çeşitli maddeler ortaya koyarak savunmayı sağlam bir zemine oturttuğu görülmektedir.

3.5 Emrullah Efendi ve Mustafa Şükrü Efendi'nin Tutuklanması İçin Çıkarılan

Kararname

Savcılığın talebi, 26 Aralık 1893 tarihli polis journali ile Maarif Müdürü Vekili ve eski Muhasebeci Mustafa Efendi'nin 26 Aralık 1893 tarihli müzekkiresi neticesinde maarif sandığı teftiş edildikten sonra Emrullah Efendi'nin, tutuklanması gündeme gelmiştir. Bu sürece gelene kadar Emrullah Efendi'nin durumu hakkında bir hayli araştırma yapılmış, maarif adına yaptığı tüm işlemler gözden geçirilmiştir. Buna göre Emrullah Efendi'nin, bulunduğu konumu kullanarak Aydın Vilayeti'ne bağlı Saruhan Sancağı'nın Soma kazasında maarif adına bina yaptıracaklarını bildirip düzenlediği 800 liralık çeki kendisi imzalamakla kalmayıp bir de muhasebeci Mustafa Şükrü Efendi'ye imzalatmış olduğu tesbit edilmiştir. Ardından İzmir Osmanlı Bankası'na müracaat ederek aldığı 800 liranın 190 lirasını İzmir'de maarif adına inşa edilmekte olan binaya harcanmak üzere bırakmış 610 lirasını kendisi almıştır. Daha sonra Soma'ya gidip 130 lira daha talep ederek döndüğü dolayısıyla toplamda 740 lirayı zimmetine geçirip bir kaç gün sonra da "Dersaadet'e gidiyorum." diyerek 7 Aralık 1893 akşamı Masagerie Kumpanyası vapurlarından birine binerek Selanik üzerinden Marsilya'ya oradan da Paris'e kaçtığı ortaya çıkmıştır.²⁷⁷ Bütün bunlar bu ihtilas hadisesinde okları Emrullah Efendi'ye yöneltmekte ve bu da suçlu olduğu yönündeki delilleri güçlendirmektedir. İşlemiş olduğu bu suç ise, ceza kanunnamesininin 83. maddesinin atfıyla 82. maddesi hükümleri gereğince sirkat suçu kapsamında değerlendirilmiştir. Sirkat suçu kişinin kendisi dışında başkalarını da mağdur ettiğinden mütevellit cinayet suçları arasında kabul edilmektedir. Böylece hüküm işleme sokulmak üzere, ahval-i muhakemat-ı cezaiye kanununun 104. maddesince Emrullah Efendi hakkında geçici tutuklanma kararı verilmiştir. Bu doğrultuda Emrullah Efendi'nin eşkâl pusulası çıkarılmış ve her nerede bulunursa

²⁷⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 170; BOA, Ş.D, 1393/2, lef 193.

hakkında çıkarılan 20 Ocak 1894 tarihli tevkif kararının uygulanması Aydın Valisi tarafından da onaylanmıştır.²⁷⁸

Öyle anlaşılıyor ki Emrullah Efendi'nin 7 Aralık 1893 tarihindeki Paris'e firarının ardından Mustafa Şükrü Efendi'nin de hastalandığı için kendisine verilen mühletle kaçmayı tercih ettiği görülmektedir. Ancak Şükrü Efendi bu süreyi bulunduğu yerde geçirip sonrasında iyileşince mahkemeye çıkmış olsa idi belki de mahkeme onun ifadelerine itimat edecek ve onu Emrullah Efendi gibi hırsız-firarı kategorisine sokmayacaktı. Ama işlerin bu şekilde ilerlemediği görülmektedir.

26 Şubat 1894 tarihinde idare mahkemesinin celb müzekkiresiyle sorguya çağırılmış olan Mustafa Şükrü Efendi'nin bundan 3 gün sonra yani 1 Mart 1894 günü İzmir'i terk ettiği öğrenilmiştir.²⁷⁹ 8 Aralık 1893'de Emrullah Efendi'nin firar haberi İzmir çevresinde duyulmuştur.²⁸⁰ Bunun ardından 84 gün sonra Mustafa Şükrü Efendi'nin tam da mahkemeye çıkmasına ramak kala aniden kaybolması suç ortağı oldukları ihtimalini güçlendirmiş gibi gözükmektedir. 8 Mart 1894 tarihli iddianame ve aynı gün çıkarılmış olan kararname de bu görüşü destekler niteliktedir. Öyle ki Emrullah ve Şükrü Efendi'nin makamlarını suistimal ederek maarifin parasını başkasına borç vermeye cesaret etmekle suçlandıkları, zimmeterine maarif parası geçirmeleri ve bu parayı çeşitli zamanlarda birtakım işlerde kullanmaları, onlara olan güveni zedelemiş ve haliyle suçlu bulunmalarına sebep olmuştur. Haklarında verilecek karar ise, sorgu hakimi Hakkı Efendi'ye bırakılmıştır. Hakkı Efendi ise ceza kanunnamesinin 83. maddesinin atfıyla 82. maddesine göre işlemiş oldukları tüm sirkat ve ihtilas suçlarını cinayet türünden bir suç olarak nitelendirmiş ve her ikisinin de bu suçla ithamlarına karar vermiştir.²⁸¹ Mahkemenin nazarında, bu suçları işlemiş olmaları bir tarafa, aynı zamanda firari oldukları için 9 Mart 1894 tarihinde haklarında çıkarılan karara göre her nerede görülürlerse tutuklanıp İzmir cinayet tevkifhanesine teslim edilmelerine karar verilmiştir.²⁸²

Bu emir vesilesiyle öğrenilen Emrullah ve Mustafa Şükrü Efendilerin fiziksel özelliklerinin, onu yakalayacak olan polis memurlarının işlerini kolaylaştıracağına

²⁷⁸ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 170, 20 Ocak 1894 (8 Kanun-ı sani [1]309).

²⁷⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 219, 26 Şubat 1894 (14 Şubat [1]309).

²⁸⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 170.

²⁸¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 171.

²⁸² BOA, Ş.D, 1393/2, lef 120.

şüphe yoktur. Nitekim verilen tarife göre, orta boylu, açık alınlı, ela gözlü, kara saç ve kaşlı, uzunca kumral sakallı, mebrur çehreli, buğday renkli ve alamet-i farika-i sabitesi tam, tahminen otuz üç yaşlarında aslen Lüleburgazlı olup İzmir'in Karataş Mahallesi'nde mukim maarif müdürü sabıkı Emrullah Efendi ile uzun boylu, kara saçlı, şaşı gözlü, beyaz yüzlü, otuz altı yaşlarında, İzmir'in Pazaryeri Mahallesi'nde sakin Kıbrıslı Mustafa Şükrü Efendi, 9 Mart 1894 tarihli Aydın Vilayeti meclis idaresi heyet-i ithamiyesi tarafından alınmış olan kararlar artık peşlerinde adliye zabıtası ıslah kuvveti memurlarının bulunduğunu ve aranmakta olduklarını bir şekilde öğreneceklerdi.²⁸³

Daha önce, 28 Kasım 1893 tarihli Hariciye Nezareti hukuk kayıtlarına yansımış olan Fransızca bir belgede de yine Emrullah Efendi'nin fizikî tarifi yapılmış; kısa boylu, siyah kaş ve siyah gözlü, siyah sakallı ve kaşık düz burunlu, 34 yaşında, yuvarlak vücutlu olup daima gözlük taktığından bahsedilmiştir.²⁸⁴ Bu belge üzerine gönderilmiş olacak ki, 28 Aralık 1893 tarihli tezkire suretinde Aydın Vilayeti Maarif Müdürü Emrullah Efendi'nin maarif sandığından 900 lira kadar akçe ahzıyla Paris'e firar ettiğinin vilâyet tarafından telgraf ile duyurulduğu ve gönderilmiş olan eşkâlini içeren pusula ile bir an evvel buldurularak bulunur bulunmaz da buraya getirilip acilen iade edilmesi hakkındaki talebi Paris sefâretine telgrafla bildirilmiştir.²⁸⁵

Bu bilgilerden edinilen kanaate göre, aslında 7 Aralık 1893'te gece vakti yola çıkmış olan Emrullah Efendi'nin Abdülhamid Hükümeti tarafından ve çeşitli kanallar vasıtasıyla, resmi olarak, 28 Aralık 1893 tarihinden itibaren sıkı bir takipte olduğu gözlemlenebilmektedir. Avrupa'nın farklı bölgelerine de haber yollanmış olduğu, 12 Ocak 1894 tarihli belgede, dışişleri bakanı, Emrullah'ın Hollanda'ya gelmek için yola çıkması durumunda hakkında sadece tutuklama emri verilmesinden de anlaşılmaktadır.²⁸⁶

Emrullah ve Şükrü Efendilerin Aydın Vilayeti İdare Meclisi Müddei-i Umumiliği tarafından verilen kararlar 27 Mart 1894 tarihinde çıkan ithamnameye göre ve kesin olarak heyet-i ithamiye tarafından düzenlenen 9 Mart 1894 tarihli mazbata

²⁸³ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 120.

²⁸⁴ BOA, HR.H, 754/7, lef 335, 28 X. 1893.

²⁸⁵ BOA, HR.H, 754/7, lef 337, 28 Aralık 1893 (16 Kanun-ı evvel [1]309).

²⁸⁶ BOA, HR.H, 754/7, lef 331, 12 Janvier 1894.

sebebiyle ceza kanununun 82. ve 83. üçüncü maddelerine gereğince cinayetle itham edilmişlerdir.²⁸⁷

Burada ister istemez açıklığa kavuşturulması gereken bir soru olarak karşımıza, ceza kanunnamesine göre “cinayetle itham edilme” suçunun tam tarifi nedir sorusu çıkmaktadır ki, ceza kanununa göre *cinayet*, ammeyi ilgilendiren geniş çaplı suçları ifade için kullanılan bir ıstılahtır. Nitekim insanların nefislerine, uzuvlarına, kuvvetlerine, mallarına, ırzlarına teallük eden yasaklanmış herhangi bir fiil bir tür cinayet kabul edilmiştir. Canlı ve cansız mallar hakkındaki cinayetler; gasb, nehb, sirkat, itlaf gibi isimlerle zikredilmektedir.²⁸⁸ Çalışmada söz konusu edilen sirkat suçu da bu sebeple cinaî fiil kategorisinde addedilmektedir.

8 Mayıs 1894’de, devrin maarif nazırı Ahmed Zühdü Efendi tarafından Aydın Vilayeti’ne hitaben yazılmış olan bir bilgilendirme metninde, maarif muhasebe eski memuru Mustafa Şükrü Efendi’nin İzmir’den firar ettiğine dair maarif müdüriyetinden ulaşan 3 Mart 1894 tarihli şukkanın incelendiği ve Şükrü Efendi’nin daha sonra Dersaadet’e geldiği belirtilmiştir. Emval-i emriyenin ziya’ı caiz olamayacağından maarif muhasebe eski memuru Mustafa Şükrü Efendi’nin zimmetine geçirmiş olduğu paranın kefiline müracaat edilerek tahsil edilmesi istenilmektedir.²⁸⁹

Yine, meclis kâtibi Ahmed Şükrü Efendi, 27 Haziran 1894 tarihli Aydın Vilayeti’ne gönderdiği dilekçede, eline ulaşan bir tezkirede Emrullah Efendi’nin Haremeyn-i Şerifeyn ikramiyesinden bile 1050 kuruş zimmetine geçirdiğinin bildirildiğini haber vermektedir. Bu paranın kefilinden tahsilini maarif nezareti zaten emretmiş olmakla birlikte bu arzuhalin de mahkeme evrakıyla birleştirilerek vilayet idare meclisine gönderilmesini talep etmektedir.²⁹⁰

Zabtiye Nazırı Hüseyin Nazım’ın Aydın Vilayeti’ne gönderdiği 28 Temmuz 1894 tarihli vesikada, Avrupa’ya firar eden Aydın Maarif Müdürü Emrullah ile beraber meydana gelen ihtilaslarından dolayı mahkemeye çıkarılmak üzere iken firar edip daha sonra Dersaadet’e getirilen Aydın Vilayeti Muhasebe Memuru Şükrü Efendi’nin gerekli sorgulamanın yapılması ve Emrullah’ın bu ihtilasta zi-medhal olup Şükrü Efendi ile beraber yargılanmasına karar verildiği ve söz konusu Emrullah’ın, Marsilya’dan göz

²⁸⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 213.

²⁸⁸ Bilmen, *a.g.e.*, c.3, s.10.

²⁸⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 227.

²⁹⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 251, 27 Haziran 1894 (15 Haziran [1]310).

altında getirilip zabitanın yanında tutulduğu Şûrâ-yı Devlet'e ve Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Böylece her ikisinin usul ve yasalara uygun olarak sorgularının tamamlanması için İzmir'e gönderilmeleri kararı hakkında da sadarete tezkire yazılmıştır.

Bununla beraber Emrullah ve Mustafa Şükrü Efendilerin memurların yanlarında vilayete gönderilmeleri için Aydın vilayetinden izin istenilmiştir.²⁹¹ Bu izin kendilerine verilmiş olacak ki 30 Temmuz 1894 tarihinde Emrullah ve Şükrü Efendiler ulaştıkları yerde polis nezaretinde alıkonulmuş ve haklarında gerektiği takdirde tutuklanmaları kararı çıkarılmıştır.

Buna ilaveten Aydın Vilayeti Meclis idaresi heyet-i ithamiesine verilen 9 Mart 1894 tarihli ve 22 numaralı mazbata ile de 27 Temmuz 1894 tarihli ithamnemenin birer adet tasdikli suretlerinin tarafına tebliğ edilmiş olduğu öğrenilmiş olmaktadır.

Padişahın 12 Nisan 1894 tarihli iradesi üzerine kendisine izafe edilen töhmetten müjdelendiğini, dolayısıyla Aydın Vilayeti Meclis İdaresi'nin 9 Mart 1894 ve 27 Mart 1894 tarihli iki adet ithamnemenin hükmüne itirazı için geçerli süre içerisinde beyan etmek üzere alındığını polis memurunun gözetiminde yazmış ve imzalamıştır.²⁹²

Aydın Vilayeti Maarif eski Müdürü Emrullah ve Muhasebe eski memuru M. Şükrü Efendilerin ahz u giriftlerine dair meclis-i idare-i vilayet heyet-i ithamiesinden sadır olan 9 Mart 1894 tarihli kararın devreye sokulması kararlaştırılmış ve 3 gün içinde bu yazışmalardan hapishane müdürlüğü de haberdar edildiği anlaşılmaktadır.²⁹³

Maarif Muhasebe eski memuru Mustafa Şükrü Efendi'nin kaleminden çıkan vilayete yazılmış 30 Temmuz 1894 tarihli bir dilekçede Şükrü Efendi, padişahın kendisini affettiğini buna rağmen saat birden²⁹⁴ beri merkez polis idaresinde bekletildiğini fakat tutuklanmasının padişahın emrine aykırı bir karar olacağını vilayete hatırlatmaktadır.²⁹⁵ Adeta bir tehdit niteliğinde olan bu dilekçe, mahkeme tarafından bu kadar suçlamaya maruz kalmasına rağmen Mustafa Şükrü Efendi'yi padişahın ne için affetmiş olduğu, merak sebebidir.

²⁹¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 261.

²⁹² BOA, Ş.D, 1393/2, lef 253.

²⁹³ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 262.

²⁹⁴ Buradaki saat ezani saat olup, saat bir akşam ile yatsı arasında bir vakte tekabül etmektedir.

²⁹⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 259.

Ardından 31 Temmuz 1894 tarihinde Emrullah Efendi'ye maarif sandığından 1.000 adet Osmanlı lirası zimmetine geçirmesinden dolayı Aydın Vilayeti Meclis İdaresi'nden cinayetle itham olunduğunu bildiren bir ithamname gönderilmiş Emrullah Efendi de bu belgeyi aynı şekilde tasdik ile mühürlemiştir.²⁹⁶ Aynı gün saat 10'da, Aydın Vilayeti Meclis İdaresi tarafından merkez komiserliğine acele notuyla gönderilmiş olan bir pusulada ise, ertesi gün saat 7 raddelerinde Vilayet İdare Meclisi'nde Şükrü Efendi'nin hazır bulunması istenilmektedir.²⁹⁷

Aydın Vilayeti Meclis İdaresi, müttehim Emrullah Efendi hakkında 1 Ağustos 1894 tarihli sorguya dair tutulmuş olan zabıt varakalarına göre, usul-i muhakemat-ı ceza'ye kanun-ı muvakkatinin 248 ve 249 ve 250 ve 251'inci maddelerinde yazılı muamelatın devreye sokulması hakkında Aydın Vilayeti heyet-i ithamiyesi tarafından verilen 9 Mart 1894 tarihli ve 22 numarolu mazbata üzerine Emrullah Efendi itham olunmuş ve kendisine de bu durumu bildirilmiştir. Emrullah Efendi'ye sorulması üzerine kendisi İzmir'de oturduğunu 13 Şubat 1894'den beri sirkat ve ihtilas maddesinden dolayı tutuklu olduğunu ve 31 Temmuz 1894 tarihinde tarafına tebliğ olunan Aydın Vilayeti Meclis İdaresi Heyet-i İthamiyesi'nin itham mazbatası üzerine hapisanede bulunduğunu beyan etmiştir. Henüz ifadesi alınmadığından savunmasında ona yardım etmesi için daha sonra bir vekil tayin edeceğini söylemiştir. Kendisini haklı çıkartmak adına itham mazbatasını aleyhine ortaya koyacağı herhangi bir delili varsa bugünden itibaren beş gün içinde iddiasını delillendirmesi aksi takdirde iddiasının dinlenmeyip geçersiz sayılacağı mahkeme tarafından Emrullah Efendi'ye bildirilmiştir. Emrullah Efendi de kendisine okunan bu zabıt varakasını onaylamış ve imzalamıştır.²⁹⁸

Emrullah Efendi ile aynı gün; 1 Ağustos 1894'te sorguya çekildiği görülen Mustafa Şükrü Efendi ise, İzmir'de ikamet ettiğini, aynı numaralı sirkat ve ihtilas maddesinden dolayı 31 Temmuz 1894 tarihinde tarafına bildirilen Aydın Vilayeti Meclis İdaresi heyet-i ithamiyesinin itham mazbatasını gereğince tutuklanıp hapiste bulunduğunu beyan etmiştir.²⁹⁹

Şükrü Efendi'ye de önceki ifadelerine ekleyeceği herhangi bir şey olup olmadığı soruşturma esnasında sorulmuş ve o da mahkemeye çıkarıldığı zaman ekleyeceğini

²⁹⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 255.

²⁹⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 257.

²⁹⁸ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 177.

²⁹⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 179.

ifade etmiştir. Ayrıca sorgu esnasında kendisine yardım etmesi için o da daha sonra vekil tayin edeceğini söylemiştir. Aynı şekilde itiraz etmek veya ekleme yapmak için kendisine 5 gün süre verildiği, bu süreyi aştığı takdirde iddiasının dinlenmeyeceği mahkeme tarafından Şükrü Efendi'ye de tebliğ edilmiştir. O da kendisine okunan bu bilgilendirmeleri kabul ederek imzalamıştır.³⁰⁰

Aydın Vilayet Meclisi'ne Sadaret'ten gönderilmiş olan 2 Ağustos 1894 tarihli telgrafta, 1 Ağustos 1894'te affedildiği belirtilmektedir. Burada Şükrü Efendi'nin, firar ettikten sonra yaptığı hizmetlerinden dolayı tekrar bu şekilde bir alçaklık ve edepsizlikte bulunmaması şartıyla affedilmiş olduğunun altı çizilmiştir. Buna göre işlediği yolsuzluk suçundan ötürü hakkında görülecek olan mahkemenin kanunun gerektirdiği şekilde gerçekleştirilmesi istenilmektedir.³⁰¹

4 Ağustos 1894 tarihinde vilayet idare meclisi itham heyeti tarafından Aydın Vilayeti Maarif Eski Müdürü Emrullah Efendi aleyhinde verilmiş olan suç isnadına dair karara, Emrullah Efendi'nin tutuklu olduğu halde gerekli itiraz süresi içinde bir dilekçe ile itiraz ettiği görülmektedir. Sorguya çekildikten sonra hükümsüzlük iddiasını içeren dilekçesinin, Şûrâ-yı Devlet Reisliği'ne gönderilmek yerine Meclis-i İdare-i Vilayet kalemine havale edilmesi talebinde bulunmaktadır.³⁰² Emrullah Efendi'nin hükümsüzlük dilekçesi aşağıda verildiği gibidir:

Huzur-ı âli-i hazret-i Vilayetpenahi'ye
Devletlü Efendim Hazretleri

İzmir maarif sandığından ihtilas edildiği iddia kılınan 1.000 kûsur liradan dolayı vilayet-i celileleri meclis idaresinin heyet-i ithamiyesinden cinayetle itham olduğuma dair tanzim kılınan mazbatanın bir sureti tarafıma tebliğ edildiği gibi Temmuz'un yirmisine müsadif geçen Çarşamba günü meclis-i idare-i vilayette emr-i isticvabım icra kılındı. Çakerlerine arz ve isnad olunan hasededen netice-i muhakemede beraat edeceğim aşikâr ise de ancak memuriyet-i acizanem nazar-ı dikkate alındığı halde açık olduğu iddia olunan mebalîge muhtelis denilemeyüp olsa olsa kanunen zimmet nazarıyla bakılacağı ve bu ise mücazât-ı te'dibiyeyi müstelzem cünha efalinden bulunduğu halde heyet-i ithamiye keyfiyeti cinayet derecesinde görmüş ve bu ise heyet-i ithamiye mazbatasının mefsuhiyetini müstelzem mevaddan bulunmuş olduğu cihetle kanunun vermiş olduğu salahiyyete müsteniden mazbata-i

³⁰⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 179.

³⁰¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 199, 270, 2 Ağustos 1894 (21 Temmuz 1310).

³⁰² BOA, Ş.D, 1393/2, lef 263.

mezkurenin mefsuhiyetini ve binaenaleyh icra-yı iktiza-yı kanunisini talep ve istirham ederim. Ol babda emr u irade hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fi 2 Safer sene [1]312/ Fi 23 Temmuz sene [1]310/ [4 Ağustos 1894]

[imza ve mühür]
Mevkuf İzmir [Aydın] Maarif Müdürü Sabıkı
Emrullah³⁰³

Halihazırda yine tutuklu bulunan İzmir muhasebe eski memuru Mustafa Şükrü Efendi'nin kaleme aldığı 4 Ağustos 1894 tarihli Aydın Vilayeti'ne hitaben yazılmış olan dilekçesinde İzmir maarif sandığından zimmetine geçirdiği iddia edilen 1.000 liradan dolayı Aydın vilayeti itham heyetince cinayetle itham edilmiş olduğunu ve 20 Temmuz 1310'da geçen Çarşamba günü meclis-i idare-i vilayette sorgusunun yapıldığını söylemektedir. Sureti tebliğ edilen 27 Şubat 1894 tarihli heyet-i ithamiye mazbatasında cinayetle itham edilmiş olsa da padişahın afv dilemesi üzerine bir daha bu şekilde bir durumu tekrar etmemek şartıyla 12 Nisan 1894 tarihinde padişahın affına mazhar olduğunu ve buna dair elinde kanıtları olduğunu ifade etmektedir. Hariciye nezaret-i celilesinden Yenişehir Şehbenderliği'ne yazılan bir telgrafnamenin bu iddiasına kanıt teşkil ettiğini bildirmektedir.³⁰⁴ Şu halde padişah tarafından afv u emana nail olmuş iken kanuna ve padişahın iradesine aykırı olarak tutuklanıp hapsedilmesine sebep olan heyeti ihtamiye mazbatasının yürürlükten kaldırılmasını talep ve iddia etmektedir. Bu sebeple de padişahın emri ile tahliyesini istemektedir.³⁰⁵

Şükrü Efendi'nin beraatinde ne derece etkili olduğu bilinmez ama İzmir Maarif eski Muhasebecisi'nin zevcesi Fatma Zehra Hanım'ın imzasını taşıyan şu telgraf da Şükrü Efendi'nin yukarıda vermiş olan ifadelerini destekler niteliktedir:

Makam-ı Sadaret-i uzma'ya
Harekat-ı ithamkaranesini tekrar etmemek şartıyla zevcim Şükrü kulları mazhar-ı afv-ı hilafetpanahi olduğu meblağ hariciye nezaretinden Yenişehir Şehbenderliği'ne çekilen 31 Mart sene [1]310/[12 Nisan 1894] tarihli telgrafın sureti nezdinde mahfuz iken muahharan icra-yı

³⁰³ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 265-266.

³⁰⁴ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 47-48.

³⁰⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 195.

muhakemeleri hakkındaki irade-i şehriyârî buraca yanlış tefsir edilerek kendisi hapsedilmiştir. Afv-ı padişahî bir berat-ı necat iken zevcimin de haps olunupda afv ve rıza-yı şehriyârîye muvafık gelmeyeceğinden yine muhakemesi icra edilmek üzere hareket-ı ithamkaranesini ref³⁰⁶ eden irade-i hilafetpenahiden bi'l-istifade tahliyesini istirham eylerim.

Şükrü Efendi'nin kendisine 12 Nisan 1894 tarihinde yazmış olduğu diğer bir dilekçede, padişahın onu yaptığı hatayı bir daha tekrar etmemek şartıyla affetmiş olduğunu ifade etmektedir. Yazdığı dilekçenin bir suretinin de kendisinde bulunduğunu beyan eden Şükrü Efendi'nin dilekçesinin de onun adına gönderilen telgrafa da eklenmiş olduğunu görmekteyiz.³⁰⁷ Onun duygularına doğrudan nüfuz edebilmek amacıyla bahsi geçen dilekçeyi incelemek için ekler kısmına müracaat edilebilir.³⁰⁸

İzmir Hapishanesi'nde tutuklu iken, 8 Kasım 1894 tarihli vilayete hitaben yazdığı bir başka dilekçede Mustafa Şükrü Efendi, yine padişahın affına mazhar olmuş iken kimseye yapılmayan muamelenin kendisine yapıldığını söyleyerek, hala tutuklu bulunmasından yakınmaktadır. Ayrıca elinde affedildiğini ve kefalete bağlanmış olduğunu içeren padişah iradesi bulunduğu halde İzmir'e gittiği gün, "henüz gördüğü ve onlar için affolunduğu masum evlatlarından ayrılarak ve hanesi yeniden kapanarak" vilayetin kararı üzerine tutuklandığını dile getirmektedir.³⁰⁹

Ceza verme yetkisinin padişahta olduğunu, ve hiç kimsenin de söz söylemeye hakkı olmadığını "cezadan afvolundunuz" hükmünü harfiyen duymuşken daha sonra sâdır olan karar üzerine 4 aya yakın bir müddet caniler içinde aynı ceza ile tutuklu olarak hapsedildiğini belirtmektedir. İçinde bulunduğu duruma bakılınca haklarının ayaklar altına alındığını ve bunun için de hırsıyla elinden geleni yapacağını kızgın ve kırgın bir lisanla ifade etmektedir.³¹⁰

İzmir Hapishanesi'nde tutuklu bulunduğu süre zarfında ardarda mektuplar yazmakla meşgul olduğu birbirine yakın tarihli dilekçelerinden anlaşılan Şükrü Efendi'nin diğer bir maruzatı da 10 Kasım 1894 tarihinde Şûrâ-yı Devlet'e hitaben kaleme aldığı dilekçesinde karşımıza çıkmaktadır. Burada da İzmir mülkiye heyet-i

³⁰⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 72. Örnek teşkil etmesi açısından bahsi geçen telgrafi buraya aynen aldım. Metnin arkasındaki tarih 15 Safer 1312/17 Ağustos 1894'tür.

³⁰⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 47-48, lef 277-278.

³⁰⁸ Bkz: Ek-6: BOA, Ş.D, 1393/2, lef 277-278, 47, 12 Nisan 1894 (31 Mart sene [1]310).

³⁰⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 277-278, 47-48, 8 Kasım 1894 (27 Teşrin-i evvel sene [1]310).

³¹⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 48.

ithamiyesinin 27 Şubat 1894 tarihli mazbatasıyla gıyaben itham edildiği cürmden ötürü affedildiğini ve hiç bir sebeple tutuklanmasına sebep kalmamışken üç buçuk aydan beri haksız yere hapis yatmakta olduğunu dile getirmektedir. Aydın vilayetine tahliyesine dair izin verildiğini içeren bir yazı yazılmasını istirham etmektedir.³¹¹

Mustafa Şükrü Efendi'nin dilekçelerinin ardından İzmir tevkifhanesinde tutuklu Aydın Vilayeti maarif eski müdürü Emrullah'ın Şûrâ-yı Devlet Muhakemât Dairesi'ne hitaben yazmış olduğu 4 Ağustos 1894 tarihli dilekçesi de bu çalışma açısından son derece önemlidir:

Devletlü Efendim Hazretleri

25 Şubat sene [1]309/ [9 Mart 1894] tarihli Aydın Vilayet-i celilesi meclis idaresi itham heyeti aleyhime olmak üzere sadır olan itham kararında vilayet-i müşarunileyha maarif eski muhasebecisi Mustafa Şükrü Efendi ile beraber gûya maarif sandığından akçe sirkat ve ihtilas etmek maznuniyetiyle kanun-ı cezanın 83. maddesinin atfıyla kanun-ı mezkurun 82. maddesi mucebince cinayetle itham olunarak meclis-i idare-i vilayette icra-yı muhakememize karar verilmiş ise de ahval-i muhakemat kanununun 251. maddesi hükmüne tevfikân /iş bu/ 20 Temmuz 1310 Çarşamba günü mahkumen cinayet makamına kâim olan meclis-i mezkur tarafından vuku'bulan ihtar üzerine mezkur karar aynı beş gün zarfında mefsuhiyet iddiası etmeye hak ve salahiyet-i acizanem der-kâr bulunduğu ve aciziye isnad olunan fiilde hiç bir sun'ı medhalim olmamakla beraber suret-i iddiaya göre dahi keyfiyet cinayet derecesinde olmayıp cünha derecesinde verildiği gerek heyet-i ithamiyesi mazbatasının tedkikinden ve gerek vakt-i merhametinde heyet-i celilelerine takdim edecek olduğum layihada münderic olup ve tafsilatından anlaşılacağına ve bu ise usul-i muhakemât-ı cezaiye kanununun 254. maddesinde muharrer esbab-ı erbiadan ma'dud bulunduğu binaen iş bu mefsuhiyet-i iddiamın kabulüyle bi't-tedkik mezkur itham kararının feshi lüzumuna karar verilmesini talep ve istid'a ederim...³¹²

Burada Emrullah Efendi, kendisine isnad edilen fiilde hiç bir dahli olmadığını, iddiaya göre suçlandığı durumun da kesinlikle cinayet derecesinde olmayıp heyet-i ithamiye mazbatasına göre, cünha dercesinde olduğunu ve bunu da takdim edeceği layihada, ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu durumun usul-i muhakemat-ı cezaiye

³¹¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 274, 285.

³¹² BOA, Ş.D, 1393/2, lef 187.

kanununun 254. maddesinde yazılı 4 sebepten sayıldığını beyan ederek bunların incelenerek hakkındaki itham kararının feshedilmesini talep etmektedir.³¹³

Yukarıda bahsi geçen ve Emrullah Efendi söz konusu olduğunda onun suçlu sayıldığı suç kategorisine dair zikredilen *cünha* ve *cinayet* suçları cezaî hükümler arasında yer alan bir suç olarak burada karşımızda durmaktadır. Bunlardan *cünha*, cinayetten aşağı mertebede kabahat olarak tarif edilmişken, *cinayet* ise ammeyi ilgilendiren daha geniş çaplı suçları ifade için kullanılmaktadır. Nitekim, insanların nefislerine, uzuvlarına, kuvvetlerine, mallarına, ırzlarına teallûk eden yasaklanmış herhangi bir fiil bir cinayettir. Yani canlı ve cansız mallar hakkındaki cinayetler; gasb, nehb, sirkat, itlaf gibi isimlerle zikredilmektedir.³¹⁴

Bunun ardından Emrullah Efendi, yukarıda bahsedilen, kendisine bir vekil tayin etmesi yönündeki emir üzerine, aynı gün bir yazı daha kaleme alarak, 4 Ağustos 1894 tarihinde hakkında ortaya konulan suçlamalar ve görülen davalara dair kendisi adına gerekli her türlü işi yapması için İzmir dava vekillerinden Corci Bobli Efendi'yi yetkili vekil tayin ettiğini vilayete bildirmiştir.³¹⁵

Aydın Vilayet Meclisi'nden sadarete yazılan 11 Ağustos 1894 tarihli bir telgraftan anlaşıldığına göre, İzmir maarif eski müdürü Emrullah ile muhasebe eski memuru Şükrü Efendi'nin mahkemeleri gerçekleştirilmiştir. 1 Temmuz 1894 tarihinde haklarında çıkan emir gereği zabıta nezaretinden memur gözetiminde gönderildikleri ve heyet-i ithamiye tarafından cinayete itham edilmiş ve tutuklu olarak davalarının incelenmesi için hapisaneye teslim edilmişlerdir. Şükrü Efendi, padişahın affına mazhar olduğuna dair hariciye nezaretinden 12 Nisan 1894 tarihinde Yenişehir Şehbenderliği'ne çekilen telgrafın Fransızca bir suretini ibraz ederek tevkif edilmemesi talebinde bulunmuş ve bu hususta gereğinin yapılmasını istemiştir.³¹⁶

Maarif nezareti mektubi kalemine hitaben tarihsiz olarak kaleme alınmış bir telgraf bizlere olayın ayrıntılarını öğrenme imkanı sunmaktadır:

“Çakerleri Aydın maarif muhasebe memuriyetinde bulunduğum yedi seneyi mütecaviz bir müddet içinde Emrullah Efendi zamanına gelinceye kadar ifa-yı hüsn-i hizmet eyledim. Mumaileyhin maarif umurundaki

³¹³ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 187.

³¹⁴ Bilmen, *a.g.e.*, c. 3, s.10.

³¹⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 181.

³¹⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 197, 11 Ağustos 1894 (30 Temmuz [1]310).

muvaffakatleri bendelerinde şaşırtarak kendisine muvafakata mecbur bırakmıştır. Emrullah Efendi ile müştereken temhir eylediğimiz çekle bankadan alınan sekiz yüz liranın yedi yüz kırkı için İzmir'den hareketi günü nam-ı çakeraneme muharrer olarak Tevfik Nevzad mührüyle yedime bir sened verdi. Me'zunen Dersaadet'e gidiyordu ses çıkaramadım. Mumaileyhin perakende suretiyle başkaca yüz altmış lira makbuzatı olup yedimde ancak altmış lirasını isbat edecek evrak vardır. Müdür-i esbak Tahsin Efendi'nin dahi vasıtamla doksan üç lira makbuzu olduğu halde ittihazından sonra hala ... zimmet mazbatasını vermek lüzumunu icab ettirmişidi. Allah ve Rasul şahittir ki bendeniz maarifin bir akçesini nefsim için isti'mal etmedim fakirim, masumum. Sevgili padişahımızın başı için bendenizi süründürmemelerini istirham ederim.³¹⁷

Bu belgeden anlaşıldığına göre, Mustafa Şükrü Efendi yedi seneyi aşkın bir süredir Aydın Maarif Muhasebe memurluğu görevini yürütmüştür.³¹⁸ Bu zamana kadar herhangi bir suça dahil yokken Emrullah Efendi'den sonra bu işlerin başına geldiğini söyleyerek olaylarla ilgili olarak Emrullah Efendi'yi suçluluk sahnesine çıkarmaktadır. Yani kendisini Emrullah Efendi'nin aldattığını, bu şekilde birlikte 800 liralık bir çek imzaladıklarını, daha sonra Emrullah Efendi'nin bankadan alınan 800 liranın 740 lirası için İzmir'den ayrılacağı gün Tevfik Nevzad imzalı bir senedi kendisine verdiğini ve bu olayın da Emrullah Efendi'nin izinli olarak İstanbul'a gittiği bir döneme tesadüf etmesinden dolayı karşı çıkamadığını bildirmektedir. Ayrıca Emrullah Efendi'nin perakende olarak 160 lira daha vereceği olduğunu ancak Şükrü Efendi elinde bu makbuzun yalnızca 60 lirasını ispatlayabilecek delil evrakı bulunduğunu söylemektedir. Böylelikle kendisini aklamak istemekte ve masum olduğunu iddia etmektedir.³¹⁹

Aydın Vilayeti'ne hitaben sadrazam ve yaver-i ekrem Kabağaçlı-zâde Mustafa Asımoğlu Cevad Ali tarafından yazılıp mühürlenmiş 19 Ağustos 1894 tarihli vesikaya göre,

Devletlü efendim hazretleri

³¹⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 201.

³¹⁸ Mustafa Şükrü Efendi'nin 12 Ekim 1886'da Aydın Vilayeti maarif muhasebe memuru olduğunu bilmekteyiz: Bkz: BOA, Ş.D, 1393/2, lef 167; Ayrıca 12 Mayıs 1893'te bankadan para aldığı gerekçesiyle 25 Aralık 1893 tarihinde işten el çektirildiği bilinmektedir: Bkz: BOA, Ş.D, 1393/2, lef 268. Dolayısıyla 7 yıl memuriyette kaldığı bu şekilde de ortaya çıkmaktadır.

³¹⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 201.

İzmir Maarif Muhasebe Memuru Şükrü Efendi mukaddema firar ve ahiren ... izhar-ı nedametle afv-ı âliye mazhariyeti Larissa'dan istid'a etmesiyle ba'dezîn fezahatte bulunmamak şartıyla afv ü ihtilasından dolayı ale'l-usul icra-yı muhakemesi muahharan ferman buyurulmuş olduğundan muhakemesinin usul ve nizama tevfikan icrası icab edeceği 21 Temmuz sene 310/[12 Ağustos 1894] tarihli telgrafname-i cevabî senaveri ile taraf-ı devletlerine izyâr olunmuş idi. Mumaileyh Şükrü Efendi'nin afv-ı âliye mazhariyeti hakkındaki tebligatın oraca yanlış tefsir edilerek kendisi haps edildiğinden bahisle tahliyesi hakkında bazı ifade ve istidaya dair zevcesi Fatma Zehra Hanım tarafından bu kere İzmir merkezinden çekilen telgrafname leffen tisyâr kılımağla işar-ı sabıka nazaran iktiza-yı halin icrasına himmet buyrulması siyakında şukka-i senaveri terkim kılındı efendim.³²⁰

Bununla birlikte, padişaha hitaben yazılmış yüksek ihtimalle Mustafa Şükrü Efendi'nin hanımı Fatma Zehra Hanım'ın kaleminden çıkmış olan tarihsiz ve imzasız bir dilekçe dikkatleri çekmektedir. Öyle ki bu arzualde Mustafa Şükrü Efendi'nin suçlanmasına sebep olan hareketin “bir kez daha tekrar etmemesi kaydıyla” affedilmiş olduğu ve bu hususta kendilerine yardımcı olunması istenilmektedir.³²¹

Emrullah Efendi'nin 30 Ağustos 1894 tarihinde İzmir hapishanesinden sadarete hitaben çektiği telgraftaki şu mektup oldukça etkileyici gözükmektedir:

Makam-ı sadaret-i uzmaya

Heyet-i ithamiyeden gıyaben aleyhime çıkan mazbatanın taleb-i mefsuhiyetine dair istid'amız Şura-yı Devlet'e gönderileli iki ay oldu. Böyle müstidaların dava-yı saireye takdimen rü'yeti lazıme-i kanundan iken hala beklemekteyiz. Bendenize isnad cürmü hakikaten mürtekeb olanlar ekseran tevkif bile olmayarak bilahire üç beş ay mahpusiyet ile kurtuldukları halde ben ma'zumen mağduren sekiz aydır hapishanelerde sürünüyorum. Zaten layık olmadığım bir cezayı bu gidişle peşin olarak mı itmam edeceğim. Dad-ı pür tevbâr-ı hazret-i şehriyari namına mukteza-yı adlin tesri'-i ifasını istirham ederim.

[imza]

İzmir'de mevkuf sabık maarif müdürü Emrullah³²²

³²⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 32.

³²¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 233:

“Şevketlü Padişahımız Efendimiz hazretleri kemal-i merhametleri iktizasından olarak Şükrü Efendi'nin afvı hakkındaki istid'asını lütfen bi'l-kabul bir daha muceb-i itham hareketi tekrar etmemek şartıyla mazhar-ı afv buyurulmuş olduklarından hakkında muavenât-ı lazımede bulunmanız tevcih olunur.”

³²² BOA, Ş.D, 1393/2, lef 272.

Emrullah Efendi, bu dilekçe ile gıyaben aleyhinde çıkan mazbatanın hükümsüzlük talebine dair Şûrâ-yı Devlet'e iki ay evvel bir dilekçe gönderdiğini, bu işin eş zamanlı görülmesi gerekirken hala davasının bekletilmekte olduğunu ifade etmektedir. Bu suçun asıl işleyenlerin öncelikle tutuklanmadıklarını daha sonra da 3-5 ay hapsedildikten sonra kurtulduklarını söylemektedir. Buna karşılık kendisinin 8 aydan beri hapisanede mağdur olduğunu, zaten işlemediği suçun haketmediği cezasının kendisine yüklendiğini ifade ile bu durum hakkında adaletin yerini bulmasını padişahın istemektedir.

Burada Emrullah Efendi'nin asıl suçlu olarak bahsettiği kişinin Mustafa Şükrü Efendi olduğunu tahmin etmek çok güç gözükmemektedir. Öyleki bir başka arşiv vesikasında kendi suçunun cinayet değil de cünha derecesinde olduğunu ifade ederken açıkça muhasebe memuru Mustafa Şükrü Efendi'nin aynı suçtan affedilmiş olmasına rağmen kendisinin hapsinin hangi sebeple uzatıldığını da sorgulamıştır.³²³ Mustafa Şükrü Efendi de hapiste iken yazdığı bir dizi dilekçede 3,5-4 aya yakın süredir tutuklu bulunmakta olduğunu ifade etmiştir.³²⁴

Savunmalar ve ilgili makamlara gönderdiği dilekçeler, maarif eski müdürünün, hakkındaki suçlamalara mahkemece geçerli bir delil sunamamasından ötürü ve en önemlisi de merkezden emir almaksızın kendi kafasına göre iş yapmış olmasından dolayı geçersiz sayılmış, reddedilmiştir. Mahkemelerinin devam etmesi için şura-yı devlet temyiz müddei-i umumiliğine yazı gönderilmiştir.³²⁵ Böylece olay bu karardan bir gün sonra 4 Ekim 1894'te temyiz mahkemesine taşınmış olmaktadır.

Aydın Valisi tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilmiş olan evrakta, 6 Ağustos 1894 tarihinde dilekçelerini Şûrâ-yı Devlet'e takdim etmiş olmalarına rağmen aradan epey zaman geçtiği halde henüz cevabına dair emir ulaşmamış olduğu belirtilmektedir. Bu iki şahıstan Mustafa Şükrü'nün padişahın affına mazhar olduğu için serbest bırakılması ailesi tarafından yazılmış bir dilekçe ile istenilmektedir. 13 Kasım 1894 tarihli bu evrak ile de Aydın valisi konu hakkında gerekli emrin verilmesini istemektedir.³²⁶ Bunun üzerine Dâhiliye Nazırı Ruhi Bey, 25 Kasım 1894³²⁷ tarihinde

³²³ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 131.

³²⁴ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 48.

³²⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 131.

³²⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 132.

durumu sadarete bildiren bir yazı göndermiştir.³²⁸ Ardından da 26 Kasım 1894’de bu mesele tekrar şura-yı devlete havale edilmiş³²⁹ sonra ğurre-i Cemaziyelahir 1312/29 Kasım 1894 temyiz müddei-i umumiliğine havale edilmiştir.³³⁰

3.6 Mustafa Şükrü Efendi’nin Vekil Tayini Dilekçesi ve Haklarında Verilen Karar

Mustafa Şükrü Efendi’nin İzmir Hapishanesi’nde tutuklu bulunduğu sırada mahkemeye vekil tayin etmek üzere kaleme aldığı, 22 Aralık 1894 tarihli dilekçesinde İzmir maarif akçesinden bir miktar Osmanlı parası ihtilas ettiği beyanıyla Aydın vilayeti meclis idaresinin itham heyeti tarafından cinayetle itham edildikten sonra eşinin onun affedilmesini rica etmesi üzerine padişahın iradesiyle affedildiğini söylemektedir. Fakat bu defa da Aydın Vilayet Meclisi’nin kararıyla gözaltına alınıp tutuklanmış olduğunu bildirmektedir. Bununla birlikte padişahın affetmiş olduğu bir kişinin o işten dolayı tekrar tutklanması ve yargılanması aslen caiz olmadığından Dersaadet’te gerekli yüksek makamlara müracaat ve gerekli yerlere dilekçe yazması ve hakkındaki çeşitli yazışmaları da yürütmesi için imza yetkisi verip kendisi adına her türlü işi halletmek üzere Kırızâde faziletli Neş’et Efendi’yi yardımcı vekil tayin ettiğini belirtmektedir. Bu işlem için Aydın vilayeti muhasebe eski memuru Mustafa Şükrü Efendi’den elli kuruş alınmıştır.³³¹

Yukarıda bahsi geçen yargılanma sebebi olarak gösterilen Tevfik Navzad adıyla mühürlü ve 12 Aralık 1892 tarihli 740 liralık borç senedi, Mustafa Şükrü Efendi’nin kasasında bir sene saklandıktan sonra Vilayet İdare Meclisi’ne gönderilince, bu senet, Vilayet İdare Meclisi’nde incelenmiş ve söz konusu borç senedinin Maarif Muhasebe Eski Memuru Mustafa Şükrü Efendi ve Aydın Maarif Eski Müdürü Emrullah Efendi’den tahsil edilmesine karar verilmişti. Dolayısıyla 12 Mart 1311/ 24 Mart 1895 tarihinde, söz konusu senedin aslından bir sureti çıkartılarak meclis mührüyle mühürlenip tasdiklendikten ve Mustafa Şükrü Efendi’den de aslının alındığını belirten

³²⁷ Belgenin orijinalinde tarih bu şekilde belirtilmiş olmasına rağmen 21 Kasım 1894 (23 Cemaziyelevvel [1]312)’ye tekabül etmektedir şayet Rumi tarihi esas alırsak da 13 Teşrin-i sâni sene [1]310/ 25 Kasım 1894’e tekabül etmektedir.

³²⁸ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 281, 25 Kasım 1894 (23 Cemaziyelevvel 1312/ 13 Teşrin-i sâni [1]310).

³²⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 282.

³³⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 284.

³³¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 83, 22 Aralık 1894 (10 Kanun-ı evvel [1]310).

bir ilm ü haber alındıktan sonra mahkeme evrakı arasına konulmak üzere vilayet idare meclisi başkitabetine gönderilmiştir.³³²

Gövsa, Emrullah Efendi'ye dair verdiği bilgilerde onun 1891'de İzmir (Aydın) Maarif Müdürü olduğunu, bu görevinde iken saltanat aleyhinde siyasi bir maksatla İsviçre'ye kaçtığını belirtir. Daha sonra II. Abdülhamid idaresinin onu resmi bir hile ile âdi bir suçlu gibi göstererek İsviçre Hükümeti'ne yakaltıp İstanbul'a getirdiğini ifade eder.³³³

Emrullah Efendi'nin kendi ifadesiyle bildirdiği sadarete yazmış olduğu dilekçesindeki şu ifadeler bizce büyük önem arz etmektedir:

İzmir Vilayeti maarif müdüriyetinde bulunduğum hengâmda maarif akçesinin yed-i âhara geçmesine müsaade ettiğimden bahisle altı mâh müddetle hapsime dair vilayet-i müşarunileyha meclis idaresinden sâdır ve vaktiyle taraf-ı çâkerânemden temyüz edilmiş olan 19 Mayıs sene 1311/31 Mayıs 1895 tarihli ilâm hükmü Şura-yı Devlet temyiz mahkemesinden yine ol-vakt taht-ı tasdika alındığı[nı] ahîren istihbâr eyledim. İdare-i müstebide aleyhine neşriyat ile meşgul iken beni Avrupa'dan celb maksadıyla idare-i sabıkanın maharetle kurduğu bir dolapdan ibaret ve serâpa muhalif-i kanun olan ve istikbal-i acizanemi mahv ü ifna eden hükm-i mezkurun usul-i muhakeme-i cezaiyenin 341. maddesi mucibince nakz olunmak üzere Şura-yı Devlet riyaset-i celilesinden tahiren emr-i kat'î verilmesini esbab-ı atıyyeye mebnî taleb ve istid'â eylerim.³³⁴

Emrullah Efendi'nin bu dilekçesine cevap mahiyetinde verilen ilk hükmün meâli de şöyledir:

Görölmüş olan mahkeme ve olay incelemelerine bakılarak maarifin parasının başkasına verilmesine müsaade etmeleri, maarif nizamnamesi ve talimatın 147. maddesine aykırı olup, kanunen bir takım cezaları gerektirici cünha türünden bir suç olduğuna, bir oya karşılık oy çokluğuyla karar verilmiştir. Suçun had cezası konusunda ise, ceza kanunnamesinin 90. maddesinde “her ne suretle olur ise olsun zimmetine mal-ı mîrî geçiren veyahut âhara geçmesine müsaade eden mülkiye ve maliye memurları memuriyetinden tard ile üç aydan iki seneye kadar habs veya altı aydan üç seneye kadar nefy olunur” şeklinde yazılı olduğundan dolayı Emrullah Efendi'nin altı ay süreyle habsine ve azil tarihinden başlanılmak üzere on beş ay memuriyetten uzaklaştırılmasına

³³²BOA, Ş.D, 1393/2, lef 70, 24 Mayıs 1895 (12 Mart [1]311).

³³³“Emrullah Efendi”, s. 115.

³³⁴BOA, Ş.D, 3056/45, lef 1, 7 Kasım 1908 (25 Teşrin-i evvel sene [1]324).

ve yabancıya verilmiş olan 800 liranın Emrullah Efendi'yle muhasebeci Mustafa Şükrü Efendi'nin her ikisinden tahsil edilmesine karar verilmiştir.³³⁵

3.6.1 Mustafa Şükrü Efendi'nin Müdafaanamesi

Mustafa Şükrü Efendi, İzmir'de Meclis-i İdare-i vilayet huzurunda dile getireceği müdafaasının bir girişi mahiyetinde olan bu metni Aydın Vileyet meclisine sunmak üzere kaleme almıştır. Kaleme aldığı 22 Ocak 1895 tarihli müdafaanamede, maarif sandığında meydana gelen açığa dair kendisinin birçok suçlamaya tabi tutulduğunu ancak bu paranın kimlerin zimmetinde bulunduğunu ve parayı ne şekilde zimmetlerine geçirdiklerini de bildiğini ifade etmiştir. Oldukça hasta olduğu bir sırada müstantık huzuruna çağrıldığını ve emre itaat etmek adına adeta sürünerek sorgu hâkimi önüne gelebilmesine rağmen söz söyleyecek mecali kendisinde bulamadığını belirtmiştir. Savcı efendinin kendisini bir hekime muayene ettirmeden salıvermediğini, bunun kanuna aykırı bir durum olmamasına karşın gördüğü muamelenin ona oldukça ağır geldiğini söylemiştir. Kendisini bir himaye eden ve biraz olsun teselli veren kimse olmadığı için üzüldüğünü ayrıca herkesin ona başka şekilde bakmakta olduğunu ifade etmiştir. Bu haller içinde iken tek çareyi padişah'tan afv dilemekte bulunduğunu ve bunu İzmir'de yapamayacağını düşündüğü için İstanbul'a gitmeye karar verdiğini, ancak bunun için vaktin müsaid olmadığını şayet İstanbul'a giderse hakkında çıkarılmış olan emir gereğince hapse atılmasının söz konusu olduğunu söylemiştir.³³⁶

Aydın Vilayeti'nden hapisane müdürlüğüne hitaben yazılan bir dilekçede, tutuklu bulunan Emrullah ve Şükrü Efendilerin vilayet idare meclisinde haklarında görülen mahkeme neticesinde ceza kanununun 90.maddesine göre, tutuklanma tarihleri olan 30 Temmuz 1894 tarihinden itibaren 6'şar ay hapislerine ve 15'er ay da memuriyetten azillerine karar verilmiştir. Ayrıca zimmetlerine geçirdikleri iddia edilen 1.000 liradan 200 lirasını Mustafa Şükrü Efendi'den, geriye kalan 800 liranın ise her ikisinden de ortaklaşa tahsil edilmesi hakkındaki karar 20 Şubat 1895 tarihinde hapisane müdürlüğüne yazılı olarak bildirilmiştir.³³⁷

³³⁵ BOA, Ş.D, 3056/45, lef 1, 7 Kasım 1908 (25 Teşrin-i evvel sene [1]324); Düstur, 1.Tertib, c.1, s.556.

³³⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 19-20, 22 Ocak 1895 (10 Kanun-ı sâni [1]310).

³³⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 16.

Bu tarih, tutuklanmalarından 7 ay sonrasına tekabül ettiği için olsa gerek, 20 Şubat 1895 tarihinde mahkûmiyetlerini tamamlamış³³⁸ olan Emrullah ve Şükrü Efendi'den artık bu sebeple söz konusu meblağları ödemeleri talep edilmiş³³⁹ olmalı ki Mustafa Şükrü Efendi, bu talebe bir itiraz niteliğinde ve mahalle muhtarı Abdülhamid imzalı bir şهادetnâme ile bu miktarı ödemeye gücü yetmediğini ve ödeyebilmek için de herhangi bir mülkünün bulunmadığını beyan etmiştir. İşte mahallenin imamı/muhtarı Abdülhamid Bey de 25 Şubat 1895 tarihinde Şükrü Efendi'nin bu durumuna şهادet etmiştir.³⁴⁰ İşte eski maarif muhasebecisi, aynı gün kaleme aldığı dilekçede, vilayet idaresinde görüşülüp verilmiş olan mahkeme kararını temyiz edeceğini, tesviyesi gereken bin aded Osmanlı lirasını ödeyecek parası olmayıp mülkü de bulunmadığını tekrar ifade etmiştir. Bununla ilgili olarak da mahalleleri tarafından düzenlenmiş olan söz konusu şهادetnâme de burada sunulmuş ve hakikatin araştırılması ve derkenarın özellikle yazılı olarak vergi müdüriyetiyle meclis-i beledi riyasetine havale edilmesi istirham edilmiştir. Böylelikle evrak, 26 Şubat 1895'te muhasebeye kaydedilerek yazılı bir şekilde vergi müdürlüğüne ve belediye idaresine de gönderilmiştir. Şükrü Efendi hakkında inceleme yapılmış ve belgenin altına aynı gün şu notlar düşülmüştür: “Mumaileyhin zimmetinde emlak olmadığı merbut ilm ü haberden ve icra kılınan tedkikatdan anlaşılmıştır.” ve “Mumaileyhin bin lirayı ifaya muktedir olmadığı merbut ilm ü haberden anlaşılmıştır.”³⁴¹

Mustafa Şükrü Efendi vilayete yazdığı 26 Şubat 1895 tarihli bir diğer dilekçede, hakkında verilen karardan yalnızca tazminat kısmının temyiz edileceğini bildirmektedir.³⁴²

³³⁸ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 17.

³³⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 16-17.

³⁴⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 40.

³⁴¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 57.

³⁴² BOA, Ş.D, 1393/2, lef 44.

3.7 Emrullah Efendi'nin Şehadetnamesi

Emrullah Efendi'nin, kaleme aldığı şehadetnamesinde, 26 Şubat 1895 tarihinde Aydın Vilayeti Meclis İdaresi tarafından aleyhinde verilmiş olan hükmü kabul etmeyip ve kararı temyiz ettiği görülmüştür. Mahalle muhtarı ile mahalle imamı, Emrullah Efendi'nin hiç bir vergisi olmadığına ve kanunen ödemesi gereken bin Osmanlı lirası nakit cezayı vermeye de maddi durumunun müsaid olmadığına şehadet etmişler ve mühürleriyle de bunu tasdiklemişlerdir.³⁴³

Aradan geçen yaklaşık iki ay zarfında, 22 Nisan 1895 tarihli bir onay notundan anlaşıldığına göre, bu mühürlerin kontrolü yapılmış ve “İş bu şehadetnâmenin zîrindeki mühürler İzmir’de Karataş Mahallesi’nin imamıyla muhtarlarının mühürleri olduğu tasdik olunur.”³⁴⁴ notu, söz konusu şehadetnamenin altına düşülmüştür.

Şûraâ-yı Devlet Temyiz Muhakemesi’ne hitaben 27 Şubat 1895 tarihinde kaleme aldığı ve şehadetnâmeyi de eklediği bu dilekçede Emrullah Efendi:

Maarif varidatının yed-i âhara geçmesine müsaade edilmiş olmasından dolayı Aydın Vilayeti Meclis İdaresi huzurunda mevkufen icra kılınan muhakememiz neticesinde kanun-ı cazanın madde-i mahsusasına tevfikân altı mah hapsime ve on beş mah müddetle memuriyetimden tardıma hüküm ve karar verilerek fi 8 Şubat sene 310/20 Şubat 1895 tarihinde takdim edilmiş ve zaten müddet-i mevkufiyetimi bir seneyi mütecaviz etmekle müddet-i mahkumiyeti ikmal etmiş olduğumdan tahliye-i **sebilim** icra kılınmıştı. Hükm-i mezkura âdem-i iktidarıma dair **ma‘den-i** şehadetnâmeyi de merbuten takdim eylerim. Olbabda emr u ferman hazret-i men lehül-emrindir.

Fi 15 Şubat sene 310
Aydın Vilayeti Maarif Müdür-i sabıkı
Emrullah³⁴⁵

27 Şubat 1895 tarihinde İzmir maarif muhasebe eski memuru Mustafa Şükrü Efendi tarafından vilayete bir mektup daha yazılmıştır. Bu mektupta, maarif sandığı akçesinden Nevzad Bey’e borç verilmiş olan 740 lira ve Nevzad Bey tarafından alınan senedin gerektiği şekilde maarif müdürüyle Hakkı Nail Efendi’ye verilmiş olduğundan bahsedilmektedir. Vilayet meclis idaresinde görülen mahkeme neticesinde Nevzad

³⁴³ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 51.

³⁴⁴ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 51.

³⁴⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 59, 27 Şubat 1895 (15 Şubat sene 310).

Bey'e borç verilen 800 liranın maarif eski müdürü Emrullah Efendi ile kendisinden tahsiline karar verilmiştir. Bu durumda söz konusu senedin maarif idaresi ile alakası kalmamış olduğu için konunun kendisini ilgilendiren kısmının gerekli yere havale edilmesini istemektedir. Bunun üzerine bu konu aynı gün vilayet idare meclisine havale edilmiştir.³⁴⁶

Mustafa Şükrü Efendi, 27 Şubat 1895 tarihli bir diğer dilekçesinde, İzmir maarif sandığında görünen 1.000 lira açıktan dolayı Aydın Vilayeti meclis idaresinde cereyan eden mahkeme neticesinde 6 ay hapis ile işten çekildiği tarihten itibaren 15 ay memuriyetten uzaklaştırılması ve 600 Osmanlı lirasının kendisinden tahsil edilmesine dair verilen 20 Şubat 1895 tarihli kararın kaldırılması için ilgili makama yazmıştır. Şükrü Efendi'den öğrenildiğine göre, bahsedilen 1.000 liradan 800 lirası maarif müdürü Emrullah Efendi tarafından Nevzad Bey'e borç verilmiş dolayısıyla da bu 800 liranın tamamını kendisi tesviye edeceğini söylemiştir. Şükrü Efendi, buna rağmen söz konusu 600 liranın kendisinden talep edilmesine bir mana verememiş konuyu temyize taşıyacağını bu dilekçesinde bildirmiştir. Dolayısıyla bu hususun araştırılmasını talep etmiştir. Ayrıca mahkumiyet süresini de tamamlayıp tahliye olduğu halde hala hakkında çıkan tutukluluk ve gözaltı emirlerine herhangi bir ihtiyaç kalmadığını, ödemesi gereken 5 adet Osmanlı lirasını da ödeyemeyeceğini bildirdiği şهادetnameyi hatırlatmıştır. Bu sebeplerden dolayı hakkında çıkan ilamın nakzını mahkemeden talep etmektedir.³⁴⁷

Şayet Emrullah Efendi bu şekilde bir taahhüde bulundu ise Tevfik Nevzad'a borç para verdiğini kabul etmekte ve hatasını telafi için de bu miktarı kendi ödemeyi talep etmiş olmakta değil midir? Ancak Emrullah Efendi'nin bu meblağı tek başına ödeyeceğine dair elde mevcut bir veri olmaması, bu mevzu üzerindeki sır perdesini kaldırmamaktadır.

Zira Emrullah Efendi, 27 Şubat 1895 tarihli dilekçesinde 6 aylık hapis ve 15 aylık memuriyetten uzaklaştırılma süresine dair hakkında çıkan, 20 Şubat 1895 tarihli kararın kendisine gönderildiğini belirtmektedir. Zaten hapishane kaydından da anlaşılacağı üzere bir seneye aşkın bir süredir tahliye edilmiş olduğunu, bu sebeple hakkında çıkan hükme itiraz ettiğini ve temyiz evrakının mahkemeye gönderilmesini istemektedir. Kanunen ödemeye mecbur olduğu 1.000 lira nakit cezayı da

³⁴⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 68-69.

³⁴⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 42.

ödeyemeyeğine dair yukarıda bahsi geçen şehadetnameyi de buraya eklemiştir. Dolayısıyla bu dilekçesinin, temyiz sebeplerini içeren kendisiyle ilgili kararın tasdikli bir nüshasının mahkumiyetini tamamladığının göstergesi olarak, hem tarafına hem de hapishane müdürlüğüne gönderilmesini istirham etmektedir. Bundan bir gün sonra bu evrak mülkiye müdde-i umumiliğine gönderilmiştir.

Bu talep üzerine, 28 Şubat 1895'te tutukluluk tarihi başlangıcı ile hakkında verilmiş olan kararın, hapis müddeti ve tahliye tarihi bildirilmek üzere hapishane müdüriyetine ve daha sonra temyiz mahkemesine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ödemesi istenen 1.000 lirayı ödeyecek durumda olmadığını bildiren şehadetnamenin belediye tarafından tasdiklenerek üzerinde herhangi bir mülkü bulunup bulunmadığının araştırılması istenmiştir. Nihayet konu belediye dairesine taşınarak vergi müdürüne havale edilmesi emir verilmiştir.³⁴⁸

Mustafa Şükrü Efendi'nin Emrullah Efendi'ye dair yazdığı dilekçenin neticesi istediği şekilde sonuçlanmamış olmalı ki 18 Şubat 1310/2 Mart 1895 tarihinde bir dilekçe daha yazma ihtiyacı hissetmiştir. Önceki dilekçesinde bahsettiği 800 liranın tamamının Emrullah Efendi tarafından ödeneceğini, Emrullah Efendi'nin bu miktarı üzerine aldığını ifade etmiş olmasına rağmen mahkemenin verdiği hükme göre bu meblağın her ikisinden de yarı yarıya (nısfiyet üzere) tahsil edilmesi uygun görülmüştür. Bu defa da Şükrü Efendi bu davayı da temyiz ettiğini ve kendisinden ikametgâhını bildirmesi istenildiğinde ise ikametgâh senedi alma adresi olarak Şeyh Camii yanındaki kayınpederi Hâce Kamil Efendi'nin hanesini kendine ikametgâh olarak göstermiştir.³⁴⁹

Mustafa Şükrü Efendi'nin 23 Mart 1895'te mührünü taşıyan bir dilekçede de yine İzmir'de Yemiş Çarşısı'nda Tevfik Nevzad Bey'in İzmir maarif sandığı hesabından aldığı, 740 aded Osmanlı altınının makbuzunu gösteren 12 Aralık 1892 tarihli seneddeki söz konusu miktarın onun tarafından ödenmiş olduğunu göstermektedir.³⁵⁰

Bu durumda üç ihtimal akla yatkın gözükmektedir. İlki Mustafa Şükrü Efendi'nin kendi eliyle 740 lirayı borç olarak Tevfik Nevzad Bey'e verdiği halde hiç bir şeyden haberi olmadığını bir yığın söz ve dilekçelerle kanıtlamaya çalışarak işin içinden

³⁴⁸ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 53.

³⁴⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 49.

³⁵⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 183.

sıyrılma gayretidir. Ancak elimizde bu miktarı verdiğini ifade eden ve onun mührünü taşıyan bir delil varken bu ihtimal pek de geçerli sayılamayacaktır. Gerçekten de Emrullah Efendi ile önceden anlaşmış olan Tefvik Nevzad Bey, parayı Mustafa Şükrü Efendi'nin elinden almış, üzerine de parayı aldığını ifade eden bir senet imzalamış ve böylece planlı bir şekilde Emrullah Efendi'nin sonradan doğacak tehlikelere karşı başını sıkışmaktan kurtarmaya çalışmış da olabilir. Bu ikinci durumda, Mustafa Şükrü Efendi büyük olasılıkla aldatılmış ve bir oyuna alet edilmiş gibi gözükmemektedir. Son ihtimal ise şudur ki, Tefvik Nevzad Bey bu borcu, birisi ile ortaklık yapmaksızın sadece kendisi almış, böylece maarife borçlanmıştır. Burada esas akla gelen soru, borcu neden aldığı değil de aldıktan sonra nereye harcadığı veyahut neden geri ödemediğidir. Şayet ödedyse bunu da borcu aldığını kanıtlayan evrakta olduğu şekilde yazılı olarak bildirmiş olması zaruretidir. Aksi takdirde o da suçlu bulunacak ve bu sebeple işin içinde bulunan ve ucundan da olsa temas eden herkes doğal olarak sorgulanacaktır. İşte mahkemenin bakış açısı da bu minvalde olsa gerektir ki meseleye irili ufaklı dahli olan herkesin sırayla ifadelerine müracaat edilmiştir.

Bu ihtimaller mahkeme nezdinde çok da bir şey değiştirmemektedir çünkü her halükarda Şükrü Efendi maarif muhasebesinden sorumludur ve paranın girdi çıktısını doğru yönetmek onun en mühim vazifelerinden biridir.

Aynı şekilde Emrullah Efendi de durum ne olursa olsun mahkeme önünde suçlu görülmeye mahkumdur çünkü maarifin müdürüdür. Para dağıtımına emir verme yetkisi de nihaî olarak ona aittir. Her halükarda ikisi de bu işi ortaklaşa yaptıkları veya böyle bir şey yapmadıklarını iddia etmiş olsalar bile bir dizi ihmalden dolayı mahkeme tarafından ortak ceza almaları gerektiği düşünölmektedir.

Aydın vilayeti maarif müdürölüğünden gelen 12 Mart 1311/ 24 Mart 1895 tarihli habere göre, Mustafa Şükrü Efendi tarafından Tefvik Nevzad Bey'e verilen 740 aded Osmanlı lirasının yazılı olduğu senet, saklaması için Şükrü Efendi'ye verilmiş ve bir sene boyunca Şükrü Efendi'nin kasasında saklanmıştır. Ancak bunda bir fayda görölmediği gerekçesiyle, bundan böyle senedin maarif idaresince hıfz edilmek yerine, meclis mührüyle mühürlü bir asıl sureti çıkarılması ve bu işlemi yaptığına dair de Mustafa Şükrü Efendi'nin bir dilekçe ile durumu tasdik etmesi istenilmiştir. Ardından

da hepsinin mahkeme evrakı arasına konulmak üzere meclis baş kitabetine havalesi istenilmiştir.³⁵¹

Emrullah Efendi, herhangi bir borcu olmadığına dair şahitler göstermiş ve tahliye edildikten sonra 22 Nisan 1895'te ona dair yapılan incelemeler de istenilen miktarı ödeyecek üzerine kayıtlı bir mülkü olmadığını göstermiştir. Hakkında verilen hüküm ve kararı temyiz etmiş olan eski maarif müdürü, Karataş civarında Osmaniye Mahallesi'nde 29 numaralı evi kayıtlı ikametgâh adresi olarak göstermiştir. Yani 12 Haziran 1895 tarihinde hükümetce ne zaman aranılırsa orada bulunacağını taahhüt eden bir senet imzalamıştır.³⁵²

3.7.1 Vekili Rifat Efendi'nin İfadelerine Göre Tefik Nevzad'a Verildiği İddia Edilen Meblağ

Emrullah Efendi maarif müdürü iken Tefik Nevzad Bey de maarif komisyonunda aza olarak bulunuyordu. Maarif meclisinin gelişmesi adına hizmet ve gayretleri olan³⁵³ Mehmed Tefik Nevzad Bey'in söz konusu görevine ilaveten bir de İzmir'de Yemiş Çarşısı'nda tüccarlık yaptığı bilinmektedir.³⁵⁴ Bir tüccar olduğu göz önüne alındığında Tefik Nevzad'a verildiği iddia edilen meblağın asıl sebebi hakkında neler düşünülebilir?

10 Haziran 1895 tarihli ve oldukça hacimli ve şura-yı devlet mahkemeleri dairesinde okunan temyiz ilamından edinilen bilgiye göre, Tefik Nevzad Bey'in maarıftan aldığı borç para ile ilgili onun vekili Rifat Efendi, maarif parasının yüzde 3 faizle bankaya yatırılmak yerine Yemiş Çarşısı tüccarından Nevzad Bey'e yüzde 6 faizle borç verilerek hem onun hizmetlerine karşı bir yardım yapılmış hem de evkaf-ı münderise sandığına verilerek ibtidai mekteplere hizmet edilmiş olacağını düşünülmesini ifade etmiştir. Nevzad Bey'in bu sırada ticarete yeni başlamış olduğu ve bir çok yerden de borç aldığı bilinmektedir. Böyle bir zamanda evkaf-ı münderise sandığına 50 lira kabul etmiş ve bu miktar da banka şubesinde iki seferde alınarak bir süre sonra maarif yevmiyesine kaydedilmiştir. Buna göre müvekkilinden aranan 500 kuruşun yarı faizi olan yüzde 3'ün başka şekilde teslim edilememesinden dolayı bahsi geçen iki kalem

³⁵¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 70-71.

³⁵² BOA, Ş.D, 1393/2, lef 51, 54-55.

³⁵³ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 24, 10 Haziran 1895 (16 Zilhicce sene [1]312/ 29 Mayıs sene [1]311).

³⁵⁴ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 74, 185.

meblağın bankadan alındığı tarihler incelenirse Yemiş Çarşısı tüccarının paraya şiddetle ihtiyacı olduğu bir döneme denk geldiğinin görüleceği öne sürülmektedir.

Her şeyden önce, Emrullah Efendi, Nevzad Bey'e para verdiğini ve verildiğini kesinlikle reddetmektedir. Fakat Nevzad Bey'e verilen paralardan Emrullah Efendi'nin onayı ve bilgisi olduğunu, İzmir'den çıkarılarken müvekkiline vapurda verdiği 740 liralık senedin de bu durumu ispat edeceği Mustafa Şükrü'nün vekili Rifat Efendi tarafından öne sürülmektedir.³⁵⁵

Bununla beraber açık görülen bu miktarın bir müddet sonra kaydedilmiş olması maarif parasının borç verilmesinde bir kötü niyet olmadığını göstermektedir. Daha sonra bu durumun Nevzad Bey'e hizmet ve muavenet edilmek girişiminden kaynaklandığı öğrenilmiştir. Nevzad Bey ve Emrullah Efendi ile Şükrü Efendi bu iş için hapisanede bir kaç kere biraraya gelmişlerdir. Bu görüşmelerde, dava olayının cinayet derecesinde olmayıp talep edilen miktarın mahkemeye yansımadan evvel maarif sandığına yatırıldığı halde işin cünhaya dönüşeceğini söylemesiyle paranın yarısının Ağustos'ta ve kalan yarısının da Eylül'de verilmesi kararlaştırılmıştır. Nevzad Bey'de o zaman bu parayı icra ve tesviyeyi kabul etmiştir. Fakat o vakte kadar mahkemenin ertelenmesi mümkün olmadığı için hükümsüzlük iddiası da devreye sokulamamıştır. Daha sonra yürürlükten kaldırılmış ve tayin olunan Ağustos ve Eylül ayları da geçmiş olmasına rağmen Nevzad Bey 740 liralık senet için sadece 240 lira kadar tahsilatta bulunmuş ve 60 lira da masraf ortaya çıkmıştır. Nevzad Bey'in senedi maarif idaresinde mevcut olduğundan bu senedi idare, kabul ettiği halde söz konusu miktardan 740 lira için Nevzad Bey'e müracaat edilmesi aksi takdirde seneddeki 740 liranın kendilerinden talep edileceği bildirilerek gerçeği Emrullah Efendi'nin açıklaması istenmiştir.³⁵⁶

Emrullah Efendi bu konu hakkında banka şubesinden bir para alındığı zaman buna dair imza atırılmasının bankanın kurallarından olduğunu ve bankaya sorulacak olursa kendisinin buradan hiç para almadığının anlaşılacağını söylemiştir. Vapurda Mustafa Şükrü Efendi'ye kağıt verdiği de aklına gelmediği için bu durumun o gün vapurda bulunan mekteb-i idadî muallimlerinden Şükrü Efendi'ye sorulabileceğini ve özellikle gider ayak bu hususta senet vermeye gerek olmadığını ifade etmiştir. Nevzad Bey'e maarif sandığı parasından borç verilmesi ve Nevzad Bey'in evkaf-ı munderise sandığına

³⁵⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 24, 10 Haziran 1895 (16 Zilhicce sene [1]312/ 29 Mayıs sene [1]311).

³⁵⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 25.

50 lira yardımda bulunmasına dair de bilgisi olmadığını belirtmiştir. Borç verme meselesinin Mustafa Şükrü Efendi tarafından meydana geldiğini ve kendisinin Nevzad Bey'e maarif akçesinden istikraz için herhangi bir teklifte bulunmadığını söylemiştir. Bununla birlikte bankadan para alınacağı vakit çekleri mühürlerse de yevmiye defterine alınan paraların kaydolunup olunmadığını kontrol etmediğini ve kısacası Nevzad Bey'in 740 liralık senedinden daha önce bilgisi olmadığını ifade etmiştir.

Maarif vekili Ruhi Bey de iddia ve talep edilen 1.000 lirayı itiraf etmekte olup olmadıklarının sorulmasını talep etmiş ve Rifat Efendi maarif parasının bir kısmını tahsil ettiklerini ancak şu anda kendilerinde olmadığını söylemiş ve bunların da maarif sandığına teslim edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Rifat Efendi iddia edilen miktarı Emrullah Efendi'nin alarak Nevzad Bey'e verdiğini ve kendisinin bu konuda zimmet ve dahil olmadığını ve Nevzad Bey'in taahhüd ettiği yerlerden tahsil ettikleri meblağların da maarif parası olmadığını, Nevzad Bey'le kendisine aid bir hesap olduğunu öne sürmüştür.³⁵⁷

3.7.2 Dava Vekili Corci Bobli ve Dava Vekili Rifat Efendi'nin Emrullah ve Mustafa Şükrü Efendileri Savunmaları

Emrullah Efendi'nin vekili Corci Bobli Efendi, suçun tesbitinden önce maarif sandığının iddia edildiği gibi ortada bir açığı olup olmadığının ve açığı olduğu takdirde kimin tarafından oluşturulduğunun araştırılmasının kanunun gereği olduğunu belirterek ifadelerine başlamıştır. İddia edilen miktar olan 800 liranın her iki tarafın ifadesi üzerine Nevzad Bey'e verilmiş bir para olup bundan 740 lirası Nevzad Bey'de ve 60 lirası da müvekkili Emrullah Efendi'de kalmış olması sebebiyle işe cinayet denilmeden önce bu hususların daha ince araştırılması gerektiğini dile getirmiştir. Nevzad Bey'e verildiği düşünülen 740 liranın ise başka bir mevzu olduğunu ifade etmiştir.

Buna karşı Ruhi Bey maarif sandığına açık oluşturan 1.000 liranın müdür ve muhasebeci sıfatıyla Emrullah Efendi ile Mustafa Şükrü Efendi'den talep edildiğini ve Nevzad Bey'e borç verilen miktarın da buna eklenebileceğini belirtmiştir. Rifat Efendi ise Nevzad Bey'in 740 liralık senedi maarif sandığından aldığını söyleyerek Corci Bobli Efendi'nin dediği gibi söz konusu senedin oluşturulmasının kanunen daha sonraya

³⁵⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 25.

ertelenen bir mesele (mesâil-i müteahhire) olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak Emrullah Efendi'nin meselenin aslını inkâr etmesi üzerine hakkındaki iddiaların isbatı için ek süre talep edilmiş ve ortaya konulan evrakın tekrar incelenmesi gereği doğmuştur. Bu sebeple mahkeme başka bir vakte ertelenmiştir.³⁵⁸

Daha sonra 18 Şubat 1895 Pazartesi günü Şakir Efendi ve dava vekilleri Ruhi Bey, Hafız Rifat ve Corci Bobli Efendiler de orada oldukları halde tutulmuş olan önceki zabıt, mahkeme huzurunda ve taraflar önünde okunmuştur. Ardından, tutulan kayıta meydana gelen olaylarla ilgili bir ekleme yapılmasının istenilip istenilmediği taraflara sorulmuştur. Müttehamlarla müdafa vekili Hafız Rifat Efendi ve maarif vekili Ruhi Bey ifadelerinin tamamının zabıt varakasında kayıtlı olduğunu söyleyip tasdiklemişlerdir. Yalnız Corci Bobli Efendi, zabıtnâmede 800 liradan 60 lirasının müvekkilinde olduğu şeklinde yazılmış olan ifadesini düzelterek önceki duruşmada zikredilen 60 liranın müvekkilinde olduğunu söylemediğini, 800 liradan 740 lirası Nevzad Bey'in ve 60 lirasının da Mustafa Efendi'nin zimmetinde olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁹ Hatta bu yöndeki ifadesi “müvekkili zimmetindedir” diye müteallik olarak vuku bulmuş olup müvekkili sözünden maksadının da Rifat Efendi'nin müvekkilinin Mustafa Şükrü Efendi olduğunu ve müvekkili aleyhinde vekilin sözlerinin kanun nazarında geçerli olmadığını ve böyle söyleyen vekilin de usulen azli gerekeceği belirtilmiştir. Buna ilaveten geçen duruşmadaki ifadelerin özeti maarif varidatının bir kısmı nezarete diğer kısmı evkaf-ı münderiseye aid olması sebebiyle ikiye bölünmüş ve daha önce tedkikatı icra ile eksik gösterilen miktarın maarif nezaretine ait paralardan olup olmadığının anlaşılması gerektiği belirtilmiştir. Bu paraların nezarete aid olduğu kanıtlandığı takdirde o zaman emval-i emiriyenin ziyasına meydan verilmiş demek olacağından çünkü evkâf-ı münderise hasılatı ahali-i mahalliyeinin ianatından ibaret olduğu gibi Nevzad Bey'in maarif sandığından alınmış mührünün altında 740 liralık bir senedi dahi ertelemiş olduğundan tahsile aranılan miktar için öncelikle Nevzad Bey'e müracaat edilmesi gerekeceğini beyan etmiş ve 60 liranın müvekkilinde bulunduğunu söylediğini ifade ederek bu miktarın tazminini talep etmiştir.

Rifat Efendi geçen duruşmada Corci Bobli'nin 60 liranın müvekkilinde olduğunu söylediğini ifade etmesiyle söz konusu 60 lira hakkındaki Bobli Efendi'nin ifadesi

³⁵⁸ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 25.

³⁵⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 25-26.

mahkeme tarafından bilinmekle beraber bu durumun müzakere esnasında da göz önünde bulundurulacağı belirtilerek duruşma tekrar başlatılmıştır.³⁶⁰

Ruhi Bey müttaham vekilleri maarif idaresince talep edilen meblağların vekili zimmetinde olmadığını beyan edip bu takdirce vekiller ile müvekkillerin ifadeleri arasında mübânenet-i külliye mevcut olduğundan durumun aslının töhmet altındaki kişilerden sorulmasını talep etmesi üzerine Emrullah Efendi maddenin aslını tamamen açıklayacağını bildirerek ifadelerini beyan etmiştir:

Cenevre’de sirkat maddesinden dolayı tevkif müzekkiresiyle alınıp sorguya çekildiğim zaman böyle bir sirkatten malumatım olmadığını söyledim. Hakkımda hukuk-ı şahsiyeme dava edilmekte olduğunu beyanla ispat-ı evrak ulaşana kadar gözaltında tutuldum. 40 gün sonra ispat evrakı gönderildi. Bu evrak arasında Mustafa Efendi’nin makam-ı vilayete takdim edildiği ilk müzekkeresi mevcut idi bu müzekkirede “Emrullah Efendi’nin bana alış-veriş yoluyla 160 lira kadar bir vereceği vardır maarif namına Soma’da binalar yaptıracağını beyan ile bankadaki akçeden 740 lira da makbuzu oldu. Bunun da maksadı burada bulunmadığım için bu paranın kâffesi ve Nevzad Bey’in de borcunu muharrerem bana yüklemektir. 800 liralık çekin 740 lirası Nevzad Bey’de olduğu ve 60 lirası da kendi zimmeti olmadığı anlaşılıyor. Binaenaleyh 800 liralık çekten bir lira bile borcum olmadığı Mustafa Bey’in ifadesiyle müsbittir. 200 lira meselesine gelince Mustafa Efendi fi 28 Şubat sene 308 tarihinde maarif sandığından yirmi bir bin küsur kuruş almış banka cüzdanına ise 1.025 kuruş kaydedilmiş bendeniz buraya 308 Mart’ında geldim fi 29 Şubat sene 308 tarihinde Cumartesi günü İstanbul’a gittim. Mustafa Efendi sandıktan aldığı parayı bankaya teslim etmemiş ve bu para İstanbul’a azimetinden bir kaç gün sonra alındığı gibi Mustafa Efendi’nin zimmetinde de kalmamıştır. 200 liranın 93 lirası lirası maarif müfettişlerinden Hikmet Bey’de ve 10 lirası da esbak maarif müdürü Tahir Bey’de ve yine 93 lirası Tahsin Efendi’de olduğu gibi senedleri de Rifat Efendi’nin koynundadır. Tahsin Efendi infisal etmezden evvel bazı taraftan iltizam edildiği için Mustafa Efendi kendisine 93 lira ayrıca bir senedle vermiş ve Hikmet Bey de müfettiş olduğu için ona da cihet-i havaleden 93 lira ita etmiştir. Hatta senet dahi “cihet-i havaleden Mustafa Efendi’den 93 lira aldım. Hikmet Bey muahharan para göndermediği gibi havale dahi gelmemiştir. Bunun üzerine Mustafa Efendi de bankaya verilmiştir diye bu parayı maarif yevmiyesine kaydetmiş hakikat Mustafa Efendi’den de sorulsun.”

Emrullah Efendi’nin bu ifadeleri üzerine yüzler tekrar Mustafa Efendi’ye çevrilerek kendisine sorulunca Mustafa Efendi:

³⁶⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 26.

Tahsin Efendi'nin 93 lira zimmeti vardır müddet-i memuriyeti dört buçuk ay devam etti, maaşında bir şey artıramadı, 43 lira zimmetine geçirdi ceste ceste aldı verdi bunların cümlesi 93 lira eder. Muahharan intihar etmeye teşebbüs etti ertesi günü Haleb'e becayiş eyledi yedi sekiz gün hanesinde tedavi olundu beş parası yok idi devr-i muhasebesini mühürledim aldı gitti. Sonra mektupla parayı istedim göndermedi ben insaniyet ettim, onlar suistimal ettiler. Hikmet Bey'in de borcu vardır. O da buraya müfettiş sıfatıyla gelmişti fakat zannolunmasın ki bunda da suistimal vardır. Devlet-i mutebereden mürekkebe teşekkül eden komisyon huzurunda muhasebem rü'yet olundu. Sekiz defa görülen muhasebemde hiç bir açığım çıkmadı. Tahir Bey'in 10 lira borcu bendenizdedir mektebin yine kendi yetiştirdiği ezkiyadan bir katibi var idi mektebe bazı levazım-ı münferika mübayaa etmek için katibe para veriyordu işte bu paradan onun da on beş lira zimmetinde kaldı.³⁶¹

demmiştir.

Emrullah Efendi yine ifadesinde devam ederek, 200 liranın kendisinde olduğunun düşünülmesi üzerine Mustafa Efendi'nin bu 200 liranın Hikmet ve Tahir Beylerle Tahsin Efendi'ye verildiğinden kendisinin sonradan haberdar olduğunu söylemiştir. Emrullah Efendi, yapılan bu işlerin asıl gerekçesini evkâf-ı munderise hasılatının yetersizliği sebebiyle mekâtib-i ibtidaiye muallimlerinin ödenemeyen maaşlarına bir karşılık bulma arayışının neticesi olarak nitelendirmiştir. Bununla beraber malum olan arsa üzerine akar yaptırmak için Osmanlı Bankası'ndan yüzde 50 faizle para istikraz eden bankanın da kirasına karşılık kendilerine 3.000 lira kadar avans verdiğini, arsanın binasının 5.000 lira ile meydana geleceğini ve istikraz edilecek paranın da beş senede tesviye edileceğini fakat bunun için 500 lira faiz vermek gerektiğini belirtmiştir. Bu sebeple şöyle düşünerek; maarif akçesinin yüzde 1,5 nemâ ile bankada durmasındansa ashab-ı emniyete ikraz edildiği halde beş sene zarfında maarife hiç para almaksızın bir şeyi paie cheque eden (çeki ödeyen) Nevzad Bey maarif işlerine cidden hizmet etmekte olduğu ve maarif komisyonunda aza bulunduğu için "sen bize paranın faizden başka senede 100 lira iane versen ikrazatta bulunalım" diye teklifte bulduklarını ve Nevzad Bey'in de kabul ettiğini ve kendisinden peşin iane aldığını söylemektedir. Fakat bankadan bizzat hiç para almadığını bir kez daha belirten Emrullah Efendi, tahminen 1.500 lira kadar Nevzad Bey'e bu şekilde para verildiğini ifade etmektedir. Hatta bir

³⁶¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 26.

miktar senedsiz bile verildiğini, hesap görülüp 800 lira borcu kaldığını ve bunun için verdiği senette de 740 lira yazılmasının bir hatadan kaynaklandığını belirtmiştir.³⁶²

Maarif eski müdürü, söylediklerini delillendirmek için sözlerine devam ederken, para verilmemek düşüncesi olsaydı bu senedi vermeye de gerek olmayacağını söylemiştir. Nevzad Bey'in bu paraları vereceğini fakat o sene üzümün beklenmedik bir şekilde düşüşünden dolayı çiftçilerden vaktinde para alınamaması sebebiyle geri ödeyemediğini belirtmiştir.³⁶³ Dolayısıyla halis bir niyetle başlanan bir işin kötü bir netice verdiğini ifade etmiştir. Kendileri İzmir'den ayrılmadan önce Nevzad Bey'in Mustafa Efendi'ye taksit taksit 800 lira kadar para teslim ettiğini, bu paranın da maarif yevmiyesine kısım kısım kaydedildiğini söylemiştir. Paranın kalan kısmının Nevzad Bey'in ortağı tarafından ödenecekken ödenmediğinin anlaşıldığını, nihayet İzmir'e gelerek çalışmasına rağmen yine de parayı tahsil edip de veremediğini belirtmiştir. Nevzad Bey'e bu paraları kendisinin emir vererek borç aldığını beyan eden Emrullah Efendi, bundaki maksadının da maarife hizmetten ibaret olduğunu söylemektedir. Eğer başka bir maksadı olmuş olsaydı maarifin nezarete gidecek başka da 4.000 lira kadar parasının mevcut olduğunu hatta 3.000 lira da avans olduğunu ve o gün 7-8 bin lira bankadan alabileceğini söylemiştir. Bu ikraz meselesinde ise beş para zimmeti olmadığını bildirmiştir. Nevzad Bey'in zimmetinde kalanın da tesisat-ı cüz'iyeden olan evkâf-ı munderise hasılatı olduğunu söylemiştir. Yapılan maarif akarının ancak 8.000 lira ile vücuda geleceği mühendisler tarafından keşfedilmiş iken Kolera³⁶⁴ esnasında hayatlarını tehlikeye koyarak daha az para ile meydana getirdiklerini yalnız burada değil Halep'te ve Selanik'te de maarifin terakkisi için çok hizmetlerde bulunduğunu, geçmiş ömrünün bunu isbat edeceğini ve hakikatin bu olduğunu söylemektedir.³⁶⁵

Emrullah Efendi'nin Kolera'ya dair 10 Haziran 1895 tarihli beyanı göz önünde bulundurulduğunda bu dönemlerde kolera salgının varlığı merak konusu olmaktadır. Bununla ilgili yapılan araştırmalar 1891-1893 yıllarında İstanbul, İzmir ve Bursa gibi

³⁶² BOA, Ş.D, 1393/2, lef 26-27.

³⁶³ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 292; BOA, Ş.D, 3056/45, lef 1.

³⁶⁴ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 27.

³⁶⁵ BOA, Y.MTV, 91/1, 3/2; Ş.D, 1393/2, lef 30; Ş.D, 1393/2, lef 80; Ş.D, 1393/2, lef 292

büyük şehirleri etkileyen koleranın varlığını bize göstermektedir. Bu tarihler de söz konusu yerlerde mekteplerin yapıldığı dönemle uyuşmaktadır.³⁶⁶

Kolera bir yana, Emrullah Efendi'nin bu ifadelerle şahsına ve Nevzad Bey'e dair bilinmezleri epeyce açıklığa kavuşturmuş olduğu görülmektedir. Yaptığı bu başarılı savunmada kendisinin bu muamelelerde ne kötü niyeti ve ne de para çalmak gibi bir maksadı olmadığını yalnızca mektebe faydalı bir iş yapmak arzusunda olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle durumu değerlendirilirken bunun göz önünde bulundurulacağını umduğunu ve bu halin değil cinayet, cünha türünden bir suç olarak bile kabul edilmeyeceği itikadında olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁷

Aslında Emrullah Efendi'nin bu açıklamaları, eğitimle ilgili yapılandırmacı görüşleriyle çelişmemektedir. Nitekim, gerek Eğitim Tarihi literatüründe sıkça karşımıza çıkan düzenlemelere üniversitelerden başlayıp ilköğretime doğru yol almak fikrini içeren Tuğba Ağacı Nazariyesi, gerekse Nizamnamede³⁶⁸ konu edildiği İttihat ve Terakki'nin Eğitim Programı bize onun eğitim adına sarfettiği gayretleri göstermektedir. Hatta bunlar, hatıratlarda bahsedilen eğitime hizmet etmek için yanıp tutuşan adam profiline de ters düşmemektedir.

Halid Ziya Uşaklıgil'in bahsettikleri eğitime yaptığı hizmetlere bir örnek teşkil etmesi açısından önemlidir:

...Bu değişikliklerin başlıcası İdadî Mektebi'nde görüldü; Emrullah Efendi Maarif Müdürü olarak İzmir'e geldi ve her şeyden evvel mektepte

³⁶⁶ Nursal Kumaş, "Bursa'da Kolera Salgını ve Alınan Karantina Önlemleri (1890-1895)", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (2011/2): 215: Nitekim Osmanlı çağrafyasında ilk defa 19. Yüzyıl başlarında görülen kolera hastalığı, 1865'te Sultan Abdülaziz döneminde "Büyük Kolera" olarak adlandırılmıştır. Bu salgın bütün Anadolu'yu etkilemiştir. II. Abdülhamid döneminde ise Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde Kolera salgını yeniden zuhur etmiş ve bunun önüne geçilmesi için çeşitli dezenfekte edici önlemler alınmaya çalışılmıştır. İzmir'de kolera tehdidine karşı kurulmuş olan Klazomen (Urla) Tahaffuzhanesi'nin 1891 yılında II. Abdülhamid'in emriyle giysilerin dezenfekte edilmesi amacıyla Avrupa'dan "Etüv Makinesi" adlı bir alet satın alındığı ve tahaffuzhaneye verildiği bilinmektedir. Ayrıca 24 Ağustos 1893'te Hicaz'da meydana gelen ve hacılar arasında da yayılan kolera salgını kısa süre sonra İstanbul'u da etkilemiş 16 Nisan 1894 yılına kadar da etkisi devam etmiştir. 1890-1895 yılları arasında aynı salgın Bursa'yı etkisi altına almış ve ciddi tedbirler alınarak kolera salgınının önü alınabilmiştir.

³⁶⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 27.

³⁶⁸ Maarife hizmetlerine küçük bir örnek teşkil etmesi bakımından burada konu etmeyi uygun gördüğüm Nizamnâme'yi Emrullah Efendi, II. Meşrutiyet'in hürriyet ortamında öğrencilerin siyasi faaliyetlerde yoğun bir şekilde yer almalarına engel olmak ve disiplin bozukluğunun önüne geçmek amacıyla "Darülfünun Şuabatının İnzibatına Dair Nizamnâme" adıyla 1912'de hazırlamıştı: Bkz: Ali İhsan Gencer ve Ali Arslan, *İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2004, s. 24.

bir yenilik eseri göstermek istedi. İstanbul'dan mektebin müdürlüğüne Abdi Bey, türlü muallimliklerine Mülkiye mezunlarından dört genç getirilmekle işe başlandı.³⁶⁹

Buradan anlaşıldığına göre, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ulaştığımız mahkeme kayıtlarına yansımış olan Emrullah Efendi'nin kendi ifadeleri işte bu muammayı bir nebze olsun açıklığa kavuşturmuş olmaktadır.³⁷⁰

Mustafa Şükrü Efendi'nin müdaafa vekili Rifat Efendi ise müvekkilini savunurken, Emrullah Efendi'nin, 740 lirayı Nevzad Bey'e borç verdiğinin kendisinin emriyle olduğunu söylediğini, Tahir ve Hikmet Beylere verilen meblağın tahkik heyetinin evrakı arasındaki fezleke-i tahkikiyesinde de bulunduğunu ve bu paranın Mustafa Efendi'nin aldığı 500 liradan olduğunu söylemiştir. Mustafa Efendi'nin yüksek makamlara yazdığı telgrafta da maarif sandığında açığı bulunan 1.000 liradan Emrullah Efendi'nin Nevzad Bey'e borç verdiği miktarın 740 lira olduğunu, Emrullah Efendi'nin zimmetinde 160 lira ve Tahsin Efendi'de de 93 lira bulunup bunların toplamda 993 lira ettiğini böylece yerlerinin belirtildiğini ifade etmiştir. Bu şekilde 160 liranın Emrullah Efendi'de olduğunu geçen gün hapisanede bunu Emrullah Efendi'nin de söylediğini belirtmiştir. Bu konuda aralarında cereyan eden konuşmayı Emrullah Efendi'nin de inkar etmeyeceğini ifade etmiştir.

Buna karşılık Emrullah Efendi, 160 liradan bir para zimmeti olmayıp Rifat Efendi'nin hapisaneye gelmesinin de Mustafa Efendi'nin hukukunu muhafaza değil bilakis kendi menfaatini korumak maksadını içerdiğini beyan etmiştir. Böylelikle taraf-ı riyasetten maarif sandığınca açık görülen 1.000 liradan 740 liranın Nevzad Bey'de ve 200'ü de Tahir ve Tahsin ve Hikmet Beylerle mektep katibi zimmetlerinde olduğunu bildirmiştir. Bu durumda 60 lira açıkta kalmış olduğundan bu paranın kimin zimmetinde olduğu Mustafa Efendi'den sorulduğunda ise söz konusu 60 liranın kendi zimmetinde olmadığını, Nevzad Bey'e borç verilmiş olduğunu ve bundan maksadın da maarife hizmet edilmekten ibaret olduğunu ifade etmiştir.³⁷¹

Corci Bobli Efendi, maarif sandığınca açık görülen 1.000 liradan 740 lirasının Nevzad Bey'de, 93'erden 186 lirası Tahsin ve Hikmet ve 10 lirası da Tahir Beylerde ve

³⁶⁹ Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 272.

³⁷⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 22-30.

³⁷¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 27.

15 lirası mektep katibi zimmetindeki toplamda 951 liraya ulaşan paradan 49 lira açık kaldığını ve Rifat Efendi de bunları tamamen bildiği halde buna karşı müvekkilinin 160 lira zimmetinde kaldığını beyan ile ifadede bulunmanın neden kaynaklandığını bilemediğini söylemiştir. Ayrıca 49 liradan 160 liranın hiç bir vakit çıkmayacağını ve zaten açık görülen miktarın evkâf-ı münderiseye aid bir para olup bunun da bu şekilde kullanılması olsa olsa uyarı cezasını (mücazât-ı intibahiye) gerektiren bir hal ve hareket olarak yine neticesi bir aylık maaşın kat'ından ibaret kalacağını ve müvekkilinin bu yoldaki muamelatı ne gibi halisane bir fiil ve maksada müstenid olduğu muhakemece anlaşıldığından keyfiyeti heyetin vicdanına havale ile beraatine karar verilmesini talep etmiştir.³⁷²

Rifat Efendi, Soma'da iken Emrullah Efendi'nin aldığı söylediği 130 lirayı dönüşünde iade ettiğini isbat edememiştir. Nevzad Bey'e borç verilen miktardan müvekkilinin sorumlu tutulması gerekmiyip maarif sandıklarının teşkilatına dair olan talimatın 29. maddesi gereğince Nevzad Bey'in de tazminatında bu mesuliyete ortak olması gerekeceği ve halbuki Vilayet Nizamnamesi'nin 25. ve Maarif Nizamnamesi'nin 147. maddelerinde maarif akçesinin yolsuz sarfiyatından birinci derecede maarif müdürlerinin sorumlu olacağı, belirtilen nizamname ile talimat hükümleri diğer bir hükme aykırı olunca padişah iradesi ile hükümleri belirtilmiş olan nizamnameye karşı kişiye özel düzenlenmiş olan talimatın hüküm ve tesiri olamayacağı ve bu takdirde Nevzad Bey'e borç verilen miktardan ve çeşitli tazminattan birinci derecede Emrullah Efendi'nin sorumlu olması gerekerek müvekkilinin sorumlu olması gerekmeyeceğini beyan etmiştir. Bunun üzerine Emrullah Efendi 800 lirayı, Nevzad Bey ödediği takdirde kendisinin de her şekilde ödeyeceği cevabını vermiştir. Hatta gerektiğinde borcu ödemeye gücü yeten kefilinin de ödemeye mütekeffil olduğunu ve kendisinin asıl merak ettiği şeyin maarif işlerine bir hizmet düşüncesi ile yaptığı işlerin ve aldığı kararların bir suç olup olmadığının delil ile isbat edilmesi meselesi olduğunun altını çizmiştir. Böylece gereken işlemlerin yapılmasını heyetin merhametinden ziyade adaletine bıraktığını ifade etmiştir.

³⁷² BOA, Ş.D, 1393/2, lef 27-28.

Maarifin aradığı paranın kendi zimmetinde olduğu tamamen anlaşıldığı için Ruhi Bey, talep edilen miktarın ve bu husustaki dilekçesinde belirtilmiş olan harameyn ikramiyesiyle itham mazbatasını dışında kalan 76 kuruş faizin tahsilini talep etmiştir.

Rifat Efendi, maarif akçesinin bu şekilde idare edilmesi ve kullanılmasında evvel emirde ihtilas etmek gibi bir kötü düşünce olmadığını, maarif işlerinin ilerlemesine hizmet için alınmış kararlardan ibaret olduğunu söylemiştir. Buna rağmen mahkeme heyeti ile müddei-i umuminin dikkatini çekecek derecede işte ihtilas ve hatta sahtekarlık cinayeti bulunduğu ve bu hususta şimdilik isimlerini arz etmeye lüzum görmediği birtakım kişilerin de maarif akçesinin bu yolla idare edilmesi ve kullanılmasında dahil ve bilgisi olduğunu söylemiştir. Şayet bunu isbat edebilirse de insaniyeten sükut edeceğini belirtince taraf-ı riyasette gerçeklerin tamamen aydınlığa çıkarılması talep edildiğinden mevzu ne ise doğru bir şekilde açıklanması gerektiği Rifat Efendi'ye hatırlatılmıştır. Bunun üzerine Rifat Efendi, bu konu hakkında bildiklerini yazılı olarak arz edeceğini söylemiştir. Böylelikle süre yetersizliği sebebiyle mahkeme burada sona ermiş ve oturumun Çarşamba gününe ertelendiği taraflara bildirilmiştir.³⁷³

20 Şubat 1895 senesi Çarşamba günü müttehamlar tutuksuz bir şekilde hapisneden meclise getirilmişler ve müddei-i umumi Şakir Efendi ve dava vekilleri Ruhi Bey ile Hafız Rifat ve Corci Bobli Efendiler de orada iken duruşmaya tekrar başlanmıştır. Her zaman olduğu gibi önceki zabıt, taraflara okunmuş ve buradaki ifadelere ekleyecekleri herhangi bir şey olup olmadığı mahkemedeki herkese hitaben sorulmuştur. Onlar da her şeyin eksiksizce kaydedilmiş olduğunu söyleyerek ekleyecekleri bir şey olmadığını tasdik etmişlerdir.³⁷⁴

Burada kaldığı yerden devam etmesi için ilk olarak Rifat Efendi'ye söz verilmiş ve önceki duruşmada bahsettiği yazılı arzı takdim etmesi istenmiştir. Bunun üzerine Rifat Efendi tekrar konuşmaya başlamıştır. Müvekkili Mustafa Şükrü Efendi kefaleti olmadığı için gerek kendisinin ve gerek Emrullah Efendi ile arkadaşlarının İzmir'den ayrıldıkları günden bugüne kadar bütün şahit olduğu ve ayrıca tuttuğu bir deftere işittiklerini kaydederek göstermiş ve bu defteri bir şekilde ise zayi etmiş olduğundan

³⁷³ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 28.

³⁷⁴ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 28-29, 10 Haziran 1895 (16 Zilhicce sene 312/ fi 29 Mayıs sene 311).

önceki duruşmada takdim edeceğini ifade ettiği layihayı ister istemez takdim edemeyeceğini ve şifahen de söyleyecek derinlikli bilgisi olmadığını ifade etmiştir.³⁷⁵

Ruhi Bey 1.000 liradan başka heyet-i ithamiye mazbatasında yazılı olduğu üzere bankadan alınıp farklı tarihlerde kaydedilmiş ve kullanılmış ve bu suretle ilan edilen meblağın da tahsilini talep etmiştir. Emrullah Efendi, aranan faize karşılık evkaf-ı münderiseye yardım mahiyetinde 50 lira kaydedildiğini ifade etmiştir.

Bunun üzerine Corci Bobli Efendi, maarif idaresi tarafından aranan meblağların hayır sahiplerinin vakfetmiş olduğu metruk vakıf gelirlerine ait paralardan olup emval-i emiriyeden olmadığına ve bu yolda müslim ve gayrimüslim pek çok mektepler mevcut olarak bunların gelirlerinin bir yere borç verildiği takdirde zimmet-i emiriye addedildiğini belirtmiştir. Aslında evkaf-ı münderise hasılatı maarif nezaretine terk ve ömr-i hayatça maarif memurları tarafından idare edilmekte olsa da bu vazife maarif memurlarının aslı görevlerinden olmadığı için ortada emval-i emiriye bulunmadığı gibi sirkat ve zimmetin de mevcut olmadığını söylemiştir. Ayrıca metruk vakıf gelirleri emval-i emiriyeden addedilmiş olsa bile işte sirkat etmek gibi bir kötü niyet ve kasıt bulunmadığını söylemiştir. Buna delil olarak da sirkat bir malı sahibinin rızası dışında zorla ve gizlice almak demekken iddia edilen paranın emaneten verilmiş olmasından dolayı buna sirkat denilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca maarif müdürleri ile muhasebecileri nizamname-i atıke göre maarif akçesini başkasına borç verme yetkisine sahip olup Soma kazası maarif akçesinin bir kaç kişiye borç verilmesi meselesinin de maarif nezaretince bilinip tasdiklendiğini söylemiştir. Aslen muamelenin yapılması rehin suretiyle olmuşsa da rehin muamelelerinde kesinlikle bir zimmete geçirme hadisesi olmadığını ve bununla beraber maarif akçesinin teminat alınarak borç verilmesi hususunda maarif müdürleriyle muhasebecileri nizamname-i atıke göre açıktan açığa ve şimdi de açıktan olmayarak zamanın ihtiyaçları gereğince Emrullah Efendi'nin kendi salahiyetiyle yapılmış bir işlem olduğunu ifade etmiştir. Bu işte bir çeşit hata olduğu farzedilse bile hataen ifa edilen fiillerde yalnız tazminat hükmü ile yetinmek gerektiğini söyleyerek müvekkilinin beraatine karar verilmesini istemiştir.

³⁷⁵ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 29.

3.7.3 Emrullah Efendi ve Mustafa Şükrü Efendi Hakkında Mahkemenin Son Kararı

Emrullah, Mustafa Şükrü ve Tefvik hakkında avukatlarının yaptığı müdafalardan ve sanıklar da dinlendikten sonra artık mahkemenin bir nihai karar vermesi gerekli olmuştur. Buna göre, olayların, Emrullah ve Şükrü Efendi'nin maarif akçesini başkasına borç verdiklerini söylemeleriyle netleşmiş olmasına rağmen bu hususta bir çeşit sirkat ve ihtilas maksadı olmadığı en azından ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, kendilerine isnad olunan cürmün cinayet derecesinde olmadığına oy birliğiyle karar verilmiştir.³⁷⁶

Yine kendilerinin sözleri ve cereyan eden duruşmalar ile incelenen olaylara bakılarak maarif akçesinin başkasına geçmesine izin vermeleri, maarif nizamnamesiyle talimatın 147. ve 29. maddelerine aykırı olarak kanunen bir haftadan fazla sürgün, hapis, memuriyetten çıkarma veya para cezası gibi mücazat-ı te'dibiyyeyi gerektiren cünha türünden bir suç olduğuna bir oya karşı oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Cezanın yazılması bahsine gelince Ceza Kanunnamesi'nin 90. maddesinde “her ne suretle olursa olsun zimmetine mal-ı mîrî geçiren veyahud âhara geçmesine müsaade eden mülkiye ve maliye memurları memuriyetinden tard ile üç aydan iki seneye kadar hapis veyahud altı aydan üç seneye kadar nefy olunur” şeklinde yazılı olduğu ve ortaya çıkan söz konusu suçun çeşidi ile meydana geliş şekline bakılarak Emrullah ve Mustafa Efendilerin tutuklanma tarihleri olan 30 Temmuz 1894'ten itibaren altışar ay hapislerine ve azil tarihlerinden başlamak üzere 15'er ay memuriyetten uzaklaştırılmalarına karar verilmiştir.³⁷⁷

Tazminat meselesine gelince, Emrullah ve Mustafa Efendilerin söylediklerinden anlaşıldığı üzere, zikrolunan 1.000 liradan 200 lirasının Tahir, Tahsin ve Hikmet Beylerle mektep katibi zimmetinde kalmasında Emrullah Efendi'nin emri ve bilgisi olmayarak buna yalnız Mustafa Efendi'nin sebebiyet verdiği anlaşılmıştır. Bundan dolayı, söz konusu 200 liranın yalnız Mustafa Şükrü Efendi'den alınmasına karar verilmiştir. Kalan 800 lira ise her ikisinin de bilgisi, rızası ve aracılığıyla başkasına borç verilmiş olması sebebiyle bunun Emrullah Efendi ile Mustafa Şükrü Efendi'nin her ikisinden de tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu meblağın faizi ve mahkeme masrafı olan 120 kuruşun ayrıca alınmasına ve faiz olarak maarif sandığına açığa

³⁷⁶ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 30.

³⁷⁷ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 76.

çıkarıldığı iddia edilen 5.529 kuruş 15 para altın akçenin de dilekçe ile istenmesine karar verilmiştir. Bununla beraber haremeyn ikramiyesiyle 76 kuruş faiz parasının dava ile alakası olmaması hasebiyle bunun da dilekçe ile istenilmesine oy çokluğuyla karar verilmiş ve bu karar 10 Haziran 1895’de taraflara okunup bildirilmiştir.³⁷⁸

Şükrü Efendi’nin dava vekili Vanizâde Rifat Bey, 15 Temmuz 1895 tarihinde müvekkilinin padişah tarafından affedildikten sonra tekrar 6 ay hapsedilmesi ve kendisinden 600 liranın faiziyle birlikte istenilmesi üzerine bu kararın gerekli süre zarfında temyiz edildiğini bildirmiş ve müvekkili adına bir layiha kaleme almıştır. Bu layihada, söz konusu durumdan dolayı Yunanistan’a kaçmasına rağmen 9 Mart 1894’te cinayetle itham olunup, 12 Nisan 1894’te affedilen Şükrü Efendi’nin geri döndükten sonra hakkında tekrar hapis kararı verilmesinin adalet ve kanuna aykırı bir hüküm olacağını dile getirmiştir. Bununla beraber bir padişahın “ben senin kabahatini affettim” diyerek firar eden kişiyi getirdikten sonra “benim evvelce affettim deyişim mahza seni getirmek için idi bugün ise işte buraya geldiğin için afv sözümü geriye aldım” deme gibi bir ihtimalin olamayacağını ifade etmiştir. Bunun için de birinci irade-i seniye ile ikincisi arasında asla tenakuz olmadığını söylemiş ve maarif akçesinin başka ele geçmesinden birinci derece sorumlu olanın Emrullah Efendi olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple de müvekkilinin hapsedilmesinin hukuka aykırı olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca hükümde sebk-i davanın şart olduğunu bununla beraber hâkimin dava olunmayan bir şeyi yahut dava olunan şeyden ziyade bir nesneyi hükmetmesinin bir eksiklik olduğunu belirtmektedir. Ayrıca maarife ait bir para faizle bankada durmaktayken müvekkili Şükrü Efendi’nin bu parayı bankadan alarak maarif idaresini faizden mahrum etmiş olması sebebiyle mahrum olunan 76 kuruş faizin de Şükrü Efendi’den alınmasına karar verilmesine itiraz etmiştir.³⁷⁹

Dava vekili Vanizâde Rifat, tazminat olarak karar verilen 600 liraya faiz işletilmesi hakkındaki iddia konusunda şifahi bir talebin olmadığını böyle bir dilekçenin de bulunmadığını söylemiştir. Bu durumda mahkemenin talep ve dava edilmeyen bir şey hakkında hüküm vererek hukuk sınırları dışına çıkmış olduğunu ve bunun da hükmü geçersiz kıldığını söylemektedir. Bu sebeple arz ettiği sebeplerin teker teker

³⁷⁸ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 30, 10 Haziran 1895 (29 Mayıs sene [1]311, 16 Zilhicce [1]312).

³⁷⁹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 86.

incelenmesini ve hukuk dışına çıkan hükümlerin kaldırılmasını vekâleten istemiştir.³⁸⁰ Daha sonra 15 Temmuz 1895’de Şûrâ-yı Devlet’e bir dilekçe yazan dava vekili Vanizâde Rifat Bey, burada da müvekkili Şükrü Efendi hakkındaki itirazlarını içeren layihanın dava evrakıyla birleştirilerek incelenmesini talep etmiştir. Ayrıca mahkeme boyunca müvekkiline yüklenmiş olan her türlü masrafın da Aydın maarif idaresince karşılanmasını adalet adına vekâleten istemektedir.³⁸¹

Bu talepten yaklaşık iki hafta sonra, Şûrâ-yı Devlet’ten Temyiz savcılığına cevap niteliğinde, söz konusu taleplere binaen Emrullah ve Mustafa Şükrü Efendilerle ilgili tüm evrakın birlikte incelendiğinin bildirildiği görülmektedir. Ancak inceleme neticesinde, evraklar arasında bulunan 22 Mayıs 1894 tarihli dilekçede faiz talep ve iddia edilmiş olmasından dolayı yapılan itiraz geçersiz sayılmış ve haklarında verilen hükümlerin işletilmesine devam edileceği vekillere bildirilmiştir.³⁸²

3.8 Emrullah Efendi’nin Affedilişi ve Maarif Meclisi Azalığı’na Getirilişi

Aydın Maarif Müdürü Emrullah Efendi, Avrupa’ya gittikten sonra padişah tarafından polis memurları gönderilerek bulunduğu yerden aldırılmıştır. Ülkesine getirildiğinde sirkat suçundan dolayı Şura-yı Devlet Temyiz Mahkemesi’nde yargılanmıştır. Bu yargılanma neticesinde bir miktar para cezası ile 6 ay hapis ve 15 ay memuriyetten uzaklaştırılmasına karar verilmiştir. Cezası tamamlandıktan sonra daha önce maarif adına yapmış olduğu güzel hizmetlerden dolayı mesleğine uygun bir devlet hizmetinde bulunması amacıyla istihdam edilmiştir. 30 Haziran 1898 tarihli iradeye göre, yeni görevi olan Maarif Meclisi Azalığı’na aylık 1.500 kuruş maaşla tayin olunmuştur. Ancak maaşından 18.000 kuruş, zuhurat senesinden maaşat faslına kadar maarif bütçesinin masraflarına nakledilecek ve bu şekilde maarife olan borcunu ödemiş olacaktır.³⁸³

³⁸⁰ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 86.

³⁸¹ BOA, Ş.D, 1393/2, lef 88.

³⁸² BOA, Ş.D, 1393/2, lef 292; BOA, Ş.D, 3055/33, lef 5, t.yk.

³⁸³ BOA, Ş.D, 3055/33, lef 3, (18 Haziran 1314).

Somar'ın görüşüne göre ise, arkadaşı Tefvik Nevzad'ın Emrullah Efendi için kaleme aldığı iki şiir affedilmesinde etkili olmuştur. Buna göre Emrullah Efendi'nin tutuklu olarak yargılanmak istenilmesi Tefvik Nevzad'ı kendi derdinden çok daha fazla üzmüştür. Bir ihtimalle dönüşünde uğradığı Cenevre'den Sultan II. Abdülhamid'e hitaben yazılmış olan bu şiirlerin özellikle Emrullah Efendi'nin affına dair endişelerin baskısı altında kaleme alındığı düşünülmüştür³⁸⁴:

Emrullah-ı, şu pür günahı
Affeyle cihanların penâhı
Dünyada yegâne zilli haksın
Bir şanlı halife-i ahaksın,...

³⁸⁴ Somar, *Bir Şehrin ve Bir Adamın Tarihi*, s. 31.

SONUÇ

Şûrâ-yı Devlet mahkeme kayıtları temel alınarak gerçekleştirilen bu çalışmada, 1892-1893 yılları arasında Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğü yapmış olan Emrullah Efendi'nin mahkemesi ele alınmıştır. Bu mahkemenin önemi, Osmanlı'da bir maarif bürokratinin yargılanmasına örneklik teşkil etmesinden ileri gelmektedir. Bu çalışmada, Emrullah Efendi'nin Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğü döneminde gazeteci ve tüccar Tevfik Nevzad ve dava vekili (avukat) Hasan Rüşdü Beyler ile Avrupa'ya kaçtıkları yolundaki iddialar incelenmiştir. Buna göre Emrullah Efendi'nin maarif sandığından aldığı 740 lirayı M. Tevfik Nevzad Bey'e ödünç vermesi sebebiyle suçlu bulunduğu görülmüştür. Bu suç isnadındaki en önemli âmil, gazeteci Tevfik Nevzad, Dava Vekili Hasan Rüşdü ve Emrullah'ın beraberce planlayarak aniden Fransa ve İsviçre'ye gidip orada neşir faaliyetlerinde bulunmuş olmalarıdır. Bu ani kaçışla, irtibatı olan Aydın Vilayeti Maarif Muhasebe Memuru Mustafa Şükrü Efendi ise Emrullah Efendi ve beraberindeki arkadaşlarını ihbar ederek olaya dahil olmuştur. İhbarı neticesinde maarifteki açıkları ilgili ifade vermesi için mahkemeye çağrılmasına rağmen Şükrü Efendi'nin de Yunanistan/Yenişehir'e kaçtığı öğrenilmiştir. Nihayet fazla uzaklaşmadan geri getirilerek ifadesi alınmıştır. Diğer yandan Avrupa'da neşir faaliyetleriyle meşgul oldukları öğrenilen Emrullah, Tevfik Nevzad ve Hasan Bey'in ise II. Abdülhamid idaresinin İsviçre Hükümeti'ne yaptığı yazılı taleplerle iadeleri istenmiştir. Bunlardan dava vekili Hasan Bey, padişahın geri dönmelerine yönelik emrini ilk duyduğu anda geri dönmüştür. Dava Vekili Hasan Bey'in ülke topraklarına ayak basar basmaz kaçış hadisesine dair ifadesinin derhal alındığı görülmüştür.

Buna mukabil, II. Abdülhamid idaresindeki Osmanlı Devleti, İsviçre Yönetimi'ne karşı onların iade gerekçesi olarak neşir faaliyetlerini değil de maarifin kasasından alınan para ile ülkeden ayrıldıklarını göstermiştir. Bu nedenle Devlet-i Aliye tebasından bir memur olan Emrullah Efendi ile İzmir'in tanınmış gazetecilerinden tüccar Tevfik Nevzad Bey'in padişahın emrine itaat etmeyerek kendi arzularıyla dönmeleri ve neşir faaliyetlerine devam etmek istemeleri üzerine, Emrullah Efendi'nin II. Abdülhamid İdaresi tarafından bu defa Marsilya'ya gönderilen polis memurları ile tutuklu olarak ülkesine iadesi sağlanmıştır. Gazeteci Tevfik Nevzad'ın ise Viyana üzerinden iade edildiği görülmüştür. İadeleri gerçekleştirilen bu kişilerden

Emrullah Efendi, maarifin parasından Tevfik Nevzad'a geri ödemesi kaydıyla 740 lira borç verdiği için Ceza Kanunnamesi'nin 90. maddesine göre "zimmetine mâl-ı mirî geçirmek yahud başkasına geçmesine sebep olmak" gerekçesiyle itham edilmiştir. Buna göre hakkında 6 ay hapis ve 15 ay memuriyetten uzaklaştırma kararı çıkarılmıştır. Ancak 3 ay hapis yatmıştır. Emrullah Efendi'nin ülkesine dönüşü sonrası bizatihi kaleme aldığı 1894, 1895 ve 1908 tarihli savunma dilekçeleri şüphesiz kendi ağzından maarif sandığı açığının gerekçelerini göstermesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Bu dilekçelerde Emrullah Efendi'nin kendisine isnad edilen suçları kabul etmediği, hatta yaptıklarının da yasalara aykırı bir yanının olmadığını savunduğu görülmektedir. Bu savunmayı Ceza Kanunnamesi'nin ve Maarif Nizamnamesi'nin ilgili hükümlerine dayandırmaktadır. Buna göre maarif müdürlerinin maarif yararına olacak bir iş için maarif parasını borç verme yetkileri olduğu belirterek kendini başarılı bir şekilde savunduğu görülmüştür. Aynı zamanda bu mahkeme kayıtları, 19. Yüzyıl Osmanlısı'nda bir memurun yargılanması ve devrin adlî ve ceza davalarının işleyişini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Bu tür davaların bugüne de ışık tutacağı düşünülmektedir.

Aslında bir maarif müdürü olarak Emrullah Efendi'nin bulunduğu tüm maarif görevlerinde eğitim alanında çok önemli hizmetlerde bulunduğu, bununla ilgili zaman zaman taltiflere uğradığı bilinmektedir. Ancak Abdülhamid döneminin, sosyal medyası olarak algılanması gereken gazeteler aracılığıyla bir takım muhalif düşüncelerin ülke dışına çıkmasının engellenmeye çalışıldığı bu nedenle kaçışın da, baskı olarak algılanabilecek bir mesele yerine, bir iç mesele olduğu şeklinde kurgulanmak istenildiği düşünülmektedir. Yani II. Abdülhamid idaresi, Emrullah Efendi'yi ve arkadaşlarını geri getirirken, aslında yurtdışında gazete çıkartmak suretiyle yayılmasını istemediği devletin sosyal ve siyasi meselelerini bu gerekçenin adından bile söz etmeyerek siyaseten ve uluslararası geçerliliği çok daha kuvvetli olan Osmanlı topraklarında yer alan Aydın Vilayeti maarif sandığından çıkmış ve kaydı bulunamamış bir miktar paradan dolayı bu kişilerin yurt dışına kaçmış olmaları üzerinden yazışmalarını gerçekleştirmiştir. Böylece hem Avrupa Devletleri bu olayı devletlerarası hukuk gereğince son derece normal karşılayacak ve yolsuzlukları sebebiyle kendi ülkelerinde yargılanmak üzere geri istenen söz konusu firarileri de iadeye mecbur kalmış olacaktır.

Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin öğretmen maaşlarının ödenmesinde zorlandığı ve metruk vakıf gelirlerinin (evkâf-ı münderise hasılâtı) maarif bütçesine aktarıldığı 19.yüzyıl sonlarında maarif adına bina yaptırmak ve muallimlerin gecikmiş olan maaşlarının ödenmesine katkıda bulunmakta kullanılmak gibi amaçlarla Emrullah Efendi'nin maarife yapmış olduğu hizmetlerin devlet tarafından takdirle karşılandığı bilinmektedir. Zaten Emrullah Efendi, maariften ödünç alarak Tevfik Nevzad'a işletmesi için verdiği 740 lirayı da maarif hizmetlerinde kullanmak amacıyla olduğunu ancak işlerin yolunda gitmediğini bu sebeple geri ödenemediğini ifade etmiştir. Bu dönemde Tevfik Nevzad yaptığı üzüm ticaretinden kar elde edecekken fiyatların düşmesi ile zarar etmiş ve kendisine verilen parayı maarife geri ödeyememiştir. Her ne kadar kendilerini savunsalar da her ikisinin de bu ödünç para meselesinin açığa çıkmasından çekinerek yurt dışına gitmeye karar vermiş oldukları da düşünülebilir. Ayrıca bu gidişte tercih edilen ülkenin Paris olmasında Tevfik Nevzad Bey'in avukatlığı döneminde Fransa hükümetiyle kurmuş olduğu yakınlaşmanın da etkisi olduğu düşünülmektedir.

Emrullah Efendi'nin Maarif Müdürlüğü'nden sonraki dönemde, kısa sürede uzun yol almak gayretiyle maarif yasaları çıkarmış Maarif Nazırlığı (1910-1912) döneminde Fransız eğitim yasalarını Osmanlı topraklarına adapte etmeye çalışmış, bu sebeple taklitçilik ve dışarıdan kanun ithal etmekle itham edilmiştir. Ancak Emrullah Efendi bu söylemleri de “taklit değil tatbik ediyorum, bu ikisi arasında fark vardır” şeklinde yanıtlamış ve kabul etmemiştir. Bununla irtibatlı olarak, Osmanlı topraklarında, II. Abdülhamid dönemi gibi yayın patlaması yaşanan kritik bir dönemde gerekli izinlerin çıkmayacağı endişesi ile yurt dışında devletin zararlı (*muzır*) yayın olarak nitelendirdiği gazeteleri daha rahat çıkarabileceklerini düşünerek arkadaşlarıyla beraber ülkeyi terk etmesi de belki de yine bu kısa zamanda uzun mesafeler kat etme arzusundan ileri gelmiş olmaktadır.

Sonuç olarak, çalışma boyunca maarif müdürünün, hürriyet taraftarı ve hükümetin gazabını üzerine çekmek pahasına 7 Aralık 1893'te arkadaşları Tevfik Nevzad ve Dava Vekili Menekşelizâde Hasan Rüşdü Beyler ile Avrupa'ya planlı gidişi, bu gidişin çift taraflı doğurduğu neticeler ve yargı önüne çıkışları detaylarıyla gözler önüne konulmaya çalışılmıştır. Hükümetin sorgulamaları neticesinde onu tanıyan bazı kişilerin Emrullah Efendi hakkında müsbet sayılmayacak bir dizi malumat verdikleri de

görülmüştür. Bütün sorgulamalar ve savunmaların nihayetinde altlarında ikisinin imzası bulunması sebebiyle Emrullah ve Mustafa Şükrü'nün zimmetine geçirdikleri iddia edilen toplam 1.000 liranın her ikisinden de belirli miktarlarda alınmasına karar verilmiştir. Buna göre, belirli tarihlerde açığı tespit edilen bu 1.000 liradan 200'sının lira Mustafa Şükrü Efendi'den alınması, geriye kalan 800 liranın ise Tevfik Nevzad'a verilen çekin faizine binaen her ikisinden de 400'er lira şeklinde yarı yarıya alınması kararlaştırılmıştır.

Bu mahkeme kayıtları ihtiyatla ve dönemin şartlarıyla değerlendirilmesi kaydıyla Emrullah Efendi'nin iyi tanınmış şahsiyetinin yanı sıra menfi yönlerinin eleştiriye tabi tutulduğunu göstermesi bakımından bu kişilerin ifadelerinden yapılacak olan çıkarımlar ile farklı çalışmalara kapı aralanabilir.

Çalışma boyunca istifade edilen arşiv malzemesi bu hususta son derece zengin olduğu için meselenin ayrıntılarına dair okuyucuyu aydınlatılabilmeye büyük çaba gösterilmiştir. Bu çalışmada, literatürden kısıtlı ölçüde istifade edilmiştir. Yine bu araştırma ile, ikinci el kaynaklarda yer alan, Emrullah Efendi'nin maarif sandığından aldığı para ile yurt dışına kaçtığı yolundaki söylentiler sebep-sonuç ilişkisi içerisinde bir çerçeveye oturtulmuştur. Bunlardan yanlış olan söylemlere ek olarak birtakım eserlerde yer alan yurtdışına gidiş tarihi gibi hatalı bilgiler ile ölüm haberlerine dair ilave bilgiler arşiv envanteri ile gazetelerden elde edilen gözden kaçmış bilgiler ışığında düzeltilmiş ve güncellenmiştir. Ayrıca Emrullah Efendi'nin Avrupa'ya gitmek üzere yola çıkışı ve getiriliş tarihleri, Avrupa'ya kaçış gerekçeleri, Paris ve Cenevre'de hangi gazeteleri çıkartmayı planladıkları bu katkıların önemlileri arasında sayılabilir.

Bununla beraber, çalışma sürecinde yapılan incelemelerde İstanbul'daki çeşitli kütüphanelerden ulaşılan *Hizmet* Gazetesi'nin 150'ye yakın sayısını taramış olmamıza rağmen arşiv vesikalarında “muzır neşriyat” şeklinde nitelendirilen bu gazetede “Emrullah” imzalı herhangi bir yazıya rastlanamamıştır. Ancak “Dava Vekili Tevfik Nevzad” imzalı ve genel içerikleri milleti sosyal ve iktisadi anlamda çalışmaya teşvik edici, 10 adet makale tespit edilmiştir.³⁸⁵ Bu makalelerin çevirim yazılarına, kaçışa doğrudan etki etmediği düşünüldüğü için ekler kısmında yer verilmiştir. Emrullah Efendi'nin *Hizmet*'teki makaleleri incelendiği takdirde, devrin yönetimince zararlı

³⁸⁵ *Hizmet*, Sahib-i İmtiyaz: Ahmed Celâdet, 1303-1313/ [1887-1897], Taksim Atatürk Kütüphanesi(0313).

görülen fakat günümüzde son derece genel geçer meseleleri ele alıyormuş izlenimi veren birtakım sosyal içerikli yazılar olduğu görülecektir. Bununla birlikte, bu araştırma, Emrullah Efendi'nin kaçıışı ve mahkemesi ile sınırlandırıldığı için onun *Hizmet* dışındaki gazete yazılarına çalışma boyunca yer verilmemiştir. Emrullah Efendi'nin *Yeni Muhitü'l Maarif*, *İkdam*, *Tanin*, *Hizmet* gibi gazetelerde kaleme aldığı makaleleri bütünlüklü olarak incelenecek olursa ve kendisinin yazdığı *İzahname* adlı eseriyle birlikte değerlendirilirse İttihatçı, Türkçü ve Dilci yönüyle ilgili de nitelikli çalışmalar ortaya konulabileceği düşünülmektedir. Nitekim çalışmanın birinci bölümünde ilk defa olarak burada yer verilen mezar taşında da Türkçü yönüne bir gönderme olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları³⁸⁶

Yıldız Yıldız Esas Evrakı (Y.E.E)

Yıldız Mütenevvî Maruzat (Y.MTV)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Şûrâ-yı Devlet (ŞD)

Sadaret (A.) Mektubi Mühimme Kalemî (A.MKT.MHM)

Babiâli Evrak Odası (BEO)

Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı Belgeleri (HR.H)

İrade Dahiliye (İ.DH)

Dosya Usulü İrade Tasnifi (İ.DUİT)

Yıldız Sadaret Hususî Maruzat (Y.A.HUS)

Yıldız Perâkende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı (Y.PRK.EŞA)

Yıldız Perâkende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH)

Maârif Nezâreti Evrak Odası (MF. VRK)

Gazeteler

Hizmet

İkdam

Tasfir-i Efkâr

Tanzimat

Tanin

Sabah

³⁸⁶ Kullanılan arşiv belgelerinin numaralarına tez içerisinde verilmiştir.

Düstur

Düstur, (1. Tertib), Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1286, I, 554-555.

Düstur, (1. Tertib), *Umur-ı Maliyeye Dair*, Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1286, II, 217.

İnceleme ve Araştırmalar

Akyıldız, Ali. “Şûrâ-yı Devlet”. *DİA*, XXXIX, 236.

Altın, Hamza. “İkinci Meşrutiyet Dönemi Nazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları”. *Kilis 7 Aralık Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (15:2) (2010).

Arıkan, Zeki. *İzmir Basınından Seçmeler (1872-1922)*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2001, I.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968, III.

Cömert Yıldız, Hülya. “Tercüman-ı Hakikat Gazetesi’nde Yayınlanmış İmar Faaliyetlerine İlişkin Haberler (1878-1892)”, Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı. 2019.

Çankaya, Mücellidoğlu Ali. “Müderris Emrullah”. *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*. III, Ankara: Mars Matbaası, 1968.

Çelik, Yüksel. “Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi Ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 15, (2006): 49.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2010.

Demirel, Fatmagül. *II. Abdülhamid Dönemi’nde Sansür*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007.

Dölen, Emre. *Türkiye Üniversite Tarihi-I: Osmanlı Döneminde Darülfünun: 1863-1922*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2004.

Eldem, Edhem, Daniel Goffmann, Bruce Masters. *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*. Çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Emrullah. *Mecelle-i Muallimin*. İBB Taksim Atatürk Kütüphanesi Osmanlıca Kitaplar Bölümü. nr. 2030, 1302.

Ergün, Mustafa. “Emrullah Efendi. Hayatı, Görüşleri, Çalışmaları”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 30 (1-2) (1979-1982): 7-36.

Ergün, Mustafa. “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”. *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi* (1990): 435-457.

Gencer, Ali İhsan ve Arslan, Ali. *İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2004.

Göçmen, Muammer. *İsviçre’de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995, s.143.

Gövsa, İbrahim Alâettin. “Emrullah Efendi”. *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*. 115.

Hanioğlu, M. Şükrü. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük: (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Hanioğlu, M. Şükrü. *The Young Turks In Opposition*. New York: Oxford University Press, 1995.

Hoca Muhyiddin. *Hürriyet Mücadeleleri yahut Fırak ve Menfâ Hatıraları*. Dersaadet: Selanik Matbaası, 1326.

Huyugüzel, Ömer Faruk. *Halid Ziya Uşaklıgil: Hayatı, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*. MEB Yayınları, İstanbul: 1995.

Huyugüzel, Ömer Faruk. “İzmir’de Edebiyat ve Fikir hareketleri Üzerine Araştırmalar, “Osmanlı Döneminde Bir Yerel Basın Örneği Olarak İzmir Basını””, *İzmir Büyükşehir Şehir Belediyesi Kültür Yayını*, (2004), 53-54.

Hüsünbey, Cengiz. *Fatih Cami’i Avlusundaki Türbe ve Mezar Kitâbeleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, TE 414, Haziran 1969.

İşıl, Hüseyin Rıfat. *İzmir 1914: Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi*. Ed. Erkan Serçe. İzmir: Akademi Kitabevi, 1997.

İpek, Muammer. “Bir Eğitim Bakanı Olarak Emrullah Efendi'nin Eğitim Felsefesi, Politikaları ve Uygulamaları 1908-1914”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, 2002).

Karataş, Yakup. “Sultan II. Abdülhamid’in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Münderisenin Maarife Terki”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 57 (2016): 1855.

Kuneralp, Sinan. *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*. İstanbul: İsis Yayınları, 1999.

Kumaş, Nursal. “Bursa’da Kolera Salgını ve Alınan Karantina Önlemleri (1890-1895)”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (2011/2): 213-241.

Leskovikli, Mehmet Rauf. *İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne İdi?*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.

Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1964.

“Merhum-ı Müşarunileyhin Terceme-i Hali”. *İkdam*. Nr. 6278, 13 Ağustos 1914 (31 Temmuz 1330/21 Ramazan 1332).

Okur, Hüseyin. “Entelektüel Bir Eğitim Lideri Olarak Emrullah Efendi”. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Bilim Dalı, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı., 2001.

Pakalın, M. Zeki. *Sicill-i Osmanî Zeyli*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, V.

Serçe, Erkan. *İzmir’de Kitapçılık (1838-1928)*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002.

Somar, Ziya. *Bir Şehrin ve Bir Adamın Tarihi Tevfik Nevzad: İzmir’in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı*. İzmir: Ahenk Matbaası, 1948.

Somar, Ziya. *Aydınlar Kenti İzmir: Felsefeci Dr. Ziya Somar’ın Anıları*, Ed. Yaşar Aksoy. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2000.

Şahin, İbrahim. *İzmirli Bir Şair: Tevfik Nevzad*. İzmir: Akademi Kitapevi, 1993.

“Ziya-ı Elîm: Emrullah Efendi’nin Vefatı-Merhumun Son Dakikaları”. *Tasfir-i Efkâr*. Nr. 1167, 13 Ağustos 1914 (31 Temmuz 1330/21 Ramazan 1332).

Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi. 2010, “Tevfik Nevzad”, s.1017.

Topuz, Hıfzı. *II. Mahmud’dan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.

Tokgöz, Ahmet İhsan. *Matbuat Hatıralarım (1888-1914)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Türkan, Esmâ Vildan. “Emrullah Efendi’nin Maarif Nazırlığı (1910-1912)”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı. 2018.

Tümer Erdem, Yasemin. “Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey’in II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikalarına Katkısı”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 32 (2015): 23-64.

Uşaklıgil, Halid Ziya. *Kırk Yıl*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1969.

Üke, Meryem. “Emrullah Efendi'nin İkdâm Gazetesindeki Felsefe Ve Bilim Terimlerine Dair Makaleleri”. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı. 2008.

Yalçın, Hüseyin Cahid. “Emrullah Efendi”, *Tanıdıklarım*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

EKLER

EK-1:

Kırkkilise Meb'usu Emrullah Efendi, Taksim Atatürk Kütüphanesi, Albümler 32/9.

EK- 3:

Tasfîr-i Efkâr'da yer alan

Emrullah Efendi'nin üzerine nüzul [felç] isabet ederek vefat ettiği haberi

شرائط اشتراك

استانبول وولايات ايچون سنه لى ۱۰۰۰ آلى آياى ۰۰
اوج آياى ۳۰ رآياى ۱۰ غرغردور .

ساعت	طبر	صبر	عرب	عنا	اسكندريه	طبر
۸ ۵۷	۸ ۵۷	۸ ۵۷	۸ ۵۷	۸ ۵۷	۸ ۵۷	۸ ۵۷

تصفيرو افكار

مستقل الافكار غزواته

غزوه عالمه بالجمله بحريرات (تصفير افكار) اداره نامى قلند كوندوليدور

نومبر ۱۱۶۷ - نسخهي ۱۰ پاره

صاحب امتياز : طلحه اوزاليا تونون نوسوسى : ۳۲۰

قسطلته	۳۱ رمضان المبارک
تعمیر	۲۱ نومبر
تعمیر	۱۳ اگستوس

آلمنلرك

ايك قهرمانلىرى ، ايك فرمانلىرى
ايك قهرمان

(ليدز) ي قهرمانه بوملرى ايه بومده
فسا ضبط اين آلمان قول اردو
نومادالريندن
جنرال شممنين
آلمان عسكرك بستانده اولارن اشتراك

جد و مزاح

خواجه مرحوم سرمايه سرافقى قورلوق
پوش چىمگان ، قوپوق بر نازوق آيبر ، بركاك
قىيسنه اولطورور .
پانكز بوزماندهمى بوانور ؟ اوزماندهم
وارايش ، ميرانديك بى
پوز !
ويه تيرينغ بر آتون آمار . . . بزه بوقه
پوزسون ا آتوق آيبر آنده بر ائق بوزير ،
اماده ايدر . . .
پوزسه آ . . .
اكيك اولاده . . .
اكيكسى ! اوليه ايسه اكيكده
آيلى !
چوق اكيك باوروم !
چام ، نهدر اكيك ايسه . . . !
نؤليه قورقوله چي آكلرجه آتوق
مارتاز . . . ديزك :
- اوقدر ا كسيك كه دها اوسته سكر
غروب وره ايسك . . . !
دها نهدر وره سكر ، رايكي دره نوب

اسرالله افنديك ارخمال

اوزرته زول اصابت ابدوك ارخمال ايلين
تلكتوزك ميجر ارباب عرماندن
اسرالله انندى مرحوم

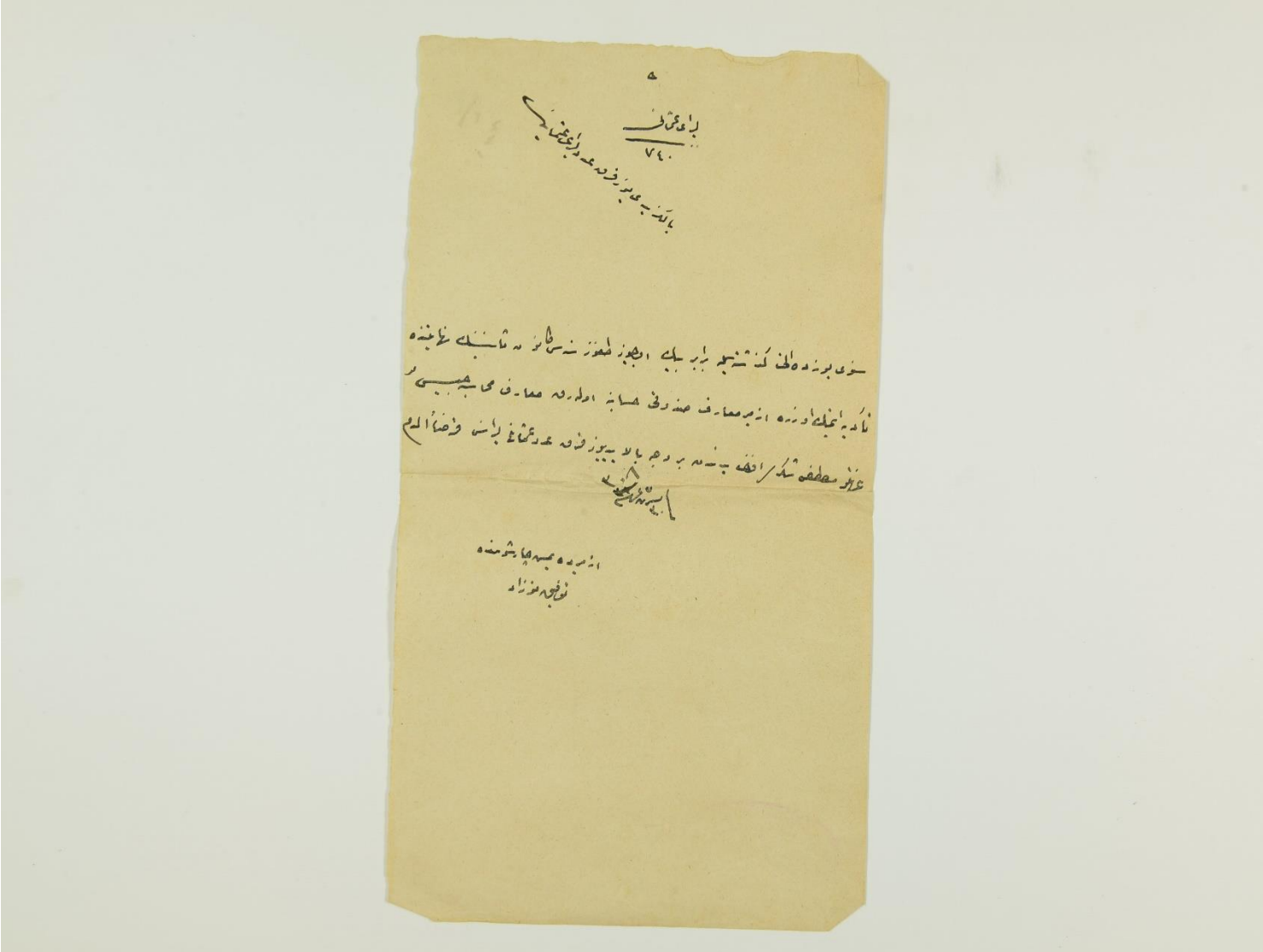
سياسيات

فرالسه - روس اتقاق

مهمى حرك باعلامسى و ديشلرته قدر
سلاطنت اوروپا مللريك بى ربه فلا صاف بومنه
تبار ايتارى يله شدي به قدر موجود فرض
اوتوان موارتريك اساسلى ايله انگتاف و تيجلورى
صنعتلى اوزرته عا كمل بورودونه و سكر
ورنه سه كال كوروكدهمور . هموى حرك
تبار نيمه لربه اشتار ائندن بو عا كدهمكلردن
بسنلريك قيد و اشتارق فائدهن غيرخال
عابرسه ، بزميش فرانسريك دها هموى
ح با شلاماش و فقط يك ناب اشتارقه عتفه
پوزطوتش اولدنى بر صدمه سرد ايله تكلرى بىنى
ملاحقه اوروردهم توفاس ايمك . آرو و ايدن بايتنه
عورت ايدىن هموى حرك ظهور ايتك اوزره
پوزدينى ساعناتلى كوزره آلمانلى ده ،
فرانسزى ده نديق و استجاب ايله ك فرستدن
يك كوزل استناده ائش اولان بركه داهسره
فرانس عا طرندن بىضارى شو مالمه سوز

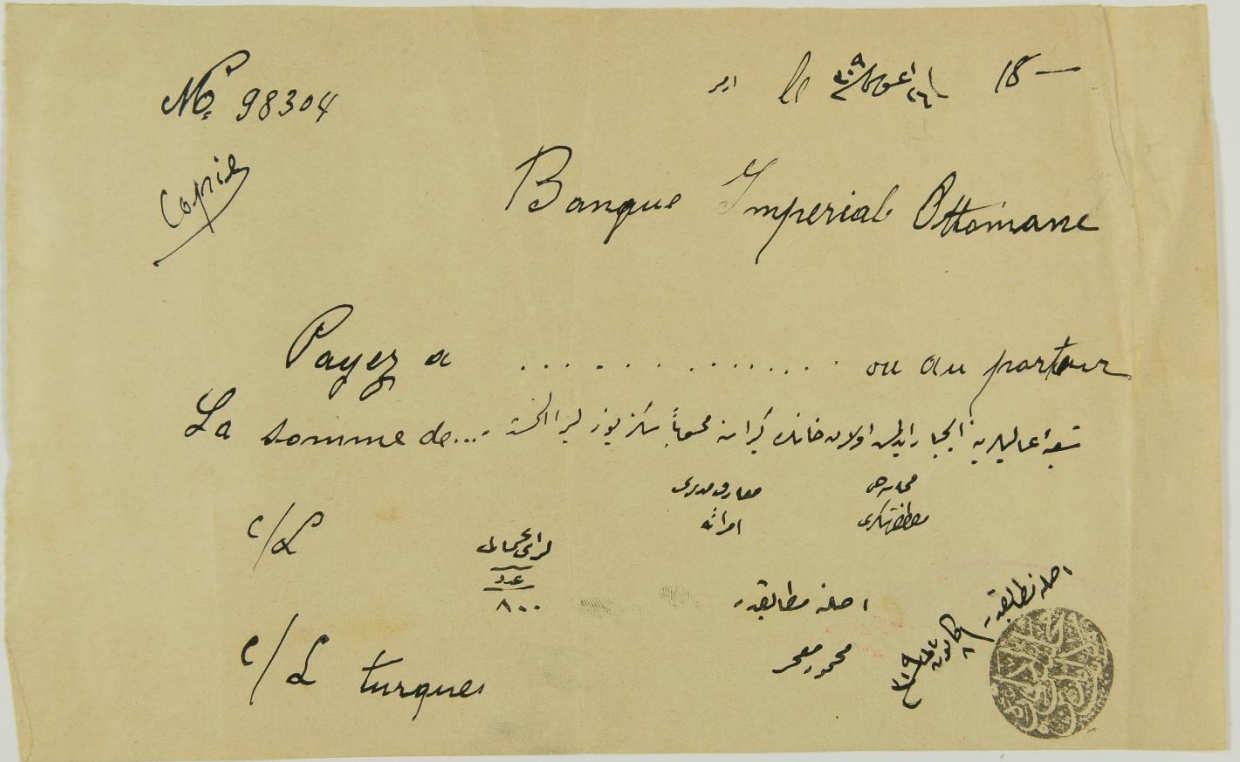
EK- 5:

Tüccar Tefvik Nevzad Bey'e Verilen Borç Senedi

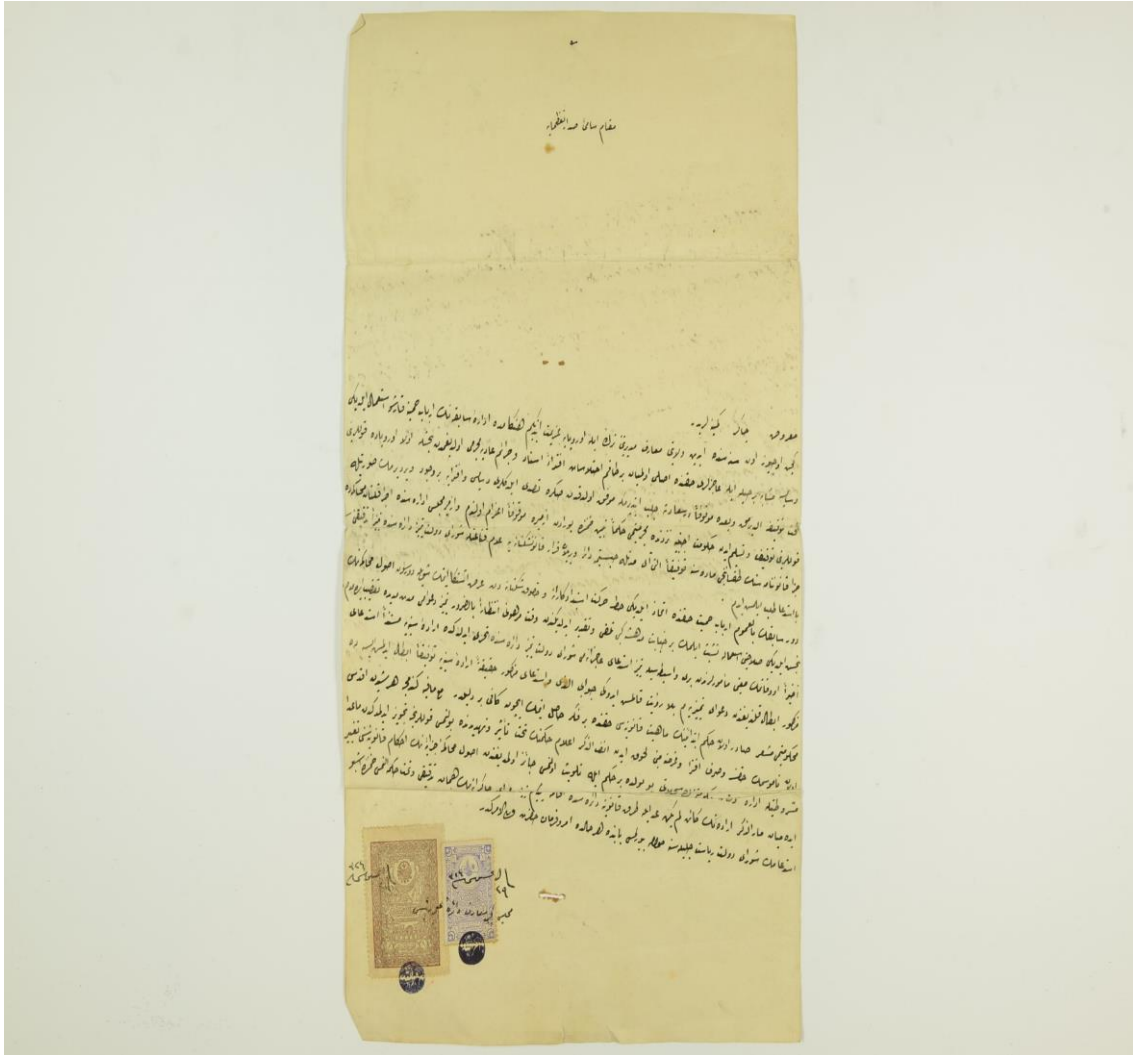
EK- 6:

Hanın Kirasına Karşılık Alınan Sekiz Yüz Liralık Sened

EK-10:

Emrullah Efendi'nin Kendi İmzasını Taşıyan Bir Diğer Dilekçesi

EK-11:

(solda) Emrullah Efendi'nin Fatih Camii Haziresindeki Mezar taşı (d. 1858 - ö. 1914)

EK-12:

Emrullah Efendi'nin Bazı Dilekçelerinin Transliterasyonu

(BOA, Ş.D, 1393/2, lef 265)

Huzur-ı Âli-i Hazret-i Vilayetpenahi'ye

Devletlü Efendim Hazretleri

İzmir maarif sandığından ihtilas edildiği iddia kılınan bin kûsur liradan dolayı vilayet-i celileleri meclis idaresinin heyet-i ithamiyesinden cinayetle itham olduğuma dair tanzim kılınan mazbatanın bir sureti tarafıma tebliğ edildiği gibi Temmuz'un yirmisine müsadif geçen Çarşamba günü meclis-i idare-i vilayette emr-i isticvabım icra kılındı. Çakerlerine arz ve isnad olunan hasededen netice-i muhakemede beraat edeceğim aşikar ise de ancak memuriyet-i acizanem nazar-ı dikkate alındığı halde açık olduğu iddia olunan mebalîge muhtelis denilemeyüp olsa olsa kanunen zimmet nazarıyla bakılacağı ve bu ise mücazât-ı te'dibiyeyi müstelzim cünha efalinden bulunduğu halde heyet-i ithamiye keyfiyeti cinayet derecesinde görmüş ve bu ise heyet-i ithamiye mazbatasının mefsuhiyetini müstelzim mevaddan bulunmuş olduğu cihetle kanunun vermiş olduğu salahiyyete müsteniden mazbata-i mezkurenin mefsuhiyetini ve binaenaleyh icra-yı iktiza-yı kanunisini talep ve istirham ederim. Ol babda emr u irade hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fi 2 Safer sene [1]312/ Fi 23 Temmuz sene [1]310/ [4 Ağustos 1894]

[imza ve mühür]

Mevkuf İzmir Maarif Müdür-i sabıkı

Emrullah

(BOA, Ş.D, 1393/2, 59)

Şûrâ-yı Devlet Mahkeme-i Temyiz Riyaset-i Canib-i Âlisine

Maruz-ı Kullarıdır

Maarif varidatının yed-i âhara geçmesine müsaade edilmiş olmasından dolayı Aydın Vilayeti Meclis İdaresi huzurunda mevkufen icra kılınan muhakememiz neticesinde kanun-ı cazanın madde-i mahsusasına tevfikân altı mah hapsime ve on beş mah müddetle memuriyetimden tardıma hüküm ve karar verilerek fi 8 Şubat sene 310/20 Şubat 1895 tarihinde takdim edilmiş ve zaten müddet-i mevkufiyetimi bir seneyi mütecaviz etmekle müddet-i mahkumiyeti ikmal etmiş olduğumdan tahliye-i sebilim icra kılınmıştı. Hüküm-i mezkura adem-i iktidarıma dair musaddak şehadetnameyi de merbuten takdim eylerim. Olbabda emr u ferman hazret-i men lehül-emrindir.

15 Şubat 1310/ 27 Şubat 1895

Aydın Vilayeti Maarif Müdür-i sabıkı

Emrullah

(BOA, Ş.D, 3056/45, lef 1)

Makam-ı sami-i sadaret-uzmaya

Maruz-ı çâker-i kemineleridir

İzmir Vilayeti Maarif Müdüriyeti'nde bulunduğum hengamda maarif akçesini yed-i âhara geçmesine müsaade ettiğimden bahisle altı mâh müddetle hapsime dair vilayet-i müşarunileyha meclis idaresinden sâdır ve vaktiyle taraf-ı çâkerânemden temyîz edilmiş olan 19 Mayıs sene [1]311/ [31 Mayıs 1895] tarihli ilâm hükmü Şûrâ-yı Devlet Temyiz Mahkemesi'nden yine ol-vakt taht-ı tasdika alındığı[nı] ahîren istihbâr eyledim. İdare-i müstebide aleyhine neşriyat ile meşgul iken beni Avrupa'dan celb maksadıyla idare-i sabıkanın maharetle kurduğu bir dolapdan ibaret ve serâpa muhalif-i kanun olan ve istikbal-i acizanemi mahv ü ifna eden hüküm-i mezkurun usul-i muhakeme-i cezâiyenin üç yüz kırk yedinci maddesi mucebince nakz olunmak üzere Şûrâ-yı Devlet Riyaset-i

Celilesi'nden tahriren emr-i kat'î verilmesini esbâb-ı atiyeye mebnî taleb ve istid'â eylerim.

“Hükm-i İbtidaiyenin Hülâsa-i Meali”

“Cereyan-ı muhakeme ile tahkikat-ı vakıya nazaran maarif akçesinin yed-i âhara geçmesine müsaade etmeleri maarif nizamnamesiyle talimatın yüz kırk yedinci maddesine mugayir kanunen mücazât-ı te'dibeyeyi müstelzim cünha nevinden idüğüne bir re'ye karşı ekseriyet-i ârâ ile karar verilmiş ve tahdid-i mücazâtı bahsine gelince ceza kanunname-i hümayununun doksanıncı maddesinde her ne suretle olur ise olsun zimmetine mal-ı mîrî geçiren veyahut âhara geçmesine müsaade eden mülkiye ve maliye memurları memuriyetinden tard ile üç aydan iki seneye kadar habs veya altı aydan üç seneye kadar nefy olunur deyu muharrer idüğüne binaen Emrullah Efendi'nin altı ay müddetle habsine ve tarih-i infisalinden muteber olmak üzere on beş ay memuriyetinden tardına ve yed-i ahara geçmiş olan sekiz yüz liranın mumailleh Emrullah Efendi'yle muhasebeci Mustafa Şükrü Efendi'den her ikisinden tahsiline karar verilmiştir.”

“Esas ve Mahiyet-i Mes'ele”

İzmir Maarif müdüriyetinde bulunduğum sırada evkaf-ı münderise hasılatının kifayetsizliği cihetiyle mekatib-i ibtidaiye muallimlerinin tedahülde kalan maaşlariyçün bir karşılık ararken malum olan arsa üzerine akar yaptırmak için maarif nezâretinden istihsal-i me'zuniyet etmeksizin ve sırf mes'uliyet-i zamaniye-i şahsiyem tahtında Osmanlı bankasının İzmir'deki şubesinde senevî yüzde altı faizle istikraz eylediğim akçe ile inşaata başladım ve akd eylediğim istikraz mukavelesinin tarihinden itibaren güzeştenin cereyanı tabi olduğundan peyderpey inşaata sarf edilecek paranın güzeştesini telafi eylemek maksadıyla bankadan istikraz eylediğim mebaliğden bir kısmını irbah ve semeniye hususunu düşündüm ve o vakit üzüm ticaretinden ve mahallî meclis-i maarif azasından bulunan ve kendisine her suretle emniyetim derkâr olan merhum Tevfik Nevzat Bey'e mebaliğ-i mezkurdan bin beş yüz lira kadar ikrazatta bulunarak bu suretle bankaya karşı müteahhid olduğum faizin bir kısmını telafi etmiş idim. Faizden başka mezkur akçenin yedi yüz lirası tahsil edildi ve hükm-i ibtidaî ilamında esbabı tasrîh olduğu veçhile sekiz yüz lirası kalmış idi ki sebep-i mahkumiyetim bu mes'ele olmuştur. Bi'n-netice meclis-i idarenin icra ettirdiği resmî keşiflerle sekiz bin liraya mal olması teayyün eden inşaatın dört bin küsur lira ile ikmal ve senevî ol-vakt bin lira irad

getirir bir akar vücuda getirmiş ve bu uğurda ihtiyar edilen fedakarlıklar şayan-ı takdir bulunmuş iken mahkemenin bu cihetleri nazar-ı vicdana almaması şayan-ı teessüf görülmüştür.

“Temyiz kararıyla taht-i tasdika iktirân eden hükm-i ibtidâi aleyhine olan i‘tirazatım”

Evvela balada hülâsa-i meâli münderic hükm-i ibtidaîde sebep-i mahkumiyet olarak maarif akçesinin yed-i âhara geçmesine müsaade edilmek keyfiyeti ityan olunuyor ve ceza kanunnamesinin doksanıncı maddesi hükmünce mahkumiyetime gidilmiş oluyor. Halbuki ikinci cild düsturda münderic maarif-i umumiye nizamnâmesinin yüz doksan ikinci maddesinde “maarif-i idare-i umumiyesinin varidatı zîrde beyan olunacağı vechile birincisi tahsisat-ı miriye ve ikincisi ahalinin verecekleri iâne-i seneviye ve üçüncüsü tahsisât-ı vakfiye ve ianât-ı müteferrikadan dördüncüsü mekatib-i sultaniye ve âliye talebesinden alınan ücretlerden ve beşincisi mücazât-ı nakdiyeden ibarettir”³⁸⁷ diye tayin ve tasrîh edilmiş olmasına nazaran emvâl-i miriyeden addolunabilecek akçe mahza bâlâda gösterilen beş nev‘-i menba‘dan hasıl olan varidâta münhasır idüğü ve bu misüllü beş nev‘-i varidattan mütehasıl bir paranın yed-i âhara geçmesine müsaade edenler hakkında ceza kanunnâmesinin doksanıncı maddesi ahkamı tatbik edilebileceği umûr-ı tabi‘iye-i kanuniyeden olup yoksa onlardan hariç ve sırf mes’uliyet-i şahsiyem tahtında âhardan istikraz eylediğim akçeyi menfaat-i maarif için ikrâz suretiyle yed-i âhara geçirip geçirmemekten tevellüd edecek zarar ve menfaat yine şahsıma aid ahvalden olarak hukuk-ı âhara cihet-i teallukı olmayacağı bedihi iken mahiyeten hukuk-ı âdiyeden bulunan mezkur ikrâz ve istikrâz muamelât-ı acizâneme mal-ı mîrînin yed-i âhara geçmesi sıfatı verilip ceraimden addedilmesi vücuhu ile bir hükm-i kanun-ı şikenânedir. Sâniyen mekâtib-i ibtidaiye muallimlerinin maaşlarına karşılık varidat olmak üzere inşasına teşebbüs eylediğim ebniye-i mezkureye sarf edilmek üzere maarif nezâretinin haberi bile olmayarak kendü nam u hesabıma bankadan istikraz eylediğim mebalîğ maarife ait emvâlden ve emvâl-i emiriyeden addolunmak ihtimali tasavvur olunsa bile maarif sandıklarında kalan fazla nukudu irbâh ve semeniye etmek âtide muharrer madde-i nizâmîye mucibince maarif müdürlerinin salahiyeti dairesindedir. Şu halde dahi adem-i mesuliyetim icab eder. Çünkü bir fiile veya bir muameleye cürm

³⁸⁷ Düstur (24 Cemaziyevvel 1286/1 Eylül 1869), c.2, *Umur-ı Maliyeye Dair*, s.217.

denilmek için ol fiil ve muamelenin icrası aslen ve esasen nehy edilmiş bulunmasına mütevakıftır. Fakat aslen ve esasen bir cezanın tehdidi altında bulunmayan bir fiil veya muamelenin teferruatından bulunan bir şart veya bir kayd-ı kanuniyenin adem-i icrası takdirinde bile faili için terettüb edecek mesûliyet, mahza bir mesûliyet-i maddiye-i zamaniyedir. Binaenaleyh cürm olunmak üzere telakki edilip mahkûmiyet-i acizânemi intâc eden (maarif akçesinin yed-i âharın zimmetine geçmesine müsaade etmek) isnâdı bu nokta-i nazardan mütalaa edilince ben ceza kanunnamesinin doksanıncı maddesiyle nehy olunan emvâl-i mîrîye kabilinden bir akçeyi yed-i âhara geçirmediğim bilakis düsturun üçüncü cildinin dört yüz otuz ikinci sahifesinde münderic olan mekâtib-i sıbyaniye idareleri hakkındaki talimata tevfiğ hareket eyledim. Bu talimatın yirmi birinci maddesinin fıkra-i ahîresinde “sandıkta kalacak fazla mebalîğ ile avarız akçesi hey’etin inzimâm-ı re’yle taht-ı emniyette irbâh ve semeniye kılınacaktır” deniliyor. Binaenaleyh mekâtib-i sıbyaniye varidatı olmak üzere istikrâz kılınan meblağdan hemen sarfiyata ihtiyaç mes etmeyen fazla kısmını irbahen âhara ikraza mezkur yirmi yedinci maddeye tevfiğ kanûni olduğundan Tevfik Nevzad Bey’e vaki’ olan muamele-i ikrâziye bir cürm-i kanunî olmadıktan maada bir muamele-i meşrua-i kanuniyeden ma’duddur. İrbah ve semeniye emrinin taht-ı emniyette cereyanı meşrut mukayyed olmasına Tevfik Nevzad Bey’e bila te’minât akçe ikrâz edilmesi cay-ı itirâzdır. Fakat şu ahvâl, ceza ile mahkumiyetimi icab etmek şöyle dursun bir sebep-i muhakeme bile teşkil etmez zira azâde-i beyândır ki bir fiil, serâhaten ceza tehdidi altında bulunmadıkça cürmden ma’dud olamaz ve ol fiil hakkında ictihad veya kıyasen ceza tertib edilemez nitekim emvâl-i miriyenin gerek kendi zimmetine gerek ve âharın zimmetine geçmesi sarâhaten nehy olunmuş ve zimmetine geçirenlerle âharın zimmetine geçmesine müsaade edenler hakkında ceza tertib edilmiştir ancak irbah emrinde mesâğ-ı kanûni olan fazla emvâl-i maarifin mahzâ bilâ te’minât irbâh ve semeniye edilmesinden dolayı failin ceza-dîde olacağına dair bir sarahat-i kanuniye olmadığından bu misillü bir fiil, cürm mahiyetini haiz olamayacağı muktezâ-yı hikmet-i hukuk-ı cezadan bulunmağla olsa olsa bir mesuliyet-i zamaniye terettüb edebileceği ve kaldı ki maarif nezâret-i celilesinin meclis-i kebirinin suretleri melfuf kararlarına tevfiğ meblağ-ı mezkur nezâret-i müşarunileyhaya karşı Tevfik Nevzad Bey tarafından senet verilerek tedeyyün edildiğinden dolayı mesuliyet-i zamaniyeden dahi beriyyü’z-zimme olduğum aşikardır. Elhâsıl esbâb-ı ma’ruzaya binaen kanun-şikenâne

olan hükm-i mezkûrun tedkikiyle nakzı zımında usul-i muhakeme-i cezaiye kanununun üç yüz kırk yedinci maddesinin bahş eylediği salahiyyetin şura-yı devlet riyâset-i celile canibinden istimâli taleb ve istid‘â eyler ve işbu istid‘a-yı bendeganemin riyaset-i müşarunileyhaya havale buyurulmasını istirhâm ederim. O halde ve kâtibe-i ahvâlde emr u ferman hazret-i veliyyü’l-emrindir.

25 Teşrin-i evvel sene 1324/ [7 Kasım 1908]

[imza]

Meclis-i Kebîr-i Maarif İlmiye Kısımî Reisi

Emrullah

(BOA, Ş.D, 1393/2, lef 277-278, 47).

Bu gece kaffe-i siyâti bağışlayan Allah zülcelal hazretlerinin nur-ı hazret-i seyyidü’l-mürselinden iktibas-ı füyuzat eyleyen vekil-i rahimi dahi ilahi bir sıfâ-ı takip ile siyâtinden nedamet eden bendeganeni mazhar-ı afv-ı ğufrân buyuracaklarından ümidvarım. Hapsolunur ceza görürürüm havfıyla İzmir’e gidemiyorum. Cürmümün masum evlatlarıma bağışlanmasını istirham ederim. Olbabda ve katibe-i ahvalde emr u ferman velinimet-i alemiyan ile müşfik ve erham şevketlü padişahımız efendimiz hazretlerindedir.

İzmir’i ne için terke mecbur olduğumu Yenişehir’e muvazaletim anda doğru şehbenderhaneye müracaatla ifade eylediğim gibi akab fi 24 Şubat sene 309/8 Mart 1894 tarihinde padişaha bu durumu arz eyledim. Yenişehir polis idaresinde misafir kaldığım 14 saat zarfında polis meclisinin şehbenderhane ve telgrafhaneden icra eylediği tahkikat onlara dahi kanaatbahş olmağla serbest bırakıldım.

Afv-ı itlak-ı bendeganemi meyani‘ olan hariciye nezaret-i celilesinin fi 31 Mart sene 310/12 Nisan 1894 tarihli telgrafnamesi sureti Yenişehir Şehbenderliği’nden taraf-ı naçizaneme Nisan’ın birinci günü verilmiş olmasıyla arz-ı şükran ve fert-i hîn-i ubudiyet zımında Dersaadet’e müteveccihen Nisan’ın ikinci günü Yenişehri terk eyledim. İstanbul’a Nisan’ın beşinci günü muvazalet ederek fi 30 Mayıs sene 310/11 Haziran 1894 tarihine kadar kamilen serbest bulundum. Ahiren Şura-yı Devlet’te rü’yet edilecek muhakeme neticesine kadar isbat-ı vücud eylemek üzere kefalete rabt-ı bendeganem hususu maarif nezaret-i celilesinden zabıta nezaret-i celilesine iş‘ar buyrulmağla kefil edinceye kadar bir kaç gün bab-ı zabtiyede misafir kaldıktan sonra

mükeffilen fi 16 Temmuz sene 310/28 Temmuz 1894 tarihine kadar yine serbest kaldım. Mahfuzen olmayıp mükeffilen İzmir'e i'zam-ı bendeganem hakkında makam-ı sami-i sadaret-uzmadan zabtiye nezaret-i celilesine yazılan emr-i saminin vaktiyle yetişememesi yine mahfuzen gönderilmekliğime sebep oldu. İzmir'e fi 18 Temmuz sene 310/30 Temmuz 1894 tarihinde muvasalet olunduğundan o gün muafiyet-i bendeganemi nâtik olan evrakı nazargâh-ı âli-i fehimanelerine arz edinceye kadar hapishanenin bir kaç aksamında bulundum. Yine o gün akşam üzeri kefaletle tahliye olunarak fi 20 Temmuz sene 310/1 Ağustos 1894 tarihinde redd-i "ceza ciheti yed-i kudret-i hazret-i padişahide bulunmağla her ne kadar cezadan afv olundu isem de muhakemenin mevkufen icrası idarece karargîr olduğu taraf-ı ali-i vilayetpenahilerinden çakerlerine tebliğ olunarak" caniler hapishanesine atıldım. Ahlayı sebil-i bendeganemi suret-i zirde münderic takdim eylediğim 23 Temmuz sene [1]310/ 4 Ağustos 1894 tarihli istid'a ile istirahat eylemiş olduğum halde henüz tahliye olunmadım.

12 Nisan 1894 (31 Mart sene [1]310).

EK-13

Hasan Rüşdü Efendi'nin Dönüşü Sonrası Başkomiser Tarafından Alınan İfadesinin

Çevirimyazısı

(BOA, Y.MTV, 91/1, lef 3/3.)

“Mumaileyhima Emrullah Efendi ile Nevzad Bey'in böyle bir fikir ve niyette bulunduğunu buraca sizden maada bilenler var mıdır ve sizden başka daha kimseye böyle bir söz ve teklifte bulunup bulunmadıklarını size söylediler mi ve Marsilya ve Paris'te bulunduğunuz müddet zarfında mumaileyhima İzmir ve sâir cihetlerde kimlerle muhabere ederlerdi? Ve bunların İzmir'de bazı kimselere gönderdikleri mektuplarında bazı ahavatın muavenetiyle de şöyle bir gazete çıkarmak için buraya geldik gibi ibareler görüldü. Aceb kendilerine muavenet eden ahavatları kimlerdir? Tabi siz bunları bilmelisiniz çünkü mezkur mektuplar siz orada iken yazıldı. Gerek meâl-i mektuplardan ve gerek bunlara dair olan sözlerden malumatınız neden ibaret ise ber tafsil beyan ediniz?”

“Gerçi takdim eylediğimiz istirhamnâmede bazılarının muavenetini göreceğimizi taht-i temine almış isek de mazhar-ı himayet-i padişahî olmaklığımızı istirham eyleriz terkibi vardır. Fakat bendeniz tahrirden mukaddem hiçbir kimsenin muaveneti taht-i temine alınmadığından böyle bir kaydın dercine lüzum olmadığını Nevzad Bey'le Emrullah Efendi'ye beyan eylemiş isem de evvelce herhangi meselede olursa olsun şayet beynimizde ihtilaf zuhur eder ise oraya müracaat ederek ikimiz itkan eylediğimiz halde üçüncünün diğerlerinin reyini kabule mecbur olacağı mukavele edilmiş idi. Mumaileyhima bunu mukaddime ile “henüz gazeteye müsaade istirhamında iken paramızın da az olduğunu bildirerek açıktan açığa hemen ihsanımı talep eyleyeyim. Halbuki yine bu ümitte bulunduğumuzu iş'ar için mazhar-ı hümayun-ı seniye olmaklığımız cümlesine bazılarının muavenetini göreceğimizi taht-i temine alınmış isek de tabirini maksudun husulüne hizmet için bir mukaddime olmak üzere yazmalıyız. İzan cümle gazeteye müsaade olunduğu halde 15 bin kadar abone me'mul etmiyor muyuz işte bu da hiss-i kable'l-vuku' muavenet demektir.” gibi sözlerde bulduklarını belirtmiştir. “El-hasıl o cümle tafsilat-ı maruzaya mebni yazılmış olup hakikatte ise hiç bir ferdin değil nakden lisanen bile muaveneti te'min edilmemiştir. Gaybubiyetimizden

hiç bir kimsenin his ü haberi olmaması dahi maruzatımın sıdkına delil-i alenidir.” demektedir. “Marsilya’dan Nevzad Bey, kendi hanesine şeriki Mihalaki’ye Kantarağasızâde Mustafa Efendi ile doktor Mustafa Bey’e ve hâsib-i imtiyaz-ı *Hizmet*, Ahmed Celaleddin Bey’e Emrullah Efendi de hanesine birer mektup yazdıkları gibi Paris’ten dahi Nevzad Bey salifü’z-zikr Mihalaki ile hanesine Emrullah Efendi’de kendi evine yazdılar. Bunlardan başka bir tarafa mektup yazdıklarını görmedim ve ben avdet edesiye kadar gerek cevaben ve gerek re’sen bir taraftan mektup da almadılar yazılan mektupların mündericatı hatırımda değildir. Mesmu‘-ı acizaneme nazaran mektuplar muhatabları tarafından hükümet-i seniyyeye takdim olunmuş ve bu babdaki malumatım bundan ibaret bulunmuştur.”

EK-14:

Tevfik Nevzad'ın *Hizmet* Gazetesi'nde Yayınlanan Bazı Makaleleri

Kaleme Gidelim mi?³⁸⁸

Dünya bir makinedir. Herkes bir vazife taahhüd etmiş işliyor. Maksad geçinmek. Yani ihtiyacına lazım olan eşyayı elde ederek sarfiyatında istihdam etmek. İnsana bad u hevada bir şey vermezler. Buna karşı kendi de mukabeleten eşyada bir faide hasıl etmekle mükelleftir. Kimi yulaf yetiştirir, kimi hayvan besler, kumaş yapar, eşya nakleler.

Fakat bir de manen faide istihsal edenler vardır. Onlarda insana görünmez bir surette hizmet ederler ki her ne kadar vücuda getirdikleri faide gayr-i mahsüs ise de ehemmiyetçe diğerlerinden belki de büyüktür. Dünyanın en büyük adamları bunlar arasındadır.

Bir alem-i seyyarâtın hareketına dair bir şey keşfedip heyetin terakkisine hizmet ediyor. Bir hatib selalarını? bir çok hissiyattan haberdar eyliyor, yeni yeni arzular uyandırıyor. Bir hakim bir meselede hakkın ne tarafta olduğunu hükmen beyan ederek adaleti meydana çıkarıyor. Bir avukat müşkil bir meselede re'y vererek iş sahibini ikaz ediyor.

Acaba bunlar boş hizmetler midir. Hayır. Hepsinin de faidesi vardır. Hem öyle faidelerdir ki insaniyetin en büyük terakkisi, en büyük itimadı bunlara müsteniddir. Kaleme gidelim mi, ne vakit gidelim anlamak için işi buradan tedkik etmek lazımdır. Oraya gidip ne yapacağız. Tabidir ki bizi meccanen geçindirmek için oraya davet etmiyorlar. Kalem, misafirhane değildir. Ziyaretgâh da değil.

Cemiyet ile yaşamak mecburiyetinde olan insanlar umumi işler yaptırmak üzere bir hükümet te'sis etmişler. Herkes işiyle, gücüyle meşgul iken hükümette asayiş, hukuk-ı umumiye ve şahsiyeyi, emniyeti temin etmek, tesalüt-i i'dayı men' eylemek gibi vezaif ile mükellef bulunmuş. Bu da bir faidedir. O kısım halk sırf bu fevaidi te'min etmek ile meşguldür. Bunların vazifesi de manevi faideler istihsal eylemektir.

³⁸⁸ *Hizmet*, nr. 1068, "Makale-i Mahsusa: Kaleme Gidelim mi?", 8 Zilhicce 1314/28 Nisan 1313/10 Mayıs 1897, 4.

Demek hükümet memuriyeti ile olanların vazifesi her şeyden büyüktür. Yalnız kendinin değil, birisinin menfaatini düşünecek. Cemiyet-i beşeriye nereden mazeret gelir, bir millet nasıl sahib-i servet olur. Ne yaparsa inhirama?, haraba? yüz döner .Böyle büyük büyük beylerce vazife eylemektedir.

Şimdi efendi, bir kere düşünelim. Tahsil-i idadiyi bile daha hakkıyla ikmal etmeden, kendi hayatımız için tayin-i mülk etmeye ikdar kesb eylemeden ilerisi bir milletin muhafaza-i müşafaate?, daha doğrusu tali insanıyeti idareye müncer olacak büyük, mukaddes bir vazifeyi deruhde etmeye kalkışmak muvafık-ı insafidir.

Biz okumak yazmak öğrenince her şey olmuş, bitmiştir zannediyoruz. Heyhat. Daha olacak şeylerin elifbasına bile başlanmamıştır. Okumak, yazmak lakırdı söylemekten başka bir şey değildir. İnsanın ağzı yerine kalemi söylerse tabiatın bir sırrı, bir kuvveti mi kabza-i teshire geçirilmiş olur? Ne gezer.

İnsan hizmet-i hükümete teayyüz etmek için değil, malumatından, müktesebat-ı ilmiyesinden bir milleti müstefid eylemek niyetiyle girmelidir. Bu ise evvela iktidar peyda etmek ile olur. Yoksa orada sebep teayyüş aramak mukaddes bir vazife-i insanıyeyi bey' ve şera? derecesine indirmek demektir. Evvela: Okumalı, öğrenmeli, peyda-yı iktidar etmelidir. Taki kaleme gider, bir memuriyet sahibi olursak bari deruhde ettiğimiz vazife-i mukaddeseyi ifa etmiş insanıyet, vicdan nezdinde de muvazaheye isthkak kesbeylememiş oluruz.

Evet, iş yalnız mesuliyet-i maneviyede kalsa belki de kabil-i tesellidir. İnsan “muktedirim de büyük bir iş görüyorum” diye kendini aldatabilir. Çünkü zavallı insanlar kendini müstahak görmek için bir çok gururlara, kuruntulara maliktir. Fakat yarı buçuk şey bilmekle kaleme gidenlerin bir şey olamadıklarını binlerce emsal ile görüp dururken yine vukufsuz, malumatsız kaleme gitmek hususuyla servet-i zatiyesi varken onu birtakım kethüdalar elinde bırakıpta mücerred memur olmak için devair-i hükümeti işgal eylemek vezaif-i insanıyeti bilmemektir.

[imza]

Dava vekili:

Tevfik Nevzad

Yoksul Ortakçı³⁸⁹

Bir adamla bir işe girişeceksiniz. Mesela ortaklık bir mal alacaksınız, yahut ona bir şey satacak, veya ondan bir mal satın alacaksınız. Şüphesizdir ki bu adamın tok olması sizin menfaatinize muvafıktır. Aç adam alacağınız ortaklık malın meşru karıyla doyamayacaksa sizin hissenize göz dikmek tabiidir. İnsanda mevcut olan varlığını muhafaza etmek hissi hiç bir vakit hükümden düşemez. Her işte, her halde kuvvetini yürütmekle vazifeli bütün kimsenin hukukuna tecavüz etmemek ahlaki tavsiye ettiği şeydir. Fakat ahlakın o mülkî dercesi, ve ahifake? vuku'unun şu gördüğümüz cereyanında meşhud değildir. İnsan yoksulluğa bir kerteye kadar tahammül edebilir. Açlık bıçağı kemiğe dayanınca vicdanın nasihati bile ikinci derecede kalır. Bu o kadar tabii bir kanundur ki yalnız ahlak nazariyeleriyle değil kanunlarla, toplarla bunun değiştirilmesi mümkün olamaz. İnsan kendini besleyecektir, her ne sebeple olursa olsun kendini besleyemezse başkasının malına el uzatacaktır.

Ortaklık mal alacağınız adamın aç olmasında bu korku nasıl varsa herhangi bir alış-veriş edeceğiniz adamın, ve hatta uşak olarak kullanacağınız şahsın yoksul olmasında da aynı hal mevcuttur. Zaten yoksulluğun önündeki bu karanlık, bu cehennemî uçurumun verdiği ürpertici korku tesiriyledir ki:

Kanaatullah Ez-zarure

Temennisi îrad edilmiştir. Fakat dünyadan ne zaruret kalkmak ihtimali vardır, ne de zaruret sahiplerinden yaşamak hissini yüklemek mümkündür.

Aç adam, kendini, çocuklarını besleyemeyen herhangi bir adam başkasının malına göz dikmeyecek kadar sağlam ahlaklı, metin olsa bile bir gün, bir zaman onu yapabilmek kabiliyetindedir.

Demek, yoksul bir adamla herhangi muameleye girişilse menfaat maddeten tehlikede olsa bile manen o korku mevcuttur. Onun ahlakında, ihtiyacında ahvalinde hasıl olacak bir değişme diğerin hukukuna tecavüze sebep olabilir.

İhtiyacı olmayanların, veya zenginlerin aharın hakkına tecavüz etmeyeceklerini iddia etmek istemiyorum. Sırf kendi hakkına razı olmak, başkasının malına el uzatmak, her menfaati kendi çalışmasında halde zenginler arasında bu yaratılıştaki, bu

³⁸⁹ *Hizmet*, nr. 1983, "Makale-i Mahsusa:Yoksul Ortakçı", 24 Receb 1320/13 Teşrinievvel 1318/26 Ekim 1902, , 1-2.

alışışta olanların nadir olduğunu itiraf ederim. Fakat ben burada ahlak nazariyelerini tedkik etmek istemiyorum. Bir hakikati araştırarak bir neticeye varmak arzu ediyorum. Bunun için yalnız olan yoksul, ilk münasebetin ilk fırsatta diğerin malıyla geçinmek zaruretinde bulunur. Bu hakikat zaten o kadar meydandadır ki kârilerin hepsi kendi hayatları içinde bunun bir çok misallerini görmüş olduklarını hatırlayacaklarına şüphe yoktur.

Şimdi şu hakikat önümüzde iken bizim arazi sahiplerinin ortakçılarını göz önüne getirelim. Bunların içinde karnı tok adama hemen yüzde bir tesadüf edilmez dense caizdir. Yetiştirdikleri mahsulün ellerinde kalan miktarı zavallıları bir ay olsun rahat yaşatacak derecede değildir. Kendilerine kışın iki kat fiyatla mal satarız, yahut bu suretle mal alarak yaşamalarına göz yumarız; yattıkları yerlerin hayvan damından farklı bir halde olmaması, çocuklarının yalın ayak, baş kabak gezmesi bizi müteessir etmez, isteriz ki onlar bu halde çalışsınlar, bize vücuda getirdikleri mahsulün yarısını versinler. Hatta bu yarı mahsulden onun elinde fazla bir şey kalacak olursa şu artıktan bize biraz hisse ayrılmasını da arzu ederiz.

- Allah, Allah bizim ortak mı verdiğim tohumdan da çalmış. Hiç bunda iz'an yok mu? Tohumdan çalmak kendine de büyük zarar olduğunu anlamıyor mu?
- Evet, anlıyor. O da bilir ki bir tohum çalmak kendine aid beş mahsülü mahvetmek demektir. Fakat onun kışın yiyeceği yoktur. Sana bir kaç defa müracaat etti. Azarladın. Bir iki kere verdiysen de başına kaktın. O üçüncüsünde o da elindeki tohumu yemeğe mecbur oldu. O da yaşayacaktır. O da ailesini besleyecektir. Gelecek seneyi mahsülü tok adam düşünür. Aç midenin mülahazası, basireti olamaz.

Ortakçınız kışın mahsülün fevkaalede bir katli olduğundan bahsettiğini mahsül zamanı mübalağalı buluyor. Onun yalancılığına kızılıyorsunuz. Hakkınız yoktur; yoksul ortakçı elbette yalan söyleyecektir, onu yalancı eden arzu sahibidir, sizsiniz.

Ortakçınızın arzuyu iyi işlemediğinden, daima köy kahvesi peykesinde tanbura çalarak vakit geçirdiğinden, urduğu çapanın yere bir karış girmedüğinden bahisle şikayet ediyorsunuz. Aç adam elbette çalışamaz. Tarhana çorbasıyla, bulgur pilavıyla beslenen vücuddan toprağın demirden göğsüyle çarpışacak kuvvet, kahramanlık elbette beklenmez, beklenmemelidir.

Vücut aldığı yediği ... aç adam varsa sarfettiği odur. Zavallı, ineğinden aldığı sütü bile yiyemeyerek peynir yapıp beş on para elde etmek için satıyor. Tavuğu adeta bir irad edinmiş, yumurtasıyla onun eksikliğini düzüyor. Bunlar bile midesinden geçmiyor. Darı un, sade arpa, namus bekliyor musun? senden çalacağına, kendi işi yabancı addederek lakayd bulunacağına şüphe etmeme ...yazısındaki kuvvetsizlikten şikayet etmeye işte hiç hakkın yoktur. Verdiğin kömür senin istediğin harareti vücuda getirmeye kafi değildir.

Şimdi bir de bunun aksini farz edelim: Ortakçılarımıza kendi ailemiz efradından imiş gibi acıyalım. İyi yemeleri, iyi yaşamaları için tavsiye edelim. Hatta onları iyi yaşamaya alıştıralım. Şüphesiz ki iyi yaşamaya alışan o yaşayışının muhafazası için çalışır. İhtiyaçları olan eşyayı ucuz almalarına muavenet edelim. Onlara az faiz ile para verelim, hatta onların manevi seviyelerini de yükseltmeye çalışalım. Beyinleri fazâil-i ahlak tohumu atalım. Çocuklarının okutturulmasına gayret gösterelim. Bunların neticesinden müstefid olacak biziz. Çünkü her sözü, hatta en galiz sökmeleri bile kayıtsızcasına dinlemeye, tohumdan çalarak ailesini beslemeye alışmış; soluk benizli. Tembel, yoksul ortakçı birine karşınızda heybet sahibi, iyi yaşamış görenin etmiş ailesini gördüğünden yad etmemek için daima iş başından ayrılmaz, kırmızı yanaklı, turunç bağırlı kuvvetli, dinç bir ortak göreceğinize bu ikinci elbette sizden çalmayacak, yaşayışını çalışmasından bekleyecektir.

[imza]

Tevfik Nevzad

Makale-i Mahsusa

Çalışmalı Mı?³⁹⁰

İstersen çalışma. Fakat bir kere düşün, dünyada ne görürsen hep mahsül-i sa'yıdır. Emin ol ki cenâb-ı Mevla'nın halk ettiği mevâddı ne tezyid etmeğe muktedirsın, ne de tenkıs. Bizim şu dünya yüzünde yapacağımız, bu mevâdı kendi ihtiyacımıza uydurmaktır. Âdi taşı yontar, binada kullanırız. Ağacı keser, kereste yaparız. Yine eser-i sa'y ile zer' edilen pamuk yerden, havadan bir çok mevâd alarak bize o şekilde arz-ı hizmet eder. Çorap, elbise yaparız, başka işlerimizde istihdam ederiz.

Demek mevâdı ihtiyacımızda kullanmak için şekillerini tebdil etmeğe, onda bir faide hâsıl eylemeye mecburuz. Aksi halde insan hazâin-i tabiyatın bu kadar serveti karşısında aç, çıplak kalır. Bu ise çalışmaktan başka bir şey ile hasıl olmaz.

Dünyada bu gördüğümüz binaları, bahçeleri, bağları, altınları, eşyayı çalışanlar vücuda getirdi. Çalışmayanlar tabiyatın angarya kabilinden misafirleridir. İnsanın üzerinde en aşağı hesap ile beş on türlü eşya vardır. Bunlar için milyonlarca el çalıştı, binlerce fikir yoruldu. İşte insan onlardan istifade ediyor.

İnsaf etmeli, eğer dünyada maddi, manevi hiç çalışmazsak bu kadar nimete haksız yere nail olmuş olmaz mıyız? Burası insanın vazife-i maneviyesi cihetidir. Farzedelim ki insanın nail olduğu bu kadar nimete karşı bir vazifesi yoktur. Onu ahlak muaheze etmeyecektir. Fakat çalışmamak neyi mûcib olur bilir misin?

İnsan ya zengindir, ya fakir. Fakir ise çalışmamak elden gelmez. Çünkü aç kalır, bu muhakkaktır. Gökten maide inmek mucizesi artık tekerrür etmez.

Zengin olan ise hiç olmazsa mevkiini, saadetini muhafaza etmek; evladını, ahfadını kendi mesudiyetinden hissedar eylemek ister. Bunlar ise ancak çalışmak ile olur. İnsan servet-i Karûn'a mâlik olsa sarf ile mahvolur. Onu daima tezbide çalışmalıdır ki hem sağlıkta bitmesin, hem de evlada, ahfada intikalde muvazene-i saadeti muhafaza ederek gitsin.

Bir kere insaf edip düşünelim. Hepimiz çalışmamak istesek bu kadar ihtiyacımızı kim te'min edecek. Bu gıdayı nereden bulacağız, onu kim yapacak, kim pişirecek, neyin üzerinde yiyeceğiz. Cemiyet-i beşeriye dediğimiz şu mutantan alem

³⁹⁰ *Hizmet*, nr. 1047, "Makale-i Mahsusa: Çalışmalı Mı?", Dava Vekili Tefvik Nevzad.

çalışmak ile, sa'y ile kaimdir. Çalışmak istemeyen cemiyet-i beşeriyeden çıkmalıdır. Dağda hayvanlar çalışmadan pekala yaşıyorlar, onlara iltihak etmelidir.

Maddi, manevi çalışmayan insanıyet içinde hakk-ı hayata mâlik değildir. Cenâb-ı Mevla'da: "Leyse li'l-insan...[leyse lil insanî illa mâ seâ: ve insan için çalışmasından başka bir şey yoktur.]" ilaahire buyuruyor. İstersen yine çalışma.

[imza]

Dava vekili:

Tevfik Nevzad

Makale-i Mahsusa

Kaç İş Totalim?³⁹¹

Hayat-ı beşere teallük eden meselelerin en mühimlerinden biri de budur. Görülür ki bir nahiyede mesela bir tabib hem hekimlik ediyor, hem eczacılık yapıyor, hem de rencberlik. Halbuki İstanbul'da bir tabib hastalıkların hepsine bile bakmıyor. Göz hekimi başka, kulak tabibi başka, cild hastalığına, emraz-ı dahiliyeye bakanlar yine başkadır.

Karyede bir dükkan var, bakkal da o, attar da, manifaturacı da. Hatta bunlar bile az geliyormuş gibi rencberlik de tüccarlık da eder. Erbab-ı ziraat görürüz, bağcılık ile meşgul hayvan da besler, ziraat da eder.

Birinde gördüğümüz bu ihsas, diğerinde meşhud olan tenevvü'-i meşâgil nedir. Acaba bunlar öyle ittifakî olarak vücud bulmuş şeyler midir. Tabiatıta her şey bir kanuna tabidir. Bunların hepsi bir sebep tahtında oluyor. Bakınız bu hal bizde nasıl ise İngiltere'de, Fransa'da ve hatta Amerika'da öyledir. Hem yalnız şimdi değil, asırlardan beri insanıyet bu kaideye tabidir.

Bunu anlamak için arayacağımız şey sarfdır. Bir işte sarfiyat ne kadar çok ise ihtisas da o derece artar. Bir köyde bir sahib-i servet kalksa da yalnız çuha satmak üzere bin liralık bir dükkan te'sis etse tabidir ki hiç bir şey kazanmaz. Yalnız kazanmaz da değil, batar.

³⁹¹ *Hizmet*, nr. 1048, 18 Zilkade 1314/[20 Nisan 1897], "Makale-i Mahsusa: Kaç İş Totalim", Taksim Atatürk Kütüphanesi(0313), 3.

Fakat mesela İzmir’de bin lira sermaye koyup bakkallık, attarlık, manifaturacılık etmek elbette gülünç olur. Çünkü bin lira manifaturacılığın bir kısmına bile yetmez. Sebep? Çünkü sarfiyat var.

Pekâla! Bu kaideyi öğrendik. Bundan ne istifade edeceğiz. Sarfiyat çok olursa insan daha az iş ile meşgul olur imiş; az olursa işi çoğaltmağa mecbur imiş. Bundan ne hâsıl olur.

Bundan pek büyük şey hâsıl olur. Bir kere mesela İzmir’de olan bir tabib ilm-i tıbbın bütün aksamıyla uğraşayım der ise yanlış hareket etmekte olduğunu anlar. Çünkü burada bir dereceye kadar ihtisasa lüzum görülmeye başladı. Keza bir kaç bin lira ile tüccarlık hevesinde olan zat bunu yalnız bir nev’-i mahsule hasretmek ihtiyacını görür. Çünkü külliyetli sarfiyatı olan bu kadar mahsul variken birini iltizam etmeyip de o kadarcık para ile her işe el uzatmak neticesinde zararı mucibdir.

Mesela bir kazada, bir nahiyede, bir köyde nasılsa bir heves ile, veya müfid olur mütalaasıyla yalnız bir şeye ihtisas etmek istemek de ileride nedamet-i mucib olur.

Bu meselede dikkat edilecek bir nokta vardır: sarfiyatın derecesini tayin etmek. Çünkü ihtisasa lüzum, veya adem-i lüzum işte bununla taayyün eder.

Mesleğinin derece-i müfidiyetini doğru olarak tayin edebilmek insanın mesudiyete doğru attığı ilk adımdır.

[imza]

Dava vekili:

Tevfik Nevzad

Makale-i Mahsusa Nasıl Çalışayım?³⁹²

Pek mühim meseledir. Herkes kendi hesabına şu meseleyi halledebilse dünyada ne fakir kalır idi, ne de zaruret. Hep iyiliklerin menbağı bunu bilmektir; hep kötülükler de bunu bilmemekten gelir.

Çalışmak, bilir bilmez işe saldırmak değildir. Hemcanibini de bir şey ile meşgul görürsün, haydi hepimiz bir olup şu İzmir'in üzerindeki Değirmen Dağı'nı kazalım, toprağını da Bolçava cihetine taşıyalım. Şüphesiz ki bizi asırlarca meşgul eder, bir memleket ahali bu kadar müddet çalışmış olur. Fakat ne hâsıl olur.

İzmir'in denizini doldurmağa gayret edelim. Bir kaç asır bizi çalıştırır. Fakat elimize ne geçer, ne faide hâsıl ederiz. Mağbut-ı cihan olan latif şehrimizi dünya değerli bir körfezden mahrum etmiş oluruz. Faide yerine mukabil-i telafi bir zarar. Eğer çalışmasını bilmiyorsak uğraştığımız işlerde hâsıl edeceğimiz neticeler böyledir. Bu gibi meşagil fi'l-hakika ilk nazarda bu kadar abes görünmez. Fakat neticesindeki mahrumiyet, nedamet bundan az farklıdır.

Hepimiz her gün görüyoruz. Az çalışan bir çok adamlar rahat ediyor çok çalışanlardan bir çok halk da zaruret çekiyor. Acaba onların kismetleri mi yoktur. Kaza ve kadere inanmaz değilim. Fakat manasını anlarım. Cenab-ı Mevlâ kimsenin kismetinde buhl etmemiştir. Öyle nakısalardan muarradır, münezzehdir. Fakat netayici de esbaba ta'lik etmiştir.

Abes ile meşgul olursan elbette iyi netice vermez. Yeri sürdükten, buğdayı attıktan, tarlayı da suladıktan sonra “yerden bir şey çıkarma ya Rabbi” diye dua da etsek müstecab olmaz. Attığımız tohumun mahsülü yine çıkar. Fakat tuzlak yeri yetmiş kere sürsek üzerine de kuş gözü buğday atsak yine bir şey çıkmaz. Sen çalışmasını bilmezsen kaza ve kadere niçin muarrız geçinmek gibi bir hamakati ihtiyar ediyorsun. İzmir'de hepimizin bildiği bir “sucu Refik Efendi” vardır. Bunun meşgul olmadığı iş yoktur. Su satar, çercilik³⁹³ eder, gazete **mevzu'luğu** için kan ter içinde koşar. Dünyada çalışmanın bir numunesi var ise odur. Para çalışmak nisbetinde kazanılsa idi bizim Gayur Refik

³⁹² *Hizmet*, nr. 1049 , “Makale-i Mahsusa: Nasıl Çalışayım?”, 19 Zilkâde 1314 (21 Nisan 1897), Taksim Atatürk Kütüphanesi (0313), 4.

³⁹³ çerçi: tuhafiyeci (TDK).

milyon sahibi olur idi. Fakat yine O yine O. Çünkü zavallı nokta-i hareket tayin etmeden çalışıyor. Fakat tebrik ederim, hiç olmazsa çalışır, namerde muhtac olmaz.

Çalışmak için insan evvela kabiliyetini tanımalıdır. Ressam olmağla kabiliyetli bir adamı edib etmek ise müfid olmaz. Diğerleri de hep böyledir.

Ondan sonra insan tutacağı mesleğin daire-i kabiliyetini, derece-i müfidiyetini, tarz-ı terakkisini bilmeli, hatt-ı hareketini ona göre tayin etmelidir. Bir ressam farzedelim **mekaristana?** layık tesâvir vücuda getirsin. Fakat Anadolu'nun içinde bir köyde oturarak, Amrika köylerinin resmini fevkalade bir surette tasvir etsin. Orada sarf etmek kâbil midir. Fakat onu İzmir'e getir, ahalinin rağbetini celb edecek resim yaptır, elbette mesud olur.

Çalışmak müfid olmak, sahibini mesud etmek için nasıl çalışmalı, layıkıyla bilmek iktiza eder. Aks-i hal mahrumiyet olmasa bile mahdudiyet-i istifadeyi netice vermek zaruridir.

[imza]

Dava vekili:

Tevfik Nevzad

Makale-i Mahsusa

Yeni Şeyleri Kabul Edecek Miyiz?

İnsanın ihtiyacı nihayetsizdir. İğneden, iplikten, yiyecek, giyecek şeylerden tut da müzeyyinâta kadar o kadar binlerce eşyaya ihtiyacı vardır ki saymak kabil olamaz. Zaten fikr-i beşer ne kadar terakki ederse bu ihtiyaç da o kadar artar. Eskiden deve ile, hayvan ile seyahat edilir idi. Yollar bir derece intizama girince araba çıktı. Onunla seyahat bir ihtiyaç sırasına geçti. Sonra şimendifer yapıldı, o da en **mebrum** bir ihtiyaç adedine dahil oldu. Halbuki Afrika ortalarında, Asya'nın bir çok cihetlerinde daha bu ihtiyaç yoktur.

Tarlalarımızı eski saban ile sürüyor idik. Yeni yolluklar yeni makineler yapıldı. Kısmen onları kabul etmeye mecbur olduk. Bu da ihtiyaç sırasına geçti. Eski usulde devam edemez miydik? Hayır.

Sebebini söyleyelim: İnsan yeni bir şey icad eder. Ya faidesi vardır; ya yoktur. Yok ise zaten hiç bir şey sayılmaz. Yüzüne bakan bile olmaz. Var ise ya eskiden mevcud

olmayan bir şeydir, yahut mevcut bir şeyin başka türlüdür. Evvelce mevcut olmayan şey ise faidesinin derecesine bakılır. İhtiyaca derece-i hizmetine göre taammüm eder. Saati icad ettiler, müfid idi, faidesi ihtiyaca nisbetle elzem derecede idi. Yavaş yavaş taammüm etti. Balonu icad ettiler. Merak edip de balonla havalananlar on milyonda bir bulunmadı. Fakat bir gün olup da bir sahib-i himmet balonu vasıta-i intifalde istihdama muvaffak olursa bir ihtiyaç olur. Ne bilirsin, belki bir gün gelecek ki balon şimendiferi de iptal edecektir.

Eğer mevcut bir şeyin başka türlü ise faidesi, musarrıf-ı istihsali hesap edilir. Faidesi daha çok, masrafca da ehven ise artık eski şeyden sarf-ı nazar etmelidir. O vakte kadar ihtiyac-ı beşere hadim olan mahsüle, uğurlar olsun, denir, artık o bir ihtiyaç değil, bir tarihtir.

İnsanlar şüphe yokki ilk hilkatlerinde yeri elleriyle sürerler idi. Daha sabanı icad edememişler idi. Eğer o hal şimdiye kadar devam edeydi şu dünya yüzündeki halkın hepsi ziraat ile meşgul olsa yine yiyecekleri zahireyi tedarikte müşkilat çekerler idi. Nerede kaldı ki bu kadar mahsulat-ı sınaie vücuda getirsinler.

Daha bundan on beş sene evvel elif-ba yı başka türlü okuyor idik. Yeni usul icad edildi, herkes kabul etmeye mecbur oldu. Çünkü evvelki, kıraati bir senede bile öğretmiyor idi. Şimdiki bir ayda öğretiyor. Eskisini iltizamda ısrar edersek çocuğunun kıymetdar zamanını israf etmiş olursun. Halbuki vakit nakittir.

Zerafet ekseriya ihtiyaç olur. Artık bu, sarf medeniyetin terakkisinden neş'et eder. Evvelce karababuç giyer idik. Şimdi de yapılsa elbette ayaklarımızdakinden ucuz düşer. Fakat terakkiyat, arzu-yi nefaset artık bizi bu sevdadan vazgeçirmiştir. İnsan evinin havlusunu da Napoli taşıyla tefriş edebilir. İhtiyacı da pekâla def' eder. Fakat güzelliğe olan meyl bize mermer tefriş ettiriyor.

Demek ki yeni olan şeyleri ya faidesinin ziyadeliği, ve masrafının azlığından, yahut hiss-i zerafeti daha ziyade tatmin ettiğinden kabul etmeğe mecburuz. Kabul etmeyenler ne olur? Şüphesiz ki sanatta, servette geri kalır, medeniyette bulunduğu noktadan bir adım ileri gidemez.

[imza]

Dava vekili:

Tevfik Nevzad

Makale-i Mahsusa **Kaleme Gidelim mi?**³⁹⁴

Dünya bir makinedir. Herkes bir vazife taahhüd etmiş işliyor. Maksad geçinmek. Yani ihtiyacına lazım olan eşyayı elde ederek sarfiyatında istihdam etmek. İnsana bad ü hevada bir şey vermezler. Buna karşı kendi de mukabeleten eşyada bir faide hasıl etmekle mükelleftir. Kimi yulaf yetiştirir, kimi hayvan besler, kumaş yapar, eşya nakleder.

Fakat bir de manen faide istihsal edenler vardır. Onlarda insana görünmez bir surette hizmet ederler ki her ne kadar vücuda getirdikleri faide gayr-i mahsüs ise de ehemmiyetçe diğerlerinden belki de büyüktür. Dünyanın en büyük adamları bunlar arasındadır.

Bir alem-i seyyarâtın hareketına dair bir şey keşfedip heyetin terakkisine hizmet ediyor. Bir hatib samî'lerini bir çok hissiyattan haberdar eyliyor, yeni yeni arzular uyandırıyor. Bir hakim bir meselede hakkın ne tarafta olduğunu hükmen beyan ederek adaleti meydana çıkarıyor. Bir avukat müşkil bir meselede re'y vererek iş sahibini ikaz ediyor.

Acaba bunlar boş hizmetler midir. Hayır. Hepsinin de faidesi vardır. Hem öyle faidelerdir ki insaniyetin en büyük terakkisi, en büyük itimadı bunlara müsteniddir. Kaleme gidelim mi, ne vakit gidelim anlamak için işi buradan tedkik etmek lazımdır. Oraya gidip ne yapacağız. Tabî'idirki bizi meccanen geçindirmek için oraya davet etmiyorlar. Kalem, misafirhane değildir. Ziyaretgâh da değil.

Cemiyet ile yaşamak mecburiyetinde olan insanlar umumi işler yaptırmak üzere bir hükümet te'sis etmişler. Herkes işiyle, gücüyle meşgul iken hükümette asayiş, hukuk-ı umumiye ve şahsiyeyi, emniyeti temin etmek, tesalüt-i i'dayı men' eylemek gibi vezaif ile mükellef bulunmuş. Bu da bir faidedir. O kısım halk sırf bu fevaidi te'min etmek ile meşguldür. Bunların vazifesi de manevi faideler istihsal eylemektir.

Demek hükümet memuriyeti ile meşgul olanların vazifesi her şeyden büyüktür. Yalnız kendinin değil, bir cemiyetin menfaatini düşünecek. Cemiyet-i beşeriye

³⁹⁴ Hizmet, nr. 1053, 23 Zilkade 1314, "Makale-i Mahsusa: Kaleme Gidelim mi?", Bayezid Devlet Kütüphanesi (626), 4.

nereden mazarrat gelir, bir millet nasıl sahib-i servet olur. Ne yaparsa **inhizama**, **haraba** yüz tutar. Böyle büyük büyük binlerce vazife ile mükelleftir.

Şimdi efendi, bir kere düşünelim. Tahsil-i idadiyi bile daha hakkıyla ikmal etmeden, kendi hayatımız için tayin-i meslek etmeye ikdar kesb eylemeden ilerisi bir milletin muhafaza-i **müşafaate**, daha doğrusu tâli‘-i insaniyeti idareye müneccer olacak büyük, mukaddes bir vazifeyi deruhde etmeye kalkışmak muvafık-ı insafidir.

Biz okumak yazmak öğrenince her şey olmuş, bitmiştir zannediyoruz. Heyhat. Daha olacak şeylerin elifbasına bile başlanmamıştır. Okumak, yazmak lakırdı söylemekten başka bir şey değildir. İnsanın ağız yerine kalemi söylerse tabiatın bir sırrı, bir kuvveti mi kabza-i teshire geçirilmiş olur? Ne gezer.

İnsan hizmet-i hükümete teayyüz etmek için değil, malumatından, müktesebat-ı ilmiyesinden bir milleti müstefid eylemek niyetiyle girmelidir. Bu ise evvela iktidar peyda etmek ile olur. Yoksa orada sebep teayyüş aramak mukaddes bir vazife-i insaniyeyi bey‘ ve **şera** derecesine indirmek demektir. Evvela: Okumalı, öğrenmeli, peyda-yı iktidar etmelidir. Taki kaleme gider, bir memuriyet sahibi olursak bari deruhte ettiğimiz vazife-i mukaddeseyi ifa etmiş insaniyet, vicdan nezdinde de muvahazeye istihkak kesbeylememiş oluruz.

Evet, iş yalnız mesuliyet-i maneviyede kalsa belki de kabil-i tesellidir. İnsan “muktedirim de büyük bir iş görüyorum” diye kendini aldatabilir. Çünkü zavallı insanlar kendini müstahak görmek için bir çok gururlara, kuruntulara maliktir. Fakat yarı buçuk şey bilmekle kaleme gidenlerin bir şey olamadıklarını binlerce emsal ile görüp dururken yine vukufsuz, malumatsız kaleme gitmek hususuyla servet-i zatiyesi varken onu birtakım kethüdalar elinde bırakıpta mücerred memur olmak için devair-i hükümeti işgal eylemek vezaif-i insaniyeti bilmemektir.

[imza]

Dava vekili:

Tevfik Nevzad

Makale-i Mahsusa **İhtisâsın Faidesi Var Mıdır?**³⁹⁵

Terakki namına dünyada ne görüyorsak hep ihtisâs sebebiyle olmuştur. Muhteriat-ı tesadüfiyeden başka hangi meslekte, hangi sanatta yeni ne zuhur ediyorsa erbab-ı ihtisâs yapıyor.

Ziraat, hayvan beslemek, bağ yetiştirmek gibi şeylerin üçüyle de meşgul olanlardan en ufak bir şey keşfeden bulunmuş mudur. Ne tarlanın sürülmesindeki malumat-ı kamileyi bilir, ne de hayvan beslemekteki, bağ yetiştirmekteki tedabiri. Halbuki yalnız bağ budamakla meşgul olanlara sorarsak ne vakit budanırsa, nerden kesilir ise ne olur diye bir çok malumat sahibidir.

Doktor Kusuh, verem mikrobunu acaba neden buldu. Şüphe yok ki ihtisâstan. Tıbbın, o okyanus-ı marifetin yalnız bir zerresi üzerinde ömrünü ifnâ ediyor. Zerre de değil, ondan daha pek çok küçük hayvanat üzerinde. Tabidir ki bir şey icad edecek.

İngilizler neden çok terakki ediyorlar. Sebebini yine siz bileceksiniz. Siz de bin kere işitmişsinizdir ki İngilizlerde mesela bir makineci başka hiç bir şey bilmez imiş. Kendi aleminden başka şeyde bayağı kara cahil imiş. Bu söz kısmen mübalağa, kısmen de doğrudur. Bir makine çivisinin başını düzeltmek ile meşgul olan bir İngiliz, dünyada buğdayın nasıl ekilip yerden nasıl çıktığını bilmemek ihtimali hem vardır, hem de yalnız ihtimal değil bunun da binlerce emsali mevcuddur. Fakat böyle yalnız bir iş ile meşgul ola ola onda o kadar maharet kesb etmiş, o derece istihsal vukuf eylemiştir ki o sanatta ihtira‘, icad hakkı da mutlaka onundur.

İhtisâs, böyle meşagil-i hafifedeki ihtisâs fi‘l-hakika bazen ashabını bir çok malumattan, bir çok levazımdan bî-haber bıraktırır. Buna ihtisâstan ziyade taksim-i i‘mal demek daha doğru olur. Fakat umumiyet itibariyle faidesi de hiçbir vakit kabil-i inkar değildir.

Amerikalı meşhur (Edison) Çin’in bir köyünde, yahut Amerika’nın biraz daha içlerinde bulunmuş olsa da tahsilde, ihtisâsa müsaid zaman, müsaid mevki‘ görmemiş olsa idi şimdi ismi mi işitirler idi.

³⁹⁵ *Hizmet*, nr. 1055, 25 Zilkade 1314/15 Nisan 1313/27 Nisan 1897, “Makale-i Mahsusa: İhtisâsın Faidesi Var Mıdır?”, 3.

Uzağa gitmeyelim. Önümüzde, memleketimizde bir çok emsal var. Akhisar'da, Menemen'de üzüm olur, buğday, arpa, palamut, susam daha bir çok şeyler yetişir. Çeşme'de ise yalnız üzüm. Acaba hangi tarafın ahalisi daha zengin? Çeşme'nin. Halbuki Çeşme'de bağlar da gayet mahduddur.

Mağnisa'da yüz dönüm arazisi olan adam var. Hem de pek çok. Yine borç içinde. Öte tarafta sekiz dönüm tarla ile bir para borçsuz rencber var.

Sekiz dönüm bağı, yahut tarlası olan işinin her tarafını öğrenmiştir. Masraf ne kadar tehvin edilebilir, mahsul ne suretle ziyade alınır hep tüccariye etmiş, O, ihtisasından istifade ediyor. Diğeri ise henüz tarlasının neresi iyidir, hangi tarafı mahsule yatmaz, bağ nasıl budanır bilmiyor. İşte sebep.

İnsan ya zamanın, ya mekanın, ya hâlin mecburiyeti ile bir çok işlerle iştigale mecburiyet hissetmiş olsa bile her halde birine ziyadece ihtimam edip ihtisas peyda eylemeye gayret etmelidir.

[imza]

Dava vekili:

Tevfik Nevzad

Makale-i Mahsusa

İzmir Ne Olacak?³⁹⁶

Ne mi olacak? Firdevs-i medeniyet. Behişt-i mamuriyet.

Tabirat biraz mübalağalı gibi görüldüğüne eminim. Fakat yine şehrimizin istikbalde kesb edeceği terakkiyat için tam bir fikir hâsıl edilemediğine de eminim. İzmir'in ne olacağını anlamak için bir kere mevki'ine bakmalı.

İzmir Asya-yı Suğra'nın içerilerine doğru gider iki latif vadinin, iki münbit medhalin mültekasındadır. Menderes Vadisi dünyanın en bereketli, en mahsüldar bir levha-i fiyuzatıdır.

Kedüs nehrini takib eden vadi ise yine yeryüzünde misline tesadüf edilmez münbit, feyizli bir arzpare-i letafettir.

³⁹⁶ *Hizmet*, nr. 1058, 28 Zilkade 1314/18 Nisan 1313/30 Nisan 1897, "Makale-i Mahsusa: İzmir Ne Olacak?", 3-4.

İşte yerin bu bereketi, bu güzelliğidir ki bu civarda parlak parlak müesser-i medeniye vücuda getiriyor.

Cemiyet-i beşeriyye Kabe-i medeniyete vâsıl olabilmek için maziden daha müessir, daha kat'î vesâit-i terakkiyata mâlik olmuş iken füyuzât-ı mülkiyemize daha ziyade itimad etmekte hakkımız olmaz mı?

İzmir işte bu iki vadinin birleştiği yerde bulunuyor. Anadolu'nun İzmir'den daha münasebetli, tabiaten, kabiliyeten daha elverişli bir medhali olmamasına göre şehrimiz servet-i tabiiyenin hazinesi olan Anadolu kıtasına da yekana bir mersa-yi ticaret demektir.

Hele şehrimizi ağuş-ı letafete almış olan körfez İzmir'in kabiliyet-i halkiyesine cihan değerinde bir kıymet bahşetmiştir.

İzmir'in bundan yirmi, otuz sene evvelki halini göz önüne getirelim. İzmir bu kadar büyük değil idi, şimdi gördüğümüz bu mükemmel binalardan, Kordon gibi bir eser-i mamuriyeten, o latif Göztepelerden, Karşıyakalardan mahrum idi.

On beş yirmi senelik müddet bu hale getirdi. İzmir'i yirmi sene evvel gören bir adam bugün tanımaz dense tabirde mübalağa olup olmadığı hiss bile edilmez. O derece ileri gitti. Yalnız şu mikyas İzmir'in istikbali hakkında bir fikir hâsıl etmeğe kafidir. Fakat bu kadar da değil. Terakkiyat-ı âtiyemiz için daha kuvvetli hüccetler var.

İzmir sırf bir ziraat-ı memleketidir. Ticareti de içeriden aldığı mahsûlatı Avrupa'ya göndermekten Avrupa'da eşya celb etmekten ibarettir. Bu da gayet sade bir ticarettir. O kadar sadedir ki ticaret en ziyade malumat-ı muhtac olan bir meslek olduğu, ve aks-i hal-i zayıyatı intah etmek muhakkak bulunduğu halde İzmir'de erbab-ı ticaret büyük malumata bile lüzum görmemektedir.

Şehrimizde sanat ise yok hükmündedir. Ticaret-i memleket hal-i taflviliyettedir dense, sanatımızın derecesini anlatmak için "cenin" halindedir demek iktiza eder. Bu da pek az vakit içinde başladı. Halbuki mamuriyeti, medeniyeti, mesudiyeti hasıl eden vesaitin en birincisi sanattır.

Her şey'-i ihtiyac hasıl eder. Her terakki sevk-i ihtiyac ile olur. İzmir de terakkiye olan ihtiyacı çoktan hissetti. On beş yirmi senedir mamuriyete doğru ayrı ayrı adımlar atmaktadır.

Ticaret tevsî'atını artırır, sanat da derece derece ilerlemeye başlarsa şu gördüğümüz İzmir Asya-yı Suğra'nın en parlak bir şehri olacaktır.

Çok zaman istediğini zannederek yanılmış oluruz. Evladlarımız değil, saye-i terakkivaye-i hazret-i padişahi de o terakkiyatı bizde görmekle çeşm-i mefhuriyetimizi tenvir edeceğiz.

[imza]

Dava vekili:

Tevfik Nevzad

Makale-i Mahsusa

İş Mi Yok Adam Mı?³⁹⁷

Bu meseleyi halletmek için iş mi adamın vücuduna lüzum gösterir; yoksa adam mı işi çıkarır anlamak lazımdır, manzarası mükemmel, arazisi geniş, her türlü servet-i tabiiyeye mâlik bir köy tasavvur ediniz. Fakat lüzumî derece adam bulunmasın. Şüphesiz ki burada iş de bulunmaz. Tarlalar muattal kalır, ormanından ihtitab ile keresteyi sanatta isti‘mal edecek kimse olmaz, çay boşu boşuna akar. Haydi oraya elli bin kişi nakledelim. Az vakit içinde bir mamure-zâre döndüğünü görürsün. Sanatlar vücuda gelir; tarlalar, portallık yerler bağ, bağçe olur. Fabrikalar yapılır. Orada bir eser-i medeniyet uyandığını hissedersin.

Yalnız şu nazariyeyi anlamak iş adamı değil, adam işi bulunduğunu yakinen idrak etmeye kafidir. Cenab-ı Mevla insana o kadar isti‘dad, o kadar kabiliyet-i temeddün bahş etmiş, kürre-i arz dediğimiz şu hazinetü’l-füyuzata da o kadar servet vermiştir ki gördüğümüz insanlar on kat, yüz kat olsa yine saadet tezayid eder.

Hüner Allah’ın verdiği iz‘anı, pişgah-ı itınamımıza isâr ettiği türlü türlü nimetleri hüsn-i isti‘mal edebilmektir. Bundan yüz sene evvel vapur var mı idi, şüphesiz yok idi. Vapuru icad ettiler. Şimdi milyonlarla halk bundan istifade ediyor, bu yüzden geçiniyor. Bunun cemiyet-i beşeriyenin tezyid-i servet ve saadeti için ettiği hizmet yine başka. Bir vapur icad etmiş olmak insanı denizler üzerinde de hakim-i mutlak etti.

³⁹⁷ *Hizmet*, nr. 1060, 30 Zilkade 1314/20 Nisan 1313/2 Mayıs 1897, “Makale-i Mahsusa: İş mi Yok Adam mı?”, 4.

“Valosiped” kaç senelik şeydir. İşte bunun icadıyla insanın sür’at-i meşyi sekiz on defa tezyid edilmekle hem cemiyet-i beşeriyeye bir hizmet edilmiş, hem de yeni bir sanat te’sis olunmuştur. Bununla da yüz binlerce aileler geçinmeye başladı.

Bu yolda misal saymak başa çıkmaz. Bir çok emsal var.

Demek kabul edeceğimiz şey: “iş insan vücuda getirir kaidesidir”. Filhakika herkes mucid-i muhterî‘ olamaz. Fakat iş bulmak için ihtira‘a lüzum yoktur.

Her gün, her yerde, her dakikada iş vardır. Henüz onu bulmak, daha doğrusu çalışmaya niyetetmektir.

İzmir’de bir çok boş ahali görüyoruz. Zannediyoruz ki ahali çok olduğu, işler de vaktiyle sahiplerinin ellerine geçtiği için bunlar te’mîn-i taayyüş edecek bir işe malik olamıyorlar. Bilaks, İzmir’de lüzumu kadar ahali yoktur.

Olsa idi daha bir çok yeni yeni işler vücuda gelecek idi. Fabrikalardan, tiyatrolardan, şirketlerden vazgeçtik. İzmir’de kafi derece sütçü dükkanı yok. Bir çamaşırhane mevcut değil. Gömleklerimizi kolalamak için insan arıyoruz. Daha neler, neler.

Bakınız hep yazı işiyle, memuriyet ile geçinmek arzu ettiğimiz halde şimendifer kumpanyalarında dört tane Türk mevcut değil. Kumpanyalar mea’t-teşekkür kabul eder, bunu emsali ile biliriz, fakat o işe de adam yok. Ne hacet, ziraat bankası bir memur, bir katib lazım olursa adam aramak için gazetelere müracaat ediyor. Yine aylarca bulamadığı oluyor.

Daha garibini söyleyelim. Geçen gün “Hizmet” idaresine bir adam lazım olmuş. Beş yüz kuruş kadar da maaş verecekler imiş. Adam akıllı bir iş adamı düşündüler, düşündüler de bulamadılar. Demek iş mevcut da adam yok.

Eğer şu firdevs-i saadetten nişane-i kemal olarak yeryüzünde tarh ve tasvir edilmiş olan memleketimizde iş adamı olmak için çalışmaya niyet edersek evlerimizin halılarını altın tel ile ördürecek bir servet-i fevkaladeye mâlik oluruz.

Fakat yüz bin kere “âh” ki çalışmıyoruz. Çalışmasını bilmiyoruz.

[imza]

Dava vekili:

Tevfik Nevzad

Makale-i Mahsusa

“Oyun”³⁹⁸

Bir çok hemşehrilerimin geceli gündüzlü oyun oynadıklarını görüyorum. Bu da madem ki bir iştilal olmuş, hakkında bir kaç söz söylemek isterim.

Oyun ne için oynanır? Ya eğlenmek, ya para kazanmak için.

İnsanın nasıl bir mahluk-ı âli olduğunu düşünürsek böyle adiyat ile eğlenmeye tenezzül etmemesi lazım geleceğini pek çabuk anlarız. İnsan sıfaten, fikren yüксеle yüксеle cemiyet-i beşeriyenin şu kere üzerindeki istikbal saadetini pek büyük derecelere götürmek; serair-i hilkatı, kendini, Allah'ını anlamak için halk edildi. Tabiidir ki bunlar oyun başında olmaz.

Evet, herkes böyle âli bir maksada hizmet edemez. Bağ sürer, tahta yontar, papuç yapar. Bunlarda insaniyete hizmettir. Bu mesai-i umumiye bir yere gelerek dakika dakika cemiyet-i beşeriyeyi ilerletir. Fakat bahtiyar odur ki bu vezaif-i maddiye arasında vakit bularak fikrinin de terakkisine çalışabile.

Biz güya maksud bizzat rahat etmek imiş de maişetini te'min ettikten sonra vakit geçirmekten başka bir şey kalmaz imiş gibi kıymetdar zamanımızı oyuna sarf ediyoruz. Vakıt ne kadardır, diyenler bile onun nasıl bir cevher olduğunu anlatamadılar. Vaktin kıymetine nisbetle nakdin lafımı olur? Haydi bir milyon lira veriniz de geçmiş zamanınızdan bir dakika, bir saniye satın alınız. Kabil mi? O öyle bir cevher-i semavî idi ki geçti. İşte biz bu zamanımızı geçirmek için oyun oynuyoruz! Cenâb-ı Mevlâ, nimeti tahdis ediniz, diye emrediyor. Tahdis-i nimet onu hüsn-i isti'mal ile olur. Vakitten ibaret olan ömür ise **ni'mü'l-hiyenin?** en kıymetdarı, en latifidir.

Oyun eğlence içinde mazhar-ı müsaade olamaz. Çünkü insan vücuduna, fikrine, zevkine daha ziyade elverir bir çok müfid eğlenceler bulabilir.

Oyun para kazanmak için oynanırsa pek müdhiş, pek yolsuz bir yol tutulmuş demektir. Bunun derece-i hâmiti anlatabilmek biraz müşkildir. Çünkü bu yoldaki ibtila kalıplara, balolara kadar girmiş olduğundan bir çok tanıdıkları gücendirmeden maksad ifhama muvaffak olmak kabil değildir.

³⁹⁸ *Hizmet*, nr. 1063.3 Zilhicce 1314/23 Nisan 1313/5 Mayıs 1897, “Makale-i Mahsusa: “Oyun”, 3.³⁹⁸

Fakat katiyen hiç bir şahsı hatıra getirmeyerek, hiç bir vatandaş hakkında suiniyet beslemeyerek sırf bu meselenin muhtasiran tedkikine girişeceğim.

O halde, para kazanmak nedir, anlatalım. Para kazanmak, insan vücuda getirdiği bir faidenin mükafatını almak demektir. Bir marangoz tahtayı yazıhane, sandalye şekline soktuğu için para kazanır. Bir rencber yeri sürerek, tohum atarak buğday vücuda getirdiği için para kazanır. Bir kapudan bir malı bir şehirden öbürüne getirerek oradaki bir menfaat vücuda getirdiği için para kazanır. Kumarda böyle şey yoktur. Yeni bir faide hâsıl edilmeyerek bir servet bir elden diğer ele geçiyor.

Yeni bir faide mukabilinde olmayarak servet bir elden diğerine iki suretle geçebilir. Eğer sahibinin malumatı varsa ahz, gasb, dolandırıcılıktır. Sahibinin malumatı yoksa yan kesicilik, sirkattir.

Şu iki nazariyeyi gördükten sonra oyunda istihsal edilen hangi faide mukabilinde para kazanılıyor, düşünelim.

Parası alınan adama mukabilinde hüznün ve ye'sten başka bir şey verilmiyor. Bu ise bir faide değil, bir mazarratdır. Malumdur ki sirkatte, gasbda ve sairelerinde malı alınan adam malını kaybetmekten başka zarar görmez. Mazereti mahduddur. Kumar ise öyle de değildir. Ütülen adam hem parasını kaybediyor. Hem de kıymetdar zamanını beyhude yere geçiriyor. Demek ki bunda iki zarar muhakkaktır.

Kumarda para zayi' etmek ise hem zamanını kaybetmek, hem de başkasının malını çalmak isteyip de kendi malını üstüne vermek demektir.

[imza]

Dava vekili:

Tevfik Nevzad

Makale-i Mahsusa

Yoksul Ortakçı³⁹⁹

Bir adamla bir işe girişeceksiniz. Mesela ortaklık bir mal alacaksınız, yahut ona bir şey satacak, veya ondan bir mal satın alacaksınız. Şüphesizdir ki bu adamın tok olması sizin menfaatinize muvafıktır. Aç adam alacağınız ortaklık malın meşru karıyla doyamayacaksa sizin hissenize göz dikmek tabiidir. İnsanda mevcut olan varlığını muhafaza etmek hissi hiç bir vakit hükümden düşemez. Her işte, her halde kuvvetini yürütmekle vazifeli bütün kimsenin hukukuna tecavüz etmemek ahlaki tavsiye ettiği şeydir. Fakat ahlakın o mülkî dercesi, ve **ahifake** vuku'unun şu görüdüğümüz cereyanında meşhud değildir. İnsan yoksulluğa bir kerteye kadar tahammül edebilir. Açlık bıçağı kemiğe dayanınca vicdanın nasihati bile ikinci derecede kalır. Bu o kadar tabii bir kanundur ki yalnız ahlak nazariyeleriyle değil kanunlarla, topraklarla bunun değiştirilmesi mümkün olamaz. İnsan kendini besleyecektir, her ne sebeple olursa olsun kendini besleyemezse başkasının malına el uzatacaktır.

Ortaklık mal alacağınız adamın aç olmasında bu korku nasıl varsa herhangi bir alış-veriş edeceğiniz adamın, ve hatta uşak olarak kullanacağınız şahsın yoksul olmasında da aynı hal mevcuttur. Zaten yoksulluğun önündeki bu karanlık, bu cehennemî uçurumun verdiği ürpertici korku tesiriyledir ki:

Kanaatullah Ez-zarure

Temennisi îrad edilmiştir. Fakat dünyadan ne zaruret kalkmak ihtimali vardır, ne de zaruret sahiplerinden yaşamak hissini yüklemek mümkündür.

Aç adam, kendini, çocuklarını besleyemeyen herhangi bir adam başkasının malına göz dikmeyecek kadar sağlam ahlaklı, metin olsa bile bir gün, bir zaman onu yapabilmek kabiliyetindedir.

Demek, yoksul bir adamla herhangi muameleye girişilse menfaat maddeten tehlikede olsa bile manen o korku mevcuttur. Onun ahlakında, ihtiyacında ahvalinde hasıl olacak bir değişme diğerin hukukuna tecavüze sebep olabilir.

İhtiyacı olmayanların, veya zenginlerin aharın hakkına tecavüz etmeyeceklerini iddia etmek istemiyorum. Sırf kendi hakkına razı olmak, başkasının malına el uzatmak,

³⁹⁹ *Hizmet*, nr. 1983, 24 Receb 1320/13 Teşrinievvel 1318/26 Ekim 1902, "Makale-i Mahsusa:Yoksul Ortakçı", sayfa:1-2,

her menfaati kendi çalışmasında halde zenginler arasında bu yaratılıştta, bu alışışta olanların nadir olduğunu itiraf ederim. Fakat ben burada ahlak nazariyelerini tedkik etmek istemiyorum. Bir hakikati araştırarak bir neticeye varmak arzu ediyorum. Bunun için yalnız olan yoksul, ilk münasebetin ilk fırsatta diğerin malıyla geçinmek zaruretinde bulunur. Bu hakikat zaten o kadar meydandadır ki kârilerin hepsi kendi hayatları içinde bunun bir çok misallerini görmüş olduklarını hatırlayacaklarına şüphe yoktur.

Şimdi şu hakikat önümüzde iken bizim arazi sahiplerinin ortakçılarını göz önüne getirelim. Bunların içinde karnı tok adama hemen yüzde bir tesadüf edilmez dense caizdir. Yetiştirdikleri mahsulün ellerinde kalan miktarı zavallıları bir ay olsun rahat yaşatacak derecede değildir. Kendilerine kışın iki kat fiyatla mal satarız, yahut bu suretle mal alarak yaşamalarına göz yumarız; yattıkları yerlerin hayvan damından farklı bir halde olmaması, çocuklarının yalın ayak, baş kabak gezmesi bizi müteessir etmez, isteriz ki onlar bu halde çalışsınlar, bize vücuda getirdikleri mahsulün yarısını versinler. Hatta bu yarı mahsulden onun elinde fazla bir şey kalacak olursa şu artıktan bize biraz hisse ayrılmasını da arzu ederiz.

- Allah, Allah bizim ortak mı verdiğim tohumdan da çalmış. Hiç bunda iz'an yok mu? Tohumdan çalmak kendine de büyük zarar olduğunu anlamıyor mu?
- Evet, anlıyor. O da bilir ki bir tohum çalmak kendine aid beş mahsülü mahvetmek demektir. Fakat onun kışın yiyeceği yoktur. Sana bir kaç defa müracaat etti. Azarladın. Bir iki kere verdiysen de başına kaktın. O üçüncüsünde o da elindeki tohumu yemeğe mecbur oldu. O da yaşayacaktır. O da ailesini besleyecektir. Gelecek seneyi mahsülü tok adam düşünür. Aç midenin mülahazası, basireti olamaz.

Ortakçınız kışın mahsülün fevkaalede bir katli olduğundan bahsettiğini mahsül zamanı mübalağalı buluyor. Onun yalancılığına kızılıyorsunuz. Hakkınız yoktur; yoksul ortakçı elbette yalan söyleyecektir, onu yalancı eden arzu sahibidir, sizsiniz.

Ortakçınızın arzuyu iyi işlemediğinden, daima köy kahvesi peykesinde tanbura çalarak vakit geçirdiğinden, urduğu çapanın yere bir karış girmedüğinden bahisle şikayet ediyorsunuz. Aç adam elbette çalışamaz. Tarhana çorbasıyla, bulgur pilavıyla beslenen vücuttan toprağın demirden göğsüyle çarpışacak kuvvet, kahramanlık elbette beklenmez, beklenmemelidir.

Vücut aldığı yediği ... aç adam varsa sarfettiği odur. Zavallı, ineğinden aldığı sütü bile yiyemeyerek peynir yapıp beş on para elde etmek için satıyor. Tavuğu adeta bir irad edinmiş, yumurtasıyla onun eksikliğini düzüyor. Bunlar bile midesinden geçmiyor. Darı un, sade arpa, namus bekliyor musun? senden çalacağına, kendi işi yabancı addederek lakayd bulunacağına şüphe etmeme ...yazısındaki kuvvetsizlikten şikayet etmeye işte hiç hakkın yoktur. Verdiğin kömür senin istediğin harareti vücuda getirmeye kafi değildir.

Şimdi bir de bunun aksini farz edelim: Ortakçılarımıza kendi ailemiz efradından imiş gibi acıyalım. İyi yemeleri, iyi yaşamaları için tavsiye edelim. Hatta onları iyi yaşamaya alıştıralım. Şüphesiz ki iyi yaşamaya alışan o yaşayışının muhafazası için çalışır. İhtiyaçları olan eşyayı ucuz almalarına muavenet edelim. Onlara az faiz ile para verelim, hatta onların manevi seviyelerini de yükseltmeye çalışalım. Beyinleri fazâil-i ahlak tohumu atalım. Çocuklarının okutturulmasına gayret gösterelim. Bunların neticesinden müstefid olacak biziz. Çünkü her sözü, hatta en galiz sökmeleri bile kayıtsızcasına dinlemeye, tohumdan çalarak ailesini beslemeye alışmış; soluk benizli. Tembel, yoksul ortakçı birine karşınızda heybet sahibi, iyi yaşamış görenin etmiş ailesini gördüğünden yad etmemek için daima iş başından ayrılmaz, kırmızı yanaklı, turunç bağırlı kuvvetli, dinç bir ortak göreceğinize bu ikinci elbette sizden çalmayacak, yaşayışını çalışmasından bekleyecektir.

[imza]

Tevfik Nevzad

EK-15:

SÖZLÜK⁴⁰⁰

beriyü'z-zimme: zimmeti temiz olan, aklanmış.⁴⁰¹

celb: çekme, çekiş, kendine çekme.

cünha: suç, kabahat, tedip cezasına müstahak olanın suçu.

evkâf-ı münderise: yok olmaya yüz tutmuş kullanılmayan vakıflar.

li-ecli't-tenmiye: artırılmadan dolayı.

mahsuben: var olan bir alacağa sayılmak, o alacaktan düşülmek üzere.

marrü'z-zikr: zikri geçmiş olan.

me'mul: umulan, beklenen.

mefsuhiyet: yürürlükten kaldırılma hali, hükümsüzlük.

me'zuniyet: azledilme, izinli olma.

mücazât-ı te'dibiyye: bir haftadan ziyade hapis, muvakkat sürgün, memuriyetten çıkarma ve para cezası gibi cezalar. Devellioğlu.

mücazât-ı terhibiyye: huk. idam, kürek, kalebendlik, müebbed sürgün, rütbe ve memurluktan mahrumiyet, medeni hukukta ıskat gibi cezalar.

müddei-i umumi: savcı

müfarakat: ayrılık.

münasefeten: yarı yarıya, bölüşerek.

müstantik: sorgu hakimi.

müstelzim: gerektiren.

nakz: 1) bozma, çözme, kırma. 2) bir sözleşmeyi yok sayma.

iane: yardım.

ibtinaen: dayanarak.

îcar: kira parası.

iğfâl: kandırma, gaflete düşürme.

ihtilas: zimmete geçirmek, çalmak, aşırnak.

⁴⁰⁰ Bu sözlük, çalışmanın üçüncü bölümündeki mahkeme evkakında yer alan huhukî terimler için hazırlanmıştır.

⁴⁰¹ F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2010, s. 99.

irbah: faydalar, faizler, kazançlar.

irtikab: bir makamı kullanarak hakkı olmayan para veya malı hile almak, kötü bir iş işlemek.

istid'anâme: dilekçe.

istintaknâme: sorguya çekilen kişinin ifadesinin yazıldığı evrak.

infisal: azledilme.

istifsar: ifade isteme, sorup anlama.

istihsal: hasıl etme, üretme, elde etme.

istikraz: ödünç para alma, faizle para alma.

isticvabnâme: sorgu hakimi tarafından alınan ifadelerin yazıldığı kağıt.

irâe: tayin.

i'zam: yollama, gönderme.

sirkat: zimmete geçirme, çalma, hırsızlık, yolsuzluk.

taharri: araştırma.

tahlif: yemin ettirme.

tahtim: mühürleme.

tahvil: değiştirmek, döndürmek.

tard: uzaklaştırılmak.

tasaddi: bir işe girişme, başlama, teşebbüs.

te'diye: ödenmiş para, borcunu vermek.

teferrüs: idrak etmek, anlamak.

telvis: 1) kirletme, pisletme. 2) bozma, berbadetme.

tenmiye: nemalandırma, artırma, artırılma.

tensib: uygun görmek, münasip kılmak.

terettüb: icab etme, gerekme.

tesviye-i deyn: borç ödemek.

teşyi': uğurlamak, yolcu etmek.

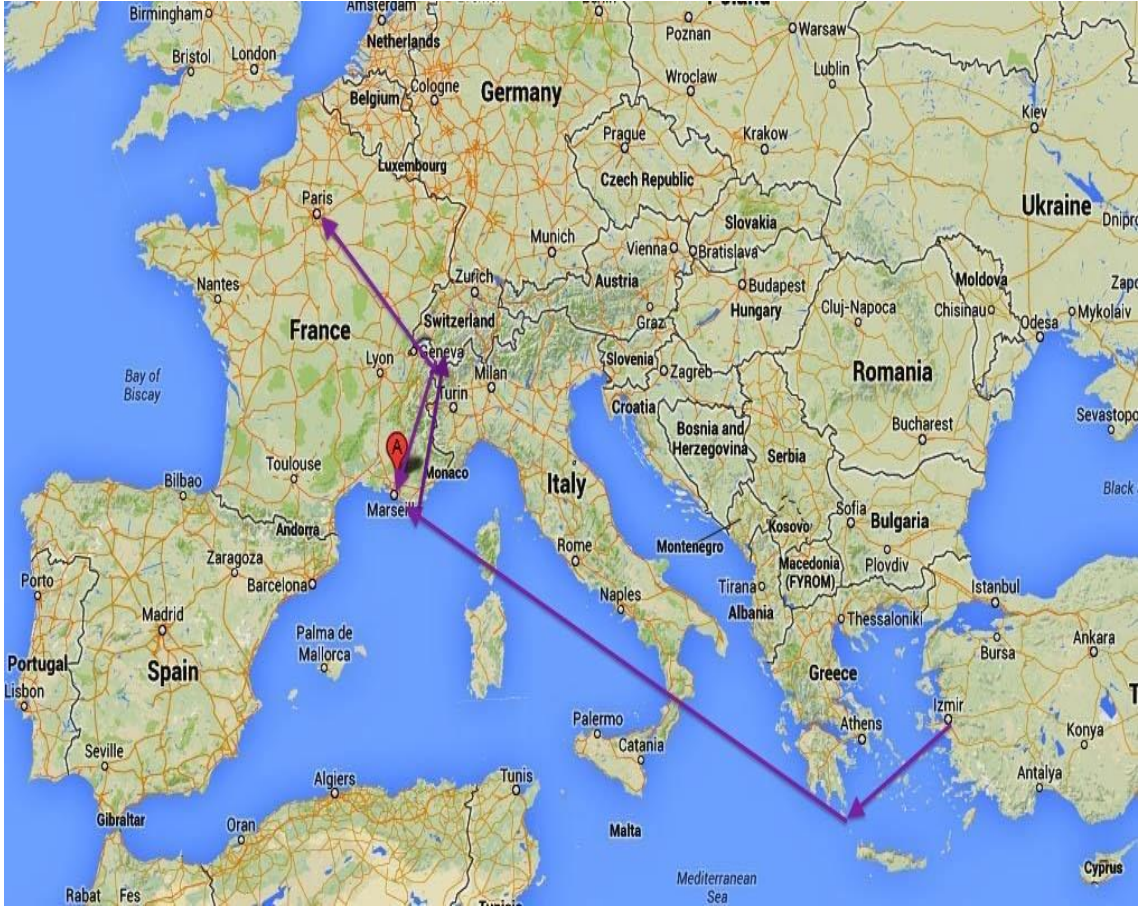
tetebbu': ayrıntılı inceleme.

tevdîât: yatırma, emanet bırakma.

tevkif: alıkoyma, tutuklama.

EK-16:

Aydın Vilâyeti Maarif Müdürü Emrullah Efendi ve Arkadaşlarının Avrupa'ya Gidiş
Güzergahı

ÖZGEÇMİŞ		
Adı, Soyadı	Zeynep	AKSU
Doğum Yeri ve Yılı	İstanbul	1990
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Farsça, Arapça	
ve Düzeyi	iyi-orta-orta	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	2004 2008	Derya Öncü Koleji
Lisans	2009 2013	İstanbul Üniversitesi
Yüksek Lisans	2014 2019	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora		
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.		
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Fatih Tarih Envanteri Projesi	
Yayımlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):	gungorduzeynep@gmail.com	
	Tarih İmza Adı Soyadı	29/ 11 / 2019 Zeynep AKSU

